

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

М. Л. Смолярова

**ОХОРОНА ПРАЦІ В ГАЛУЗІ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

Запоріжжя • НУ «Запорізька політехніка» • 2022

УДК 351.74 : 331.4 (075.8)
С 51

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Запорізька політехніка»
(протокол № 3 від 06 грудня 2021 р.)*

Рецензенти:

В. В. Жернаков – кандидат юридичних наук, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Л. Р. Наливайко – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

С 51 **Смолярова М. Л.**

Охорона праці в галузі правоохоронної діяльності. Курс лекцій: навчальний посібник / М. Л. Смолярова. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. – 390 с.

ISBN 978-617-529-348-5

Видання розраховано на вивчення освітнього компонента «Охорона праці в галузі правоохоронної діяльності» як дисципліни вільного вибору для підготовки фахівців за спеціальністю 262 – «Правоохоронна діяльність» у закладах вищої освіти. Курс лекцій призначений для отримання здобувачами вищої освіти знань з питань охорони праці в галузі правоохоронної діяльності та формування навичок аналізу основних положень законодавчих актів у цій сфері. Окрім самих текстів лекцій видання містить в собі також: питання для самоконтролю, тестові завдання за кожною темою освітнього компонента, додаткову літературу.

Курс лекцій може бути корисним для здобувачів вищої освіти, викладачів, працівників правоохоронних органів.

УДК 351.74 : 331.4 (075.8)

ISBN 978-617-529-348-5

© Смолярова М. Л., 2022
© Національний університет
«Запорізька політехніка», 2022

ПЕРЕДМОВА

Охорона праці в галузі правоохоронної діяльності – дисципліна вільного вибору здобувачами вищої освіти, яка вивчається з метою формування у майбутніх фахівців необхідного в їхній подальшій професійній діяльності рівня знань та умінь з правових і організаційних питань охорони праці у галузі з основ фізіології, питань гігієни праці, виробничої санітарії, техніки безпеки та пожежної безпеки, цивільного захисту та основ домедичної допомоги, визначеного відповідними державними стандартами освіти, а також активної позиції щодо практичної реалізації принципу пріоритетності охорони життя та здоров'я людини щодо результатів її діяльності. Майбутні працівники правоохоронних органів повинні знати не лише повноваження за законодавством, а й своє право на належні, безпечні та здорові умови праці, яке гарантуються Конституцією України.

Курс лекцій підготовлено відповідно до програми вивчення освітнього компонента «Охорона праці в галузі правоохоронної діяльності», щоб здобувач вищої освіти мав змогу повторити вже засвоєний матеріал, насамперед охорону праці, трудове право та інші правничі дисципліни, виробити необхідні для фахівця навички й уміння навчитися правильно застосовувати норми законодавства у сфері охорони праці.

Курс лекцій висвітлює основні питання охорони праці у галузі правоохоронної діяльності. У виданні зроблено акцент на розгляд та аналіз законодавства з питань охорони праці у правоохоронній діяльності. Поряд з аналізом чинного законодавства з питань охорони праці у правоохоронній діяльності, увага приділяється сучасним проблемам щодо дотримання цього законодавства.

Навчальне видання «Охорона праці в галузі правоохоронної діяльності» складається з 26 тем. Глибше засвоїти зміст основних понять допоможуть питання для самоконтролю, тестові завдання до кожної теми, а також список додаткової літератури до освітнього компонента.

Навчальне видання ґрунтується на чинному законодавстві про працю України, законодавстві з питань охорони праці, міжнародно-правових актів у сфері охорони праці, практиці його застосування, а також новітній навчальній та науковій літературі з трудового права.

До кожної теми курсу лекцій вміщено коло питань, вивчення та засвоєння яких допоможе здобувачу вищої освіти досить повно охопити зміст його тем. Питання підбрані з урахуванням логіки вивчення правничого матеріалу. Допомогу здобувачу вищої освіти можуть надати коментарі чинного законодавства та збірники законодавства про працю. Слід використовувати також міжнародні акти, насамперед конвенції МОП.

Після видання курсу лекцій, до рекомендованих нормативно-правових актів можуть бути внесені зміни й доповнення, а також прийняті нові нормативно-правові акти, тому слід стежити за змінами в законодавстві України та враховувати їх у разі правозастосування. Користування збірниками нормативно-правових актів сприяє вивченню навчального матеріалу. Рекомендується використовувати й іншу юридичну літературу: монографії, статті у правових журналах та в збірниках наукових праць.

При вивченні програмних питань освітнього компонента рекомендується використовувати такі форми самостійної роботи: опрацювання лекційного матеріалу; вивчення й аналіз законодавства з питань охорони праці у правоохоронній діяльності; самостійна робота з підручниками; опрацювання наукової та методичної літератури, нормативних актів; розв'язання ситуаційних завдань та тестів; підготовка рефератів, доповідей, повідомлень; огляду практики застосування законодавства та закордонного досвіду з питань охорони праці у правоохоронній діяльності; підготовка до семінарських та практичних занять, підсумкового виявлення знань за допомогою тестування; виконання контрольних робіт, проведення заліків та іспитів.

У навчальному виданні використано такі скорочення:

АМН СРСР – Академія медичних наук СРСР;

ГДК р.з – Гранично допустима концентрація шкідливої речовини в повітрі робочої зони;

ГОСТ ССБП – Державні стандарти Системи стандартів безпеки праці;

ДБН – Державні будівельні норми;

Держпраці – Державна служба України з питань праці;

ДНАЗОП – Державні нормативні акти з охорони праці;

ДСНП – Державні санітарні норми та правила;

ДСНС – Державна служба з надзвичайних ситуацій;

- ДТП – Дорожньо-транспортна пригода;
 ЗМС – Закритий масаж серця;
 КЗпП України – Кодекс законів про працю України;
 КК України – Кримінальний кодекс України;
 КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;
 ЛКК – Лікарсько-консультативна комісія;
 МВС – Міністерство внутрішніх справ;
 Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики;
 МОЗ – Міністерство охорони здоров'я;
 МОП – Міжнародна організація праці;
 МСЕК – Медико-соціальна експертна комісія;
 НПАОП – Нормативно-правові акти з охорони праці;
 НРБУ – Норми радіаційної безпеки України;
 НС – Надзвичайна ситуація;
 ОЕЗ – Огороджувальні електрозахисні засоби;
 ООН – Організації Об'єднаних Націй;
 ОП – Охорона праці;
 ПВТР – Правила внутрішнього трудового розпорядку;
 ПЗВ – Пристрій захисного автоматичного вимикання живлення;
 ППД – Перша психологічна допомога;
 Президія ВЦРПС – Президія Всесоюзної Центральної Ради
 Професійних Спілок;
 ПТЕ – Правила безпечної експлуатації електроустановок;
 СБ України – Служба безпеки України;
 Секретаріат ВЦРПС – Секретаріат Всесоюзної центральної ради
 професійних спілок;
 СН – Санітарні норми;
 СОП – Служба охорони праці;
 СП – Санітарні правила;
 СУОПП – Система управління охороною праці на підприємстві;
 УОП – Управління охороною праці;
 УПО (ПП УПО) – Управління і відділи поліції охорони та
 підпорядковані їм підрозділи;
 ФССУ – Фонд соціального страхування України;
 ЦЗ – Цивільний захист;
 ЧМТ – Черепно-мозкова травма;
 п. – пункт;
 ст. – стаття.

ВСТУП

Рівень безпеки людини з розвитком цивілізації постійно зростає, тому безпечні умови праці повинні завжди стояти поруч з іншими суспільними потребами людини.

На жаль, сьогодні в Україні ймовірність травматизму та професійних захворювань вище, ніж в інших економічно розвинутих країнах ЄС. Проблема виробничого травматизму є дуже гострою. За статистикою Фонду страхування України, в першому півріччі 2021 року робочими органами виконавчої дирекції Фонду зареєстровано 7054 (з них – 330 смертельних) потерпілих від нещасних випадків/гострих професійних захворювань на виробництві. Крім цього, в першому півріччі 2021 року, у порівнянні з першим півріччям 2020 року, кількість страхових нещасних випадків збільшилась у 3,8 раза (з 1 834 до 7 054), кількість смертельно травмованих осіб збільшилась у 2,2 раза (з 153 до 330) [1].

Положення № 81 1947 року «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» та практичний досвід європейських країн вказує на існування трьох головних завдань, реалізація яких забезпечує ефективне функціонування принципів безпеки та здоров'я працівників, а саме:

- забезпечення застосування правових норм у галузі умов праці та охорони працівників під час їхньої роботи, як, наприклад, норм щодо тривалості робочого дня, заробітної плати, безпеки праці, охорони здоров'я та добробуту, використання праці дітей і підлітків та з інших подібних питань, тією мірою, в якій інспектори праці повинні забезпечувати застосування таких норм;

- забезпечення роботодавців і працівників технічною інформацією та консультацією щодо найбільш ефективних засобів дотримання правових норм;

- доведення до відома компетентного органу інформації про недоліки або зловживання, які не підпадають під дію наявних правових норм [2].

Важливим моментом у державній політиці України є її ставлення до питань захисту працівників через прийняття нових нормативно-правових актів з питань охорони праці, створення державних виконавчих структур для забезпечення ефективності їх виконання.

Для сталого економічного розвитку та соціальної спрямованості держави, а також для збереження та розвитку трудового потенціалу України необхідно на державному, галузевому, територіальному та виробничому рівнях розв'язувати проблеми у сфері охорони праці, формувати безпечне та здорове виробниче середовище, мінімізувати ризики виробничого травматизму, професійних захворювань і аварій на виробництві. Вирішальне значення в розв'язанні цих завдань має належний рівень організації охорони праці для працівників правоохоронних органів.

Викладене доводить, що навчальне видання має чітко орієнтуватися на засвоєння здобувачами вищої освіти знань та умінь з правових і організаційних питань охорони праці в галузі з основ фізіології, питань гігієни праці, виробничої санітарії, техніки безпеки та пожежної безпеки, цивільного захисту та основ домедичної допомоги.

Навчальне видання складається з двох розділів: «Правові та організаційні питання охорони праці» та «Охорона праці у сфері охоронної діяльності». У разі виникнення потреби в додатковій інформації з того чи іншого питання, доцільно звернутися до нормативно-правових актів та іншої літератури, поданої наприкінці навчального видання.

РОЗДІЛ 1 ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Тема 1. Поняття охорони праці та її правове забезпечення

1. Поняття та значення охорони праці
2. Загальна характеристика законодавства про охорону праці
  - 2.1. Закон України «Про охорону праці»
  - 2.2. Законодавство про працю України
  - 2.3. Державне соціальне страхування
  - 2.4. Державні нормативні акти з охорони праці
3. Відповідальність працівників за порушення законодавства та нормативних актів з охорони праці

1. Поняття та значення охорони праці

Поняття «охорона праці» необхідно розглядати в широкому та вузькому значенні. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці», *охорона праці* – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [3]. Як вбачається в цій нормі права, охорона праці розглядається законодавцем у *широкому значенні* – як узгоджена комплексна система безпеки життя і здоров'я найманого працівника в процесі виконання покладених на нього трудових обов'язків. У *вузькому значенні* термін «охорона праці» означає сукупність норм, безпосередньо спрямованих на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників.

Державна політика в галузі охорони праці визначається відповідно до Конституції України *Верховною Радою України* та спрямована на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Охорона праці має соціальне, економічне та правове значення. *Соціальне значення* охорони праці полягає в тому, що вона сприяє зміцненню (збереженню) здоров'я працівників від шкідливих і небезпечних виробничих факторів. *Економічне значення* реалізується в зростанні продуктивності праці, підйомі економіки та збільшенні

виробництва. *Правове значення* охорони праці полягає в правовому регулюванні роботи з урахуванням важкості умов праці, фізіологічних особливостей організму жінок та неповнолітніх, стану працездатності інвалідів тощо. Крім того, питання охорони праці є об'єктом *організаційно-управлінських відносин трудового колективу* (відповідного профспілкового органу) з роботодавцем, а також соціально-партнерських відносин на національному, галузевому та територіальному рівнях [4, с. 615].

Кожний працівник має право на охорону праці, що є основним правом, закріпленим у ст. 43 Конституції України та Кодексом законів про працю України. Право на охорону праці працівник реалізує в процесі трудової діяльності. Зміст права на охорону праці включає право працівника на:

- робоче місце, що відповідає вимогам охорони праці;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- відмову від виконання робіт у випадку виникнення небезпеки для його життя та здоров'я внаслідок порушення вимог охорони праці;
- забезпечення індивідуального та колективного захисту коштом роботодавця;
- навчання безпечним методам праці коштом роботодавця;
- звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, роботодавця, профспілки з питань охорони праці;
- особисту участь або участь через своїх представників у розгляді питань, пов'язаних із забезпеченням безпечних умов праці на його робочому місці та в розслідуванні нещасного випадку, що відбувся з ними, на виробництві або професійного захворювання;
- медичний огляд відповідно до медичних рекомендацій зі збереженням місця роботи й середнього заробітку під час його проходження;
- компенсації та пільги, встановлені законодавством, колективним договором чи угодою, трудовим договором, якщо працівник зайнятий на важких роботах і роботах зі шкідливими й/або небезпечними умовами праці.

2. Загальна характеристика законодавства про охорону праці

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону праці», законодавство про охорону праці складається з Закону України «Про охорону праці», Кодексу законів про працю України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів [3].

Для загальної характеристики законодавства про охорону праці необхідно приділити увагу основному закону держави – Конституції України (прийнятої Верховною Радою України 28 червня 1996 року). Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Усі закони та нормативні документи повинні узгоджуватися, базуватися та відповідати статтям Конституції [5].

2.1. Закон України «Про охорону праці»

Закон «Про охорону праці», прийнятий Верховною Радою України 14 жовтня 1992 року, визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя та здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні та здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці й виробничого середовища та встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [3].

Для практичної реалізації закону «Про охорону праці» були затверджені постановою Кабінету Міністрів: Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві; Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сферах охорони праці, промислової безпеки, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, праці, зайнятості населення, зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, здійснення державного гірничого нагляду Державною службою з питань праці; Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах тощо. Державна служба України з питань праці розробила ще цілий ряд положень, спрямованих на практичну реалізацію Закону України «Про охорону праці».

2.2. Законодавство про працю України

Одним із головних документів, який забезпечує чітке виконання трудових обов'язків працівниками, є Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) [6].

Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва й піднесенню на цій основі матеріального та культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни й поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Кодекс законів про працю України спрямований на охорону трудових прав робітників.

У КЗпП України передбачено внесення комплексних заходів щодо організації безпечних і нешкідливих умов праці в колективні договори та визначення обов'язків сторін з цих заходів.

Важливим розділом Кодексу законів про працю є розділ «Охорона праці». У ньому зазначено, що на будь-якому об'єкті, де працюють люди, повинні бути створені здорові й безпечні умови праці, що відповідають вимогам охорони праці. Всі будівлі й обладнання не повинні створювати загрози працівникам, а також негативно впливати на стан їхнього здоров'я та самопочуття.

Роботодавець або уповноважені ним органи повинні дбати про умови праці, їх полегшення, оздоровлення навколишнього середовища, виконання правил безпеки та інструкцій з техніки безпеки.

Забезпечувати контроль здоров'я для працівників зі шкідливими умовами праці, забезпечувати спецодягом та засобами захисту працівників від шкідливого впливу речовин, що використовуються у процесі праці. Слідкувати за дотриманням трудового законодавства на підлеглому об'єкті, створювати умови для здійснення контролю за умовами праці, дбати про відпочинок працівників.

2.3. Державне соціальне страхування

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання,

охорони життя та здоров'я. Нормою закону передбачені наступні види соціального страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та медичне страхування [7].

2.4. Державні нормативні акти з охорони праці

Державні нормативні акти з охорони праці (далі – ДНАзОП) – це правила, стандарти, норми, положення, інструкції та інші документи, яким надано чинність правових норм, обов'язкові для виконання.

Законодавством передбачено, що залежно від сфери дії ДНАзОП можуть бути *міжгалузевими* або *галузевими*.

Державний міжгалузевий нормативний акт про охорону праці – це ДНАзОП загальнодержавного користування, дія якого поширюється на всі підприємства, установи, організації народного господарства України незалежно від їхньої відомчої (галузевої) належності та форм власності.

Державний галузевий нормативний акт про охорону праці – це ДНАзОП, дія якого поширюється на підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності, що належать до певної галузі.

Державні нормативні акти (ДНАзОП) необхідно відрізнити від відомих документів про охорону праці (ВДОП), які можуть розроблятися на їх основі та затверджуватися міністерствами, відомствами України, асоціаціями, концернами та іншими об'єднаннями підприємств з метою конкретизації вимог ДНАзОП залежно від специфіки галузі.

Державні стандарти Системи стандартів безпеки праці (ГОСТ ССБТ) колишнього СРСР застосовуються на території України до їх заміни іншими нормативними документами, якщо вони не суперечать чинному законодавству України [8, с. 35].

Державні нормативні акти з охорони праці кодуються. Промисловість України кодується згідно з класифікатором по галузях і підгалузях чотиризначним кодом.

3. Відповідальність працівників за порушення законодавства та нормативних актів з охорони праці

За порушення законодавства про охорону праці та невиконання приписів посадових осіб органів виконавчої влади з нагляду за

охороною праці юридичні та фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю, притягаються до сплати штрафу в порядку, встановленому законом. Сплата штрафу не звільняє юридичну або фізичну особу, яка, відповідно до законодавства, використовує найману працю, від усунення виявлених порушень у визначені строки. Максимальний розмір штрафу не може перевищувати п'яти відсотків середньомісячного фонду заробітної плати за попередній рік юридичної чи фізичної особи, яка, відповідно до законодавства, використовує найману працю.

За порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи притягаються до *дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності*.

Посадові особи підприємств, установ та організацій, винні в порушенні законодавства про охорону праці, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством:

– дисциплінарну відповідальність у вигляді догани або звільнення за нормами Кодексу законів про працю України (ст. 139-152 Кодексу законів про працю України) [6];

– адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення. До адміністративних правопорушень в галузі охорони праці та безпеки виробництва відносять: порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці (ст. 41 КУпАП); порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості (ст. 93 КУпАП); порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості (ст. 94 КУпАП); невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (ст. 188-4 КУпАП) [9];

– матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації винними протиправними діями (бездіяльністю) внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків за нормами Кодексу законів про працю України (ст. 130–138 Кодексу законів про працю України). Ця відповідальність, як

правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди. Матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності (ст. 130 КЗпП України) [6];

– кримінальну відповідальність у вигляді штрафу, виправних робіт, обмеження або позбавлення волі та з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого. У Кримінальному кодексі передбачена відповідальність за такі види злочинів, пов'язані з невиконанням правил з безпеки праці: порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України); порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України); порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК України); порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК України); порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК України) [10].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «охорона праці».
2. На яких принципах базується державна політика в галузі охорони праці?
3. Чи можна вважати охорону праці принципом, що є характерним для всіх інститутів трудового права?
4. У чому полягає економічне значення охорони праці?
5. У чому полягає соціальне значення охорони праці?
6. У чому полягає правове значення охорони праці?
7. Що включається у зміст терміну «права на охорону праці»?
8. Що Ви знаєте про Закон України «Про охорону праці»? Коли він був прийнятий та яка його структура?
9. Дайте загальну характеристику державним нормативним актам з охорони праці.
10. Які основні права на охорону праці передбачені у Законі України «Про охорону праці»?

11. Назвіть види юридичної відповідальності за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці.

Тестові завдання:

Тест 1. Поняття охорона праці – це:

а) система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності людини у процесі трудової діяльності;

б) система законодавчих актів, що охоплює систему заходів щодо поліпшення умов праці, зведення до мінімуму можливих нещасних випадків та професійних захворювань;

в) система правових норм, що регулює питання щодо безпеки праці на підприємствах, установах та організаціях.

Тест 2. Термін «охорона праці» означає:

а) право працівника на безпечні умови праці;

б) правовий інститут трудового права;

в) наукову дисципліну;

г) право на життя.

Тест 3. «Охорона праці» як наукова дисципліна вивчає:

а) теоретичні та практичні основи створення на виробництві відповідної галузі, здорових і безпечних умов праці при максимальній її продуктивності в єдиному контексті з заходами безпечної життєдіяльності населення, що проживає на певній території;

б) актуальні питання охорони праці для конкретної галузі господарської, економічної та науково-дослідної діяльності з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності спеціалістів, а також досягнень науково-технічного прогресу;

в) тільки організацію охорони праці на підприємствах, установах і організаціях.

Тест 4. Соціальне значення охорони праці сприяє:

а) збереженню зміцнення здоров'я працівників від шкідливих і небезпечних виробничих факторів;

- б) вдосконаленню навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності;
- в) професійному розвитку працівників.

Тест 5. Економічне значення охорони праці реалізується:

- а) у зростанні продуктивності праці, підйомі економіки та збільшенні виробництва;
- б) у перерозподілі робочої сили між галузями, регіонами та підприємствами;
- в) у організаційній формі співробітництва працівників.

Тест 6. Правове значення охорони праці полягає:

- а) у правовому регулюванні праці з урахуванням важкості її умов, фізіологічних особливостей організму жінок та неповнолітніх, стану працездатності інвалідів тощо;
- б) у наявності норм, що регулюють особливості праці окремих категорій працівників;
- в) у сукупності суспільних відносин щодо охорони праці, які регулюються нормами трудового права.

Тест 7. Зміст права на охорону праці включає право працівника на:

- а) робоче місце, що відповідає вимогам охорони праці;
- б) загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- в) навчання безпечним методам праці коштом роботодавця;
- г) компенсації та пільги, встановлені законодавством, колективним договором чи угодою, трудовим договором, якщо працівник зайнятий на роботах зі шкідливими й/або небезпечними умовами праці та важких роботах;
- г) розгляд індивідуальних трудових спорів.

Тест 8. Зміст правового інституту охорони праці включає:

- а) норми з охорони праці жінок, неповнолітніх і осіб зі зниженою працездатністю;

- б) норми, що регулюють організацію роботи з охорони праці;
- в) правила розслідування й обліку нещасних випадків на виробництві;
- г) правила та інструкції з охорони праці;
- г) спеціальні норми щодо компенсацій та пільг для осіб, що працюють у важких, шкідливих або небезпечних умовах;
- д) норми щодо укладення трудового договору.

Тест 9. Державне управління охороною праці здійснює:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці;
- в) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- г) Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- г) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- д) Національна служба посередництва та примирення.

Тест 10. До нормативно-правових актів з охорони праці відносять:

- а) єдині для всіх галузей правила з охорони праці;
- б) міжгалузеві правила та норми з охорони праці;
- в) галузеві правила з охорони праці;
- г) правила з охорони праці на підприємстві;
- г) правила внутрішнього трудового розпорядку.

Тест 11. Посадові особи підприємств або громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, винні в порушенні вимог законодавства про охорону праці притягуються до таких видів юридичної відповідальності:

- а) дисциплінарної;
- б) адміністративної;
- в) кримінальної;
- г) матеріальної;
- г) цивільно-правової.

Тема 2. Державне управління охороною праці

1. Органи державного управління в галузі охорони праці
2. Компетенція Кабінету Міністрів України в галузі охорони праці
3. Повноваження Державної служби України з питань праці в галузі охорони праці
4. Повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в галузі охорони праці
5. Повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі охорони праці
6. Повноваження об'єднань підприємств в галузі охорони праці

1. Органи державного управління в галузі охорони праці

Державне управління охороною праці в Україні здійснюється шляхом сукупності скоординованих дій органів державного управління охороною праці, органів місцевого самоврядування за участю об'єднань роботодавців, професійних спілок та інших представницьких органів з реалізації основних напрямів соціальної політики в галузі охорони праці, спрямованих на забезпечення безпечних і здорових умов праці.

Державне управління охороною праці ґрунтується на дотриманні таких принципів:

- використання економічних методів управління охороною праці; комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих і регіональних програм;
- забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми гігієни та безпеки праці.

Перелік органів державного управління охороною праці в Україні наведено в Законі України «Про охорону праці». Згідно зі ст. 31 цього нормативного акту, таке управління здійснюють: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері охорони праці; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [3].

2. Компетенція Кабінету Міністрів України в галузі охорони праці

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року, Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів[11].

У статті 32 Закону України «Про охорону праці» встановлено, що Кабінет Міністрів України:

- забезпечує проведення державної політики в галузі охорони праці;

- подає на затвердження Верховною Радою України загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;

- спрямовує та координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо створення безпечних і здорових умов праці та нагляду за охороною праці;

- встановлює єдину державну статистичну звітність з питань охорони праці [3].

3. Повноваження Державної служби України з питань праці в галузі охорони праці

Державна служба України з питань праці (далі – Держпраці) – центральний орган виконавчої влади України, утворений відповідно до вимог постановою Кабінету Міністрів від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», в результаті реорганізації шляхом злиття Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки та Державної інспекції з питань праці, а також передачі Державною санітарно-епідеміологічною службою функцій з реалізації державної політики у сфері гігієни праці та дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників [11].

Державна служба України з питань праці є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, що реалізовує

державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю.

Положення про Державну службу України з питань праці, затверджене постановою Кабінетом Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96. У ньому наведено перелік основних завдань, які виконує цей орган. Зокрема, у сфері охорони праці Державна служба України з питань праці:

- здійснює комплексне управління охороною праці на державному рівні, реалізовує державну політику в цій галузі, контролює виконання функцій державного управління охороною праці міністерствами, відомствами, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування;

- розробляє за участю міністерств і відомств, Фонду соцстраху України, всеукраїнських об'єднань роботодавців та профспілок загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання;

- здійснює нормопроектну діяльність, розробляє правила, норми, положення, інструкції та інші нормативно-правові акти з охорони праці або зміни до них та вносить відповідні пропозиції на розгляд центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у зазначеній сфері;

- координує роботу міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності в галузі безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;

- видає дозволи на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації машин, механізмів чи устаткування підвищеної небезпеки;

- бере участь у міжнародному співробітництві та в організації виконання міжнародних договорів з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, вивчає, узагальнює і поширює досвід з цих питань, подає пропозиції щодо удосконалення законодавства про охорону праці [13].

Крім того, Державна служба України з питань праці забезпечує проведення державної експертизи умов праці з залученням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць за

умовами праці та виконує інші, передбачені у законодавстві, функції. Держпраці виконує свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи.

Згідно зі статтею 33 Закону «Про охорону праці», рішення, прийняті Державною службою України з питань праці в межах її компетенції, є обов'язковими для виконання всіма міністерствами, відомствами, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами [3].

4. Повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в галузі охорони праці

Державне управління охороною праці на галузевому рівні здійснюють:

- Міністерство охорони здоров'я;
- Міністерство соціальної політики;
- Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій;
- Міністерство аграрної політики та продовольства України;
- Міністерство екології та природних ресурсів України;
- Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України;
- Державна архітектурно-будівельна інспекція України;
- центральні органи об'єднань профспілок у галузі;
- центральні органи об'єднань роботодавців (промисловців і підприємців) у галузі;
- центральні органи виконавчої влади та інші.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади виконують такі функції у галузі охорони праці:

- проводять єдину науково-технічну політику в галузі охорони праці;
- розробляють і реалізують галузеві програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за участю профспілок;
- здійснюють методичне керівництво діяльністю підприємств галузі з охорони праці;
- укладають з відповідними галузевими профспілками угоди з питань поліпшення умов і безпеки праці;
- беруть участь в опрацюванні та перегляді нормативно-правових актів з охорони праці;

- організовують навчання та перевірку знань з питань охорони праці;
- створюють у разі потреби аварійно-рятувальні служби, здійснюють керівництво їх діяльністю, забезпечують виконання інших вимог законодавства, що регулює відносини у сфері рятувальної справи;
- здійснюють відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі.

Для координації, вдосконалення роботи з охорони праці й контролю за цією роботою вони мають право створювати в межах граничної чисельності структурні підрозділи з охорони праці.

5. Повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі охорони праці

Значення місцевих органів державної влади в організації безпечних і здорових умов праці, зростає в умовах функціонування численних суб'єктів господарювання з недержавними формами власності, які не мають галузевого підпорядкування. Таким чином, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації в межах відповідних територій та компетенції мають повноваження щодо:

- забезпечення виконання законів та реалізації державної політики в галузі охорони праці;
- формування за участю представників профспілок, Фонду соцстраху України й забезпечення виконання цільових регіональних програм поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, а також заходів з охорони праці у складі програм соціально-економічного розвитку регіонів;
- забезпечення соціального захисту працівників зайнятих на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, вживання заходів до проведення атестації робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці;
- внесення пропозицій щодо створення регіональних (комунальних) аварійно-рятувальних служб для обслуговування відповідних територій та об'єктів комунальної власності;
- здійснення контролю за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності нормативно-правових актів про охорону праці [3].

Для виконання зазначених функцій місцеві органи влади створюють структурні підрозділи з охорони праці або покладають реалізацію цих повноважень на один із наявних структурних підрозділів чи на окремих посадових осіб відповідних органів.

Органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції: затверджують цільові регіональні програми поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища, а також заходи з охорони праці у складі програм соціально-економічного і культурного розвитку регіонів; приймають рішення щодо створення комунальних аварійно-рятувальних служб. Крім того, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад забезпечують безпечну експлуатацію об'єктів житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності, додержання вимог щодо охорони праці працівників, зайнятих на цих об'єктах.

б. Повноваження об'єднань підприємств в галузі охорони праці

Відповідно до Господарського кодексу України, об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [14].

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах, або за рішенням органів, які відповідно до Господарського кодексу України та інших законів, мають право утворювати об'єднання підприємств.

Господарське об'єднання – це об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їхнього виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Такі об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Відповідно до статті 36 Закону України «Про охорону праці», повноваження в галузі охорони праці асоціацій, корпорацій, концернів та інших об'єднань визначаються їх статутами або договорами між підприємствами, які утворили об'єднання. Для виконання делегованих об'єднанням функцій, в їх апаратах створюються служби охорони праці [3].

У статутах об'єднань передбачаються зобов'язання щодо створення належних умов для високопродуктивної праці,

забезпечення додержання законодавства про працю, правил та норм охорони праці, техніки безпеки, соціального страхування. Крім того, у статутах об'єднань до питань соціального розвитку, включають поліпшення умов праці, життя та здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування членів трудового колективу та їх сімей. Вирішення цих питань здійснюється в об'єднаннях за допомогою органів трудового колективу за участю генеральних директорів цих об'єднань.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть органи державного управління в галузі охорони праці.
2. Які повноваження має Кабінет Міністрів України щодо поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища у сфері охорони праці?
3. Які повноваження має Державна служба України з питань праці в галузі охорони праці?
4. Назвіть повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в галузі охорони праці.
5. Назвіть повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі охорони праці.
6. Назвіть коло повноважень об'єднань підприємств в галузі охорони праці.

Тестові завдання:

Тест 1. Державне управління охороною праці в Україні здійснюється шляхом сукупності скоординованих дій:

- а) органів державного управління охороною праці;
- б) органів місцевого самоврядування;
- в) об'єднань роботодавців,
- г) об'єднань професійних спілок;
- г) інших представницьких органів;
- д) громадських організацій.

Тест 2. Державне управління охороною праці ґрунтується на дотриманні таких принципів:

а) використання економічних методів управління охороною праці; комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих і регіональних програм;

б) забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми гігієни та безпеки праці;

в) забезпечення рівних можливостей населення у реалізації конституційного права на працю.

Тест 3. До органів державного управління охороною праці в Україні належать:

а) Кабінет Міністрів України;

б) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

в) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

г) Рада міністрів Автономної Республіки Крим;

г) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

д) об'єднання підприємств.

Тест 4. Кабінет Міністрів України в галузі охорони праці:

а) забезпечує проведення державної політики в галузі охорони праці;

б) подає на затвердження Верховною Радою України загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;

в) спрямовує й координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо створення безпечних і здорових умов праці та нагляду за охороною праці;

г) встановлює єдину державну статистичну звітність з питань охорони праці;

г) видає дозволи на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації машин, механізмів чи устаткування підвищеної небезпеки.

Тест 5. Державна служба України з питань праці була утворена в результаті реорганізації шляхом злиття служб:

а) Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки;

- б) Державної інспекції з питань праці;
- в) передачі Держсанепідслужбою функцій з реалізації державної політики у сфері гігієни праці та дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників;
- г) Державного центру зайнятості.

Тест 6. Рішення, прийняті Державною службою України з питань праці в межах її компетенції є обов'язковими для виконання:

- а) міністерствами;
- б) відомствами;
- в) місцевими державними адміністраціями;
- г) органами місцевого самоврядування;
- ґ) юридичними та фізичними особами;
- д) громадськими організаціями.

Тест 7. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади виконують такі функції в галузі охорони праці:

- а) проводять єдину науково-технічну політику в галузі охорони праці;
- б) розробляють і реалізують галузеві програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за участю профспілок;
- в) здійснюють методичне керівництво діяльністю підприємств галузі з охорони праці;
- г) організовують навчання і перевірку знань з питань охорони праці;
- ґ) створюють у разі потреби аварійно-рятувальні служби, здійснюють керівництво їх діяльністю, забезпечують виконання інших вимог законодавства, що регулює відносини у сфері рятувальної справи;
- д) здійснюють відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі;
- е) здійснює контроль за виконанням функцій державного управління охороною праці іншими міністерствами.

Тест 8. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації у межах відповідних територій та компетенції мають повноваження щодо:

- а) забезпечення виконання законів та реалізації державної політики в галузі охорони праці;
- б) формування за участю представників профспілок, Фонду соцстраху України й забезпечення виконання цільових регіональних програм поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;
- в) забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, вживання заходів до проведення атестації робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці;
- г) внесення пропозицій щодо створення регіональних (комунальних) аварійно-рятувальних служб для обслуговування відповідних територій та об'єктів комунальної власності;
- г) здійснення контролю за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності нормативно-правових актів про охорону праці;
- д) організовують навчання й перевірку знань з питань охорони праці.

Тест 9. Органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції: затверджують:

- а) цільові регіональні програми поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища;
- б) заходи з охорони праці в складі програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів;
- в) рішення щодо створення комунальних аварійно-рятувальних служб;
- г) єдину державну статистичну звітність із питань охорони праці.

Тест 10. Відповідно до статті 36 Закону України «Про охорону праці», повноваження в галузі охорони праці асоціацій, корпорацій, концернів та інших об'єднань визначаються:

- а) статутами об'єднань підприємств;
- б) договорами між підприємствами, які утворили об'єднання;
- в) тільки Держпраці.

Тест 11. У статутах об'єднань передбачаються зобов'язання:

- а) щодо створення належних умов для високопродуктивної праці;
- б) забезпечення додержання законодавства про працю, правил та норм охорони праці, техніки безпеки, соціального страхування;
- в) поліпшення умов праці, життя та здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування членів трудового колективу та їх сімей;
- г) щодо створення аварійно-рятувальних служб.

Тест 12. Об'єднання підприємств утворюються підприємствами:

- а) на добровільних засадах;
- б) за рішенням органів, які відповідно до Господарського кодексу України та інших законів, мають право утворювати об'єднання підприємств;
- б) примусово, за рішенням Кабінету Міністрів України.

Тема 3. Організація роботи з охорони праці

1. Система управління охороною праці

- 1.1. Поняття, цілі та завдання системи управління охороною праці
- 1.2. Функції системи управління охороною праці
- 2. Суб'єкти управління охороною праці на виробничому рівні
  - 2.1. Види суб'єктів управління охороною праці на виробничому рівні та їх повноваження
  - 2.2. Служба охорони праці: функції та повноваження
  - 2.3. Комісія з питань охорони праці: функції та повноваження

1. Система управління охороною праці

Управління охороною праці (далі – УОП) умовно має три основних центри, які здійснюють комплексне управління охороною праці:

- держава (Кабінет Міністрів України, галузеві Міністерства, державні наглядові органи, самоврядування та органи виконавчої влади);
- роботодавці (власники підприємств чи уповноважені ними особи, керівники структурних підрозділів та служби охорони праці підприємств);

– працівники (трудові колективи підприємств, профспілки, уповноважені трудових колективів, комісії з охорони праці підприємств).

Комплексне управління охороною праці як з боку держави, так і з боку роботодавців та працівників, у оптимальній формі відображено у Фонді соціального страхування України (ФССУ – недержавній організації з однаковим представництвом усіх трьох вищезгаданих сторін в органах управління). Саме з цієї причини, ФССУ є однією з найбільш ефективних складових УОП.

У всіх трьох вищезгаданих центрах (державна, роботодавці та працівники) управління охороною праці може здійснюватися на декількох рівнях, а саме:

- загальнодержавному (національному) рівні;
- територіальному рівні;
- галузевому рівні;
- рівні підприємства (виробничому рівні).

На *загальнодержавному рівні* управління охороною праці здійснює:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Федерація роботодавців України;
- Об'єднання організацій роботодавців України;
- Всеукраїнські об'єднання профспілок.

На *територіальному рівні* управління охороною праці здійснює:

- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- територіальні підрозділи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці;
- організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

На *галузевому рівні*:

- галузеві міністерства;
- Державна архітектурно-будівельна інспекція України;
- Всеукраїнські об'єднання профспілок у галузі;

– Всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності;

– центральні органи виконавчої влади тощо.

На локальному рівні:

– роботодавець чи уповноважена ним особа;

– первинні профспілкові організації або представники (представник) працівників;

– служба охорони праці підприємства;

– керівники відповідних структурних підрозділів і служб підприємства тощо [15].

1.1. Поняття, цілі та завдання системи управління охороною праці

Система управління охороною праці на підприємстві (далі – СУОПП) – це сукупність відповідних органів управління підприємством, які на підставі комплексу нормативно-правових актів, інструкцій тощо ведуть цілеспрямовану, планомірну діяльність з метою виконання поставлених завдань з охорони праці.

Мета управління охороною праці на підприємстві – це реалізація конституційних прав працівників та забезпечення вимог нормативно-правових актів щодо збереження здоров'я й працездатності людини в процесі праці, створення безпечних та нешкідливих умов праці, покращення виробничого середовища, запобігання травматизму, профзахворювань, пожеж та аварій.

Об'єктом управління охороною праці на підприємстві є діяльність роботодавця або довіреної ним особи, керівників структурних підрозділів, функціональних служб і всього колективу підприємства для забезпечення належних здорових і безпечних умов праці на робочих місцях, виробничих ділянках, цехах і підприємства в цілому, попередження травматизму, профзахворювань, пожеж та аварій.

Управління охороною праці на підприємстві здійснює роботодавець або довірена ним особа, а в цехах, виробничих ділянках, службах, підрозділах – керівники відповідних служб і підрозділів.

Виконання вимог нормативно-правових актів про охорону праці здійснюється на підприємстві шляхом забезпечення ефективного функціонування СУОПП, тобто шляхом планомірного й своєчасного виконання всіх завдань і функцій управління охороною праці на виробництві.

Основні завдання СУОП:

- запобігання виробничим травмам, професійним захворюванням, пожежам та аваріям;
- дотримання вимог колективних договорів, законодавства і нормативно-правових актів з охорони праці;
- виховання самосвідомості працівників підприємства з питань безпеки праці, з метою їх ставлення до них, як до головних своїх обов'язків;
- залучення працівників підприємства до планування, організації, мотивації, контролю та оцінки ефективності заходів з охорони праці;
- визначення і розподіл обов'язків, прав і відповідальності за стан охорони праці між всіма керівниками підприємства;
- забезпечення необхідної компетенції посадових осіб, спеціалістів та всіх працівників у питаннях, пов'язаних з виконанням покладених на них обов'язків, розумінням своїх прав, обов'язків і відповідальності;
- раціональне розподілення фінансових, матеріальних та людських ресурсів для забезпечення ефективного функціонування СУОП;
- забезпечення працівникам соціальних гарантій у сфері охорони праці у колективному договорі (угоді, трудовому договорі);
- постійне підвищення ефективності функціонування СУОП [15].

1.2. Функції системи управління охороною праці

До основних функцій управління охороною праці належать:

- прогнозування та планування робіт;
- організація та координація робіт;
- облік, аналіз та оцінка показників охорони праці;
- контроль за станом охорони праці та функціонуванням СУОП;
- стимулювання охорони праці.

Функція *прогнозування та планування роботи з охорони праці*, в основі якої лежить прогностичний аналіз, має вирішальне значення в системі управління охороною праці. Планування роботи з охорони праці поділяють на перспективне, поточне та оперативне.

Функція *СУОП щодо організації та координації робіт* передбачає формування органів управління охороною праці на всіх рівнях управління та стадіях виробничого процесу, визначення

обов'язків, прав, відповідальності та порядку взаємодії осіб, які беруть участь у процесі управління, прийнятті та реалізації управлінських рішень. Оскільки роботодавець несе всю відповідальність за стан охорони праці на виробництві, саме він повинен створити та забезпечити функціонування системи управління охороною праці.

Функція *обліку, аналізу та оцінки показників охорони праці* спрямована (відповідно до одержаної інформації) на розробку та прийняття управлінських рішень керівниками всіх рівнів підприємства (від майстра дільниці до керівника підприємства). Суть цієї функції полягає в системному обліку показників стану охорони праці, в аналізі отриманих даних та узагальненні причин недотримання вимог ДНАзОП, а також причин невиконання планів з охорони праці з розробкою заходів, направлених на усунення виявлених упущень.

Аналізуються матеріали: про нещасні випадки та професійні захворювання; результати всіх видів контролю за станом охорони праці; дані паспортів санітарно-технічного стану умов праці в цеху (на дільниці); матеріали спеціальних обстежень будівель, споруд, приміщень, обладнання тощо.

У результаті обліку, аналізу та оцінки стану охорони праці вносять доповнення та уточнення до оперативних, поточних і перспективних планів роботи з охорони праці, а також із стимулювання діяльності окремих структурних підрозділів, служб, працівників за досягнуті показники охорони праці.

Функція *контролю за станом охорони праці та функціонуванням СУОП* забезпечує дійове управління охороною праці. Будь-яка система управління може надійно функціонувати лише за наявності повної, своєчасної й достовірної інформації про стан об'єкта управління. Отримати таку інформацію про стан охорони праці, виявити можливі відхилення від норм безпеки, а також перевірити виконання планів та управлінських рішень можна тільки на підставі регулярного й об'єктивного контролю. Тому контроль стану охорони праці є найбільш відповідальною та трудомісткою функцією процесу управління.

Функція *стимулювання охорони праці* спрямована на створення зацікавленості працівників у забезпеченні здорових і безпечних умов праці. Стимулювання передбачає моральні та матеріальні заохочення, а також покарання за невиконання покладених на конкретну особу

зобов'язань щодо безпеки праці або порушення вимог щодо охорони праці.

Стимулювання охорони праці – неодмінна умова попередження виробничого травматизму та профілактики профзахворювань. На державному рівні стимулювання охорони праці регулюється законодавчими актами та Законом України «Про охорону праці», в якому цьому питанню присвячено IV розділ та Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Ці закони визначають, що при розрахунку розміру страхового внеску для кожного підприємства, за умови досягнення належного стану охорони праці, зниження рівня або відсутності травматизму й професійної захворюваності внаслідок здійснення роботодавцем відповідних профілактичних заходів може бути встановлено знижку. За високий рівень травматизму й професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці встановлюється надбавка до розміру страхового внеску [15].

2. Суб'єкти управління охороною праці на виробничому рівні

2.1. Види суб'єктів управління охороною праці на локальному рівні та їх повноваження

До суб'єктів управління охороною праці на локальному рівні відносять роботодавців (власників підприємств чи уповноважених ними осіб; керівників структурних підрозділів, служби охорони праці підприємств) та працівників (трудові колективи підприємств, профспілки, уповноважені трудових колективів, комісії з охорони праці підприємств).

Організація охорони праці на підприємстві покладається на роботодавця. Завдання роботодавця також полягає у забезпеченні дотримання прав робітників, передбачених у нормативних та регуляторних актах з охорони праці. Для створення безпечних і здорових умов праці *роботодавець виконує функції*: формує відповідні відділи та призначає уповноважених осіб для нагляду за дотриманням вимог охорони праці, затверджує внутрішні правила, технологічні карти та стандарти; затверджує колективний договір та вживає комплексні заходи для підтримання й підвищення рівня охорони праці; розробляє програму оптимізації виробництва, впроваджує новітні технології та наукові досягнення; відповідає за належний стан промислових будівель, приміщень, виробничого обладнання та машин; вживає невідкладних заходів для допомоги

постраждалим, організовує виплату компенсації; ініціює проведення неупередженого та об'єктивного розслідування нещасних випадків, вивчає причини, що призвели до аварії та затверджує перелік профілактичних заходів, спрямованих на усунення ризиків виникнення аналогічних причин у подальшому; несе персональну відповідальність за рівень охорони праці та порушення іншими особами її вимог; здійснює нагляд за додержанням робітниками технологічних процесів, установлених правил поведінки та режиму роботи.

Крім того, *роботодавець зобов'язаний* власним коштом забезпечити фінансування та організувати проведення попереднього (під час прийняття на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці, важких роботах або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року.

Статтю 14 ЗУ «Про охорону праці» передбачено *обов'язки працівника* щодо додержання вимог нормативно-правових актів з охорони праці: дбати про власну безпеку, а також про безпеку сторонніх людей при виконанні робіт чи під час перебування на території підприємства; користуватися засобами колективного та засобами індивідуального захисту; знати й виконувати вимоги нормативно-правових актів з охорони праці, правила поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва; проходити періодичні медичні огляди, навчальні курси, інструктажі, атестацію знань з безпеки праці. Також працівники під час прийняття на роботу та в процесі роботи повинні проходити коштом роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії. Працівник несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог [3].

2.2. Служба охорони праці: функції та повноваження

Створення окремої служби охорони праці в компанії є обов'язковим, якщо кількість штату становить 50 і більше осіб. Для менших підприємств дозволяється передати функції служби охорони праці в порядку сумісництва особам, які мають відповідну підготовку, або залучити сторонніх спеціалістів на договірних засадах. Служба охорони праці підпорядковується безпосередньо роботодавцю.

Згідно з нормами Типового положення про Службу охорони праці, затвердженого Держнагляддохоронпраці України від 15 листопада 2004 року № 255, до функцій СОП відносять:

- розроблення спільно з іншими підрозділами підприємства комплексних заходів для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці, планів, програм поліпшення умов праці, запобігання виробничому травматизму, професійним захворюванням, надання організаційно-методичної допомоги у виконанні запланованих заходів;

- підготовка проектів наказів (розпоряджень) з питань охорони праці й внесення їх на розгляд роботодавцю;

- проведення спільно з представниками інших структурних підрозділів і за участю представників професійної спілки підприємства або, за її відсутності, уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці перевірок дотримання працівниками вимог нормативно-правових актів з охорони праці;

- складання звітності з охорони праці за встановленими формами;

- проведення з працівниками вступного інструктажу з питань охорони праці;

- ведення обліку та проведення аналізу причин виробничого травматизму, професійних захворювань, аварій на виробництві, заподіяної ними шкоди;

- забезпечення належного оформлення й зберігання документації з питань охорони праці, а також своєчасної передачі її до архіву для тривалого зберігання згідно з установленим порядком;

- складання за участю керівників підрозділів підприємства переліків професій, посад і видів робіт, на які повинні бути розроблені інструкції з охорони (безпеки) праці, що діють в межах підприємства, надання методичної допомоги під час їх розроблення;

- інформування працівників про основні вимоги законів, інших нормативно-правових актів та актів з охорони праці, що діють в межах підприємства;

- розгляд питань про підтвердження наявності небезпечної виробничої ситуації, що стала причиною відмови працівника від виконання дорученої роботи, відповідно до законодавства (у разі необхідності) листів, заяв, скарг працівників підприємства, що стосуються питань додержання законодавства про охорону праці [16].

Фахівці СОП мають право: видавати накази щодо усунення допущених недоліків, отримувати від відповідальних осіб відомості, документацію й пояснення з питань охорони праці; вимагати відсторонення від роботи працівників, які не пройшли обов'язкового медичного обстеження, навчання, інструктажу, атестації знань і не мають допуску до відповідних робіт; за наявності загрози для життя і безпеки робітників – призупиняти виробничий процес; ініціювати питання притягнення винних осіб до відповідальності. Припис спеціаліста з охорони праці може скасувати лише роботодавець.

2.3. Комісія з питань охорони праці: функції та повноваження

З метою забезпечення пропорційної участі працівників у створенні комфортних та безпечних умов праці, за рішенням колективу може створюватися Комісія з питань охорони праці (далі – Комісія). Комісія складається з представників роботодавця та професійної спілки, а також уповноваженої найманими працівниками особи, спеціалістів з безпеки, гігієни праці та інших служб підприємства відповідно до типового положення, яке затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці. Висновки такої комісії мають рекомендаційний характер.

Відповідно до Типового положення про комісію з питань охорони праці підприємства, затвердженого Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 березня 2007 року № 55 (далі – Типове положення) основними завданнями комісії є:

- захист законних прав та інтересів працівників у сфері охорони праці;
- підготовка, на основі аналізу стану безпеки та умов праці на виробництві, рекомендацій власнику та працівникам щодо профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань, практичної реалізації принципів державної політики в області охорони праці на підприємстві; узгодження, шляхом двосторонніх консультацій, позицій сторін у вирішенні практичних питань у сфері охорони праці з метою забезпечення поєднання інтересів держави, власника та трудового колективу, кожного працівника, запобігання конфліктам;

– вироблення пропозицій щодо включення до колективного договору окремих питань з охорони праці та використання коштів фонду охорони праці підприємства.

Комісія має право:

– звертатись до роботодавця, трудового колективу, профспілкового комітету або іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу, відповідних служб підприємства з пропозиціями щодо регулювання відносин у сфері охорони праці;

– створювати робочі групи з числа членів Комісії для розробки узгоджених рішень з питань охорони праці із залученням спеціалістів різних служб підприємства, фахівців експертних організацій, служб охорони праці органів виконавчої влади, страхових експертів, технічних інспекторів праці профспілок (на договірних засадах між роботодавцем та відповідною організацією);

– отримувати від працівників, керівників структурних підрозділів і служб підприємства та профспілкового комітету інформацію й мати доступ до документації, що є необхідною для виконання завдань, передбачених Типовим положенням;

– здійснювати контроль за дотриманням вимог законодавства з охорони праці безпосередньо на робочих місцях, забезпеченням працівників засобами колективного та індивідуального захисту, мийними та знешкоджувальними засобами, лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою та використанням санітарно-побутових приміщень тощо;

– ознайомлюватися з будь-якими матеріалами з охорони праці, аналізувати стан умов і безпеки праці на підприємстві, виконання відповідних програм і колективних договорів;

– вільного доступу на всі дільниці підприємства та обговорення з працівниками питань охорони праці;

– відповідно до Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затвердженого постановою правління Фонду соціального страхування, приймати рішення про відсоток зменшення розміру одноразової допомоги потерпілому (але не більше ніж на 50%), якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я працівника настало не тільки з

вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативно-правових актів з охорони праці.

Комісію очолює голова, який обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу. На засіданні Комісії обирається заступник голови та секретар Комісії. Не допускається обирати головою Комісії роботодавця. На посаду секретаря може бути обраний працівник служби охорони праці. Члени Комісії виконують свої обов'язки на громадських засадах. У разі залучення до окремих перевірок вони можуть увільнятися від основної роботи на передбачений колективним договором строк із збереженням за ними середнього заробітку.

Комісія здійснює свою діяльність на основі планів, що розробляються на певний період (квартал, півріччя, рік) і затверджуються головою Комісії.

Комісія проводить засідання в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Засідання Комісії вважається правочинним, якщо на ньому присутні не менше половини її членів від кожної сторони. Якщо під час голосування кількість голосів «за» та «проти» однакова, голова Комісії має право вирішального голосу.

Рішення Комісії оформлюється протоколом і має рекомендаційний характер. У випадку незгоди роботодавця з рішенням Комісії він повинен надати протягом 5 днів з дня одержання зазначеного рішення письмове аргументоване пояснення. Комісія раз на рік звітує про виконану роботу на загальних зборах (конференції) трудового колективу.

Загальні збори (конференція) трудового колективу мають право вносити зміни до складу Комісії; розпустити Комісію у випадку визнання її діяльності незадовільною та провести нові вибори [17].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «система управління охороною праці».
2. Назвіть цілі та завдання системи управління охороною праці.
3. Які функції системи управління охороною праці Ви знаєте?
4. Назвіть суб'єктів управління охороною праці на виробничому рівні.

5. Назвіть види суб'єктів управління охороною праці на виробничому рівні та їх повноваження.

6. Які завдання вирішує служба охорони праці підприємства?

7. За якої чисельності працівників в установах і організаціях створюється служба охорони праці?

8. Які функції управління розробляє та втілює служба охорони праці підприємства?

9. Назвіть функції та повноваження комісії з питань охорони праці.

Тестові завдання:

Тест 1. Організація охорони праці на підприємстві – це:

а) цілісна система прав, обов'язків та повноважень суб'єктів виробничого процесу;

б) система процедур, спрямованих на дотримання безпечного рівня виробництва;

в) система правил та нормативних вимог, які регулюють питання найманої праці;

г) система пільг для окремих працівників.

Тест 2. Правові питання організації охорони праці регламентуються:

а) Кодексом законів про працю України;

б) Законом України «Про охорону праці»;

в) Законом України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування»;

г) Законом України «Про відпуски».

Тест 3. До основних функцій управління охороною праці належать:

а) прогнозування й планування робіт;

б) організація та координація робіт;

в) облік, аналіз та оцінка показників охорони праці;

г) контроль за станом охорони праці та функціонуванням СУОП;

г) стимулювання охорони праці;

д) економічна.

Тест 4. До суб'єктів управління охороною праці на локальному рівні відносять:

- а) роботодавців;
- б) представників працівників;
- в) місцеві органи виконавчої влади.

Тест 5. Санітарно-гігієнічні та лікувально-профілактичні питання організації охорони праці регламентуються:

- а) санітарними нормами;
- б) санітарними правилами;
- в) локальними правилами.

Тест 6. Організаційно-технічні питання організації охорони праці регламентуються:

- а) нормативні документи мають шифр НПАОП;
- б) державні (національні) стандарти України (нормативні документи мають шифр ДСТУ, ГОСТ, ДБН тощо);
- в) технічні регламенти безпеки;
- г) посадові інструкції.

Тест 7. Організація охорони праці на підприємстві покладається на:

- а) роботодавця;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Службу охорони праці.

Тест 8. Фінансування та організація проведення попереднього (під час прийняття на роботу) й періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників покладається на:

- а) роботодавця;
- б) головного бухгалтера;
- в) профспілку.

Тест 9. Служба охорони праці підпорядковується:

- а) безпосередньо роботодавцю;
- б) безпосередньо керівнику підприємства;
- в) відповідному міністерству.

Тест 10. Фахівці Служби охорони праці мають право:

а) видавати накази щодо усунення допущених недоліків, отримувати від відповідальних осіб відомості, документацію й пояснення з питань охорони праці;

б) вимагати відсторонення від роботи працівників, які не пройшли обов'язкового медичного обстеження, навчання, інструктажу, атестації знань і не мають допуску до відповідних робіт;

в) за наявності загрози для життя і безпеки робітників – призупиняти виробничий процес; ініціювати питання притягнення винних осіб до відповідальності;

г) притягувати до юридичної відповідальності посадових осіб підприємства.

Тест 11. Припис спеціаліста з охорони праці може скасувати:

а) лише роботодавець;

б) лише суд;

в) лише міністерство.

Тест 12. З метою забезпечення пропорційної участі працівників у створенні комфортних та безпечних умов праці за рішенням колективу може створюватися:

а) Комісія з питань охорони праці;

б) Комісія з трудових спорів;

в) Примирна комісія.

Тема 4. Нагляд та контроль за охороною праці

1. Державний нагляд за охороною праці
2. Контроль за додержанням законодавства про охорону праці
3. Повноваження та права профспілок у галузі охорони праці
4. Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці

1. Державний нагляд за охороною праці

Відповідно до статті 38 Закону України «Про охорону праці», державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

– центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері охорони праці (Державна служба з питань праці);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки (Державна інспекція ядерного регулювання України);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної й техногенної безпеки (Державна служба України з надзвичайних ситуацій);

– центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері санітарного та епідемічного добробуту населення (функції частково передано Держпраці) [3].

Органи державного нагляду за охороною праці не залежать від будь-яких господарських органів, суб'єктів підприємництва, об'єднань громадян, політичних формувань, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, їм не підвзвітні та не підконтрольні.

Діяльність органів державного нагляду за охороною праці регулюється законами України «Про охорону праці» [3], «Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку» [18], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [19], Кодексом цивільного захисту [20], іншими нормативно-правовими актами та положеннями про ці органи, що затверджуються Президентом України.

Посадові особи центрального органу виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері охорони праці, відповідно до статті 39 Закону України «Про охорону праці» мають право:

– безперешкодно відвідувати підконтрольні підприємства (об'єкти), виробництва фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, здійснювати в присутності роботодавця або його представника перевірку додержання законодавства з питань, віднесених до їх компетенції;

– одержувати від роботодавця і посадових осіб письмові чи усні пояснення, висновки експертних обстежень, аудитів, матеріали та інформацію з відповідних питань, звіти про рівень і стан профілактичної роботи, причини порушень законодавства та вжиті заходи щодо їх усунення;

– видавати в установленому порядку роботодавцям, керівникам та іншим посадовим особам юридичних та фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, Раді

міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування обов'язкові для виконання приписи (розпорядження) про усунення порушень і недоліків в галузі охорони праці, охорони надр, безпечної експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки;

– забороняти, зупиняти, припиняти, обмежувати експлуатацію підприємств, окремих виробництв, цехів, дільниць, робочих місць, будівель, споруд, приміщень, випуск та експлуатацію машин, механізмів, устаткування, транспортних та інших засобів праці, виконання певних робіт, застосування нових небезпечних речовин, реалізацію продукції, а також скасовувати або припиняти дію виданих ними дозволів і ліцензій до усунення порушень, які створюють загрозу життю працюючих;

– притягати до адміністративної відповідальності працівників, винних у порушенні законодавства про охорону праці;

– надсилати роботодавцям подання про невідповідність окремих посадових осіб займаній посаді, передавати матеріали відповідним органам для притягнення цих осіб до відповідальності згідно з законом [3].

Відповідно до «Положення Про Державну службу України з питань праці», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96, Державна служба з питань праці, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гігієни праці, в тому числі нагляд (контроль) за: факторами виробничого середовища та виробничих операцій, наявністю яких може шкодити здоров'ю працівників; виконанням заходів щодо запобігання виникненню професійних захворювань; дотриманням вимог санітарних норм та правил; своєчасним здійсненням профілактичних заходів, спрямованих на попередження шкідливої дії факторів виробничого середовища й трудового процесу, збереження здоров'я працівників; наявністю обов'язкових медичних оглядів працівників. Крім того, здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства у сфері охорони праці в частині безпечного ведення робіт, промислової безпеки, гігієни праці, безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, в тому числі з питань: забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального та колективного захисту; монтажу, ремонту,

реконструкції, налагодження й безпечної експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних та інших засобів виробництва й машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, проведення робіт з утилізації звичайних видів боєприпасів, ракетного палива та вибухових матеріалів військового призначення; виробництва, зберігання, використання отруйних речовин у виробничих процесах, у тому числі продуктів біотехнологій та інших біологічних агентів; організації проведення навчання (в тому числі спеціального) й перевірки знань з питань охорони праці; навчання працівників у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення та перевірки їх знань [13].

Рішення посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, за необхідності обґрунтовуються результатами роботи та висновками експертно-технічних центрів, дослідних, випробувальних лабораторій та інших підрозділів (груп) технічної підтримки, що функціонують у складі органів державного нагляду за охороною праці, відповідно до завдань інспекційної служби, або створюються і діють, згідно з законодавством, як незалежні експертні організації. Наукова підтримка наглядової діяльності здійснюється відповідними науководослідними установами.

2. Контроль за додержанням законодавства про охорону праці

Відповідно до Закону України «Про охорону праці», існують наступні види контролю за додержанням законодавства про охорону праці: державний, відомчий, регіональний та громадський. Крім того, на роботодавця також покладений обов'язок здійснення постійного контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці. Через правило частини першої ст. 160 КЗпП України, створення відповідних служб і призначення посадових осіб відповідальних за охорону праці на підприємстві не звільняють роботодавця від обов'язку постійно контролювати дотримання вимог нормативних актів з охорони праці. Здійснення такого контролю означає не лише обов'язок контролювати додержання правил з охорони праці при виконанні робіт, але й обов'язок контролювати додержання вимог нормативних актів про організацію охорони праці, які стосуються створення і діяльності служби охорони праці підприємства, діяльності посадових осіб підприємства, розподілу

відповідних обов'язків між керівниками структурних підрозділів, функціонування органів громадського контролю за охороною праці [6].

Крім того, одним із перевіряючих суб'єктів є Фонд соціального страхування України (далі – ФССУ), оскільки він також наділений повноваженнями в цих питаннях. Зокрема, згідно зі статтею 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», до повноважень в галузі охорони праці ФССУ відносять:

а) вивчення стану умов, безпеки, охорони праці та профілактичної роботи на підприємствах, у фізичних осіб, які використовують найману працю, з метою надання страхувальникам необхідних консультацій у створенні та реалізації ефективної системи управління ОП;

б) перевірка стану профілактичної роботи та ОП на підприємствах, участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві, а також профзахворювань [7].

Для реалізації своїх повноважень ФССУ діє через страхових експертів з охорони праці. Останні мають такі права:

– безперешкодно та в будь-який час відвідувати підприємства для перевірки стану умов та безпеки праці й проведення профілактичних робіт із цих питань;

– у складі відповідних комісій брати участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві та профзахворювань, а також у перевірці знань з ОП працівників підприємства;

– одержувати від роботодавців пояснення та інформацію, у тому числі в письмовій формі, про стан ОП і види здійснюваної діяльності;

– брати участь у роботі комісій з питань ОП підприємств та в комісіях з перевірки знань з питань ОП;

– вносити роботодавцям обов'язкові для виконання приписи про порушення законодавства з ОП, а Держпраці – приписи про застосування адміністративних стягнень або притягнення до відповідальності посадових осіб, які допустили ці порушення;

– вносити обов'язкові до виконання приписи про заборону подальшої експлуатації робочих місць, дільниць і цехів, робота на яких загрожує здоров'ю або життю працівників;

– складати протоколи про адміністративні порушення;

– брати участь як незалежні експерти в роботі комісій з випробувань і прийняття в експлуатацію виробничих об'єктів, засобів

виробництва та індивідуального захисту, апаратури та приладів контролю [7].

Згідно зі статтею 33 Закону України «Про охорону праці», міністерства та інші центральні органи виконавчої влади здійснюють відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі. Об'єднання підприємств у сфері контролю за охороною праці (асоціації, корпорації, концерни та інші об'єднання) мають повноваження визначені у статуті цих об'єднань [3].

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування здійснюють регіональний контроль за додержанням законодавства про охорону праці. Громадський контроль за охороною праці здійснюють: уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці; професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

3. Повноваження і права профспілок у галузі охорони праці

Відповідно до законів України «Про охорону праці» [3] і «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [21], громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

Професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у цехах та інших структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників.

Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проєктуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити

роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь.

Так, повноваження профспілок щодо захисту прав громадян та їх участі в управлінні охороною праці полягають у наступному:

- профспілки, їх об'єднання мають право вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи і відповідним державним органам про прийняття або внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів із питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання трудових відносин;

- проекти нормативно-правових актів, які стосуються регулювання трудових, соціальних відносин, розглядаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з урахуванням думки відповідних профспілок;

- уповноважені представники профспілок мають право вносити роботодавцям, органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування подання про усунення порушень законодавства про працю, які є обов'язковими для розгляду та в місячний термін одержувати від них аргументовані відповіді [21].

4. Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці

У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснює уповноважена найманими працівниками особа.

Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці мають право: безперешкодно перевіряти на підприємствах виконання вимог щодо охорони праці; вносити обов'язкові для розгляду роботодавцем пропозиції про усунення виявлених порушень нормативно-правових актів з безпеки й гігієни праці; звертатися за допомогою до органу державного нагляду в разі, якщо вони вважають заходи роботодавця з охорони праці недостатніми; вимагати від майстра, бригадира чи іншого керівника виробничого підрозділу припинення роботи на робочому місці в разі виникнення загрози життю або здоров'ю працівників; вносити пропозиції щодо притягнення до відповідальності працівників, які порушують вимоги нормативно-правових актів з охорони праці; бути обраними до складу комісії з питань охорони праці підприємства в разі її створення.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про охорону праці», для виконання цих обов'язків роботодавець своїм коштом організовує

навчання, забезпечує необхідними засобами й звільняє уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці від роботи на передбачений колективним договором строк зі збереженням за ними середнього заробітку [3].

Не можуть бути ущемлені будь-які законні інтереси працівників у зв'язку з виконанням ними обов'язків уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці. Їх звільнення або притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності здійснюється лише за згодою найманих працівників у порядку, визначеному колективним договором.

Уповноважений з питань охорони праці може бути відкликаний до закінчення терміну своїх повноважень у разі незадовільного їх виконання тільки за рішенням загальних зборів (конференції) трудового колективу.

Якщо уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці вважають, що профілактичні заходи, вжиті роботодавцем, є недостатніми, вони можуть звернутися за допомогою до органу державного нагляду за охороною праці. Вони також мають право брати участь і вносити відповідні пропозиції під час інспекційних перевірок підприємств чи виробництв фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, цими органами.

Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці діють відповідно до «Типового положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці», затвердженим Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду 21 березня 2007 року № 56 [22].

Питання для самоконтролю:

1. Які державні органи здійснюють державний нагляд за охороною праці?
2. Якими нормативно-правовими актами та положеннями регулюється діяльність органів державного нагляду за охороною праці?
3. Назвіть державні органи, що здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону праці.

4. Які види контролю за додержанням законодавства про охорону праці ви знаєте?

5. У чому полягає оперативний контроль за станом охорони праці?

6. У чому полягає громадський контроль за станом охорони праці?

7. Які повноваження і права мають профспілки у галузі охорони праці?

8. Які повноваження і права мають уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці?

Тестові завдання:

Тест 1. Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

а) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

б) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки;

в) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної й техногенної безпеки;

г) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного добробуту населення;

ґ) центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції.

Тест 2. Органи державного нагляду за охороною праці не залежать від:

а) будь-яких господарських органів;

б) суб'єктів підприємництва;

в) об'єднань громадян;

г) політичних формувань;

ґ) місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування;

д) Держпраці.

Тест 3. Види нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю з ряду питань у сфері охорони праці:

- а) встановлення умов праці;
- б) застосування умов праці;
- в) захисту трудових прав.

Тест 4. Види нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю з ряду питань у сфері охорони праці за часом:

- а) попередній (запобіжний);
- б) поточний;
- в) наступний;
- г) вступний.

Тест 5. Види нагляду та контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці за суб'єктами здійснення:

- а) державний;
- б) відомчий;
- в) громадський;
- г) регіональний;
- г) локальний.

Тест 6. На роботодавця покладений обов'язок:

- а) здійснення постійного контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці;
- б) здійснення постійного контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про працю;
- в) здійснення постійного контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про пожежну безпеку;
- г) здійснення постійного контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про цивільний захист.

Тест 7. До повноважень Фонду соціального страхування України щодо контролю за додержанням законодавства з питань охорони праці відносять:

- а) вивчення стану умов, безпеки, охорони праці та профілактичної роботи на підприємствах, у фізичних осіб, які використовують найману працю, з метою надання страхувальникам

необхідних консультацій у створенні та реалізації ефективної системи управління ОП;

б) перевірка стану профілактичної роботи та ОП на підприємствах, участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві, а також профзахворювань;

в) здійснення контролю за додержанням працівниками вимог нормативних актів про пожежну безпеку.

Тест 8. Відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі здійснюють:

а) Державна служба з питань праці;

б) Державна інспекція ядерного регулювання України;

в) Державна служба України з надзвичайних ситуацій;

г) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.

Тест 9. Регіональний контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють:

а) Місцеві державні адміністрації;

б) органи місцевого самоврядування;

в) Державна служба з питань праці.

Тест 10. Громадський контроль за охороною праці здійснюють:

а) уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці;

б) професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників;

в) громадські об'єднання.

Тест 11. Професійні спілки також мають право:

а) на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проєктуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці;

б) брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них;

в) брати участь у перевірці інших підприємств у сфері охорони праці на предмет безпечного ведення робіт, гігієни праці, промислової безпеки.

Тест 12. Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці мають право:

а) безперешкодно перевіряти на підприємствах виконання вимог щодо охорони праці;

б) вносити обов'язкові для розгляду роботодавцем пропозиції про усунення виявлених порушень нормативно-правових актів з безпеки та гігієни праці;

в) звертатися за допомогою до органу державного нагляду в разі, якщо вони вважають заходи роботодавця з охорони праці недостатніми;

г) вимагати від майстра, бригадира чи іншого керівника виробничого підрозділу припинення роботи на робочому місці в разі виникнення загрози життю або здоров'ю працівників;

г) вносити пропозиції щодо притягнення до відповідальності працівників, які порушують вимоги нормативно-правових актів з охорони праці;

д) бути обраними до складу комісії з питань охорони праці підприємства в разі її створення;

е) приймати рішення щодо створення аварійно-рятувальних служб на підприємстві.

Тема 5. Механізм здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці

1. Загальні питання щодо заходів державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці

2. Організація та проведення планових та непланових заходів із здійснення державного нагляду (контролю)

3. Повноваження та обов'язки органу державного нагляду (контролю)

4. Права та обов'язки суб'єктів господарювання

5. Відповідальність суб'єкта господарювання

1. Загальні питання щодо заходів державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці

Державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, державних колегіальних органів, їх територіальних органів, місцевих державних адміністрацій, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

«Порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю» [23], затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 823, визначає процедуру здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю та охорону праці юридичними особами (зокрема їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами) та фізичними особами, які використовують найману працю, з урахуванням особливостей, визначених Конвенцією Міжнародної організації праці № 81 1947 року про інспекцію праці у промисловості й торгівлі, ратифікованою Законом України від 08 вересня 2004 року № 1985-IV [2], Конвенцією Міжнародної організації праці № 129 від 1969 року про інспекцію праці в сільському господарстві, ратифікованою Законом України від 08 вересня 2004 року № 1986-IV [24] та Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [25].

Державний нагляд (контроль) здійснюється за принципами:

- пріоритетності безпеки у питаннях життя та здоров'я людини, функціонування й розвитку суспільства, середовища проживання й життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності;
- підконтрольності й підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади;
- рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;

- гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання;
- об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), неприпустимості проведення перевірок суб'єктів господарювання за анонімними та іншими безпідставними заявами, а також невідворотності відповідальності осіб за подання таких заяв;
- здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом;
- відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю);
- неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю) та неприпустимості здійснення заходів державного нагляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання;
- невтручання органу державного нагляду (контролю) в діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону;
- відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання;
- дотримання умов міжнародних договорів України;
- незалежності органів державного нагляду (контролю) від політичних партій та будь-яких інших об'єднань громадян;
- наявності одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади;
- презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акту, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю); орієнтованості державного нагляду (контролю) на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності;
- недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій;

– здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності [25].

2. *Організація та проведення планових та непланових заходів із здійснення державного нагляду (контролю)*

До заходів державного нагляду (контролю) відносяться планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської справи».

Здійснення заходів державного нагляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання заборонено. Планові та позапланові заходи здійснюються в робочий час суб'єкта господарювання, встановлений його правилами внутрішнього трудового розпорядку. Посадовій особі органу державного нагляду (контролю) забороняється здійснювати державний нагляд (контроль) щодо суб'єктів господарювання, з якими (або з службовими особами яких) посадова особа перебуває в родинних стосунках, або в разі виникнення у неї конфлікту інтересів згідно з законодавством у сфері запобігання й протидії корупції.

Орган державного нагляду (контролю) оприлюднює критерії та періодичність проведення планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю) шляхом розміщення на своєму офіційному веб-сайті у порядку, визначеному законодавством.

Планові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються органом державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання, яка віднесена:

- 1) до високого ступеня ризику – не частіше одного разу на два роки;
- 2) до середнього ступеня ризику – не частіше одного разу на три роки;
- 3) до незначного ступеня ризику – не частіше одного разу на п'ять років.

Органи державного нагляду (контролю) здійснюють планові заходи з державного нагляду (контролю) за умови письмового повідомлення суб'єкта господарювання про проведення планового заходу не пізніше як за десять днів до дня здійснення цього заходу.

Повідомлення повинно містити:

– дату початку та дату закінчення здійснення планового заходу;

– найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи-підприємця, щодо діяльності яких здійснюється захід;

– найменування органу державного нагляду (контролю).

Суб'єкт господарювання має право не допускати посадову особу органу державного нагляду (контролю) до здійснення планового заходу в разі неодержання повідомлення про здійснення планового заходу.

Строк здійснення планового заходу не може перевищувати десяти робочих днів, а щодо суб'єктів мікро- та малого підприємництва - п'яти робочих днів.

Однією з підстав для здійснення позапланових заходів є настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання. Суб'єкт господарювання повинен ознайомитися з підставою проведення позапланового заходу з наданням йому копії відповідного посвідчення (направлення) на проведення заходу державного нагляду (контролю). Строк здійснення позапланового заходу не може перевищувати десяти робочих днів, а щодо суб'єктів малого підприємництва – двох робочих днів. Продовження строку здійснення позапланового заходу не допускається.

Плановий чи позаплановий захід щодо суб'єкта господарювання – юридичної особи має здійснюватися у присутності керівника або особи, уповноваженої керівником. Плановий чи позаплановий захід щодо фізичної особи – підприємця має здійснюватися за його присутності або за присутності уповноваженої ним особи.

Перед початком здійснення державного нагляду (контролю) посадова особа органу державного нагляду (контролю) вносить запис до журналу реєстрації заходів державного нагляду (контролю) (за наявності такого журналу в суб'єкта господарювання). Під час та після здійснення державного нагляду (контролю) посадові особи органу державного нагляду (контролю) зобов'язані зберігати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію суб'єкта господарювання [25].

3. Повноваження та обов'язки органу державного нагляду (контролю)

Орган державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, під час здійснення державного нагляду (контролю) має право:

- вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства;
- вимагати припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного нагляду (контролю);
- відбирати зразки продукції, призначати експертизу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), у випадках та порядку, визначених законом;
- надавати (надсилати) суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків;
- застосовувати санкції до суб'єктів господарювання, їх посадових осіб та вживати інших заходів у межах та порядку, визначених законом.

Органи державного нагляду (контролю) та їх посадові особи під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) зобов'язані:

- повно, об'єктивно та неупереджено здійснювати державний нагляд (контроль) у межах повноважень, передбачених законом;
- дотримуватися ділової етики у взаємовідносинах із суб'єктами господарювання, утримуватися від необґрунтованих висновків щодо відповідності поведінки суб'єктів господарювання вимогам законодавства, неправомірного та необґрунтованого застосування санкцій до суб'єктів господарювання;
- не втручатися та не перешкоджати здійсненню господарської діяльності під час здійснення заходів державного нагляду (контролю), якщо це не загрожує життю та здоров'ю людей, не спричиняє небезпеки виникнення техногенних ситуацій і пожеж;
- забезпечувати нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації суб'єкта господарювання, що стає доступною посадовим особам у ході здійснення державного нагляду (контролю);
- ознайомити керівника суб'єкта господарювання - юридичної особи, її відокремленого підрозділу або уповноважену ним особу

(фізичну особу - підприємця або уповноважену ним особу) з результатами державного нагляду (контролю) в строки, передбачені законом;

– у межах своєї компетенції надавати суб'єкту господарювання консультаційну підтримку з питань здійснення державного нагляду (контролю);

– не допускати здійснення заходів державного нагляду (контролю) та інших заходів, що не відповідають або не встановлені законом;

– встановлювати нормативи оцінювання діяльності посадових осіб, які беруть участь у заходах державного нагляду (контролю) та регулярно проводити оцінювання діяльності таких осіб за встановленими нормативами;

– дотримуватися встановлених законом принципів, вимог та порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

– не перешкоджати праву суб'єктів господарювання на будь-який законний захист, у тому числі третіми особами;

– виконувати законні вимоги посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, державну регуляторну політику, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності, щодо усунення порушень законодавства про державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності;

– подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, державну регуляторну політику, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності, достовірну інформацію, документи, матеріали та передбачені законом звіти про здійснені заходи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

– сприяти здійсненню посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, державну регуляторну політику, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності, покладених на них повноважень [25].

4. Права та обов'язки суб'єктів господарювання

Суб'єкт господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) має право:

- бути поінформованим про свої права та обов'язки;
- вимагати від посадових осіб органу державного нагляду (контролю) додержання вимог законодавства;

- перевіряти наявність у посадових осіб органу державного нагляду (контролю) службового посвідчення (направлення) й одержувати копію посвідчення (направлення) на проведення планового або позапланового заходу;

- не допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення державного нагляду (контролю), якщо:

- державний нагляд (контроль) здійснюється з порушенням передбачених законом вимог щодо періодичності проведення таких заходів;

- посадова особа органу державного нагляду (контролю) не надала копії документів, передбачених Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», або якщо надані документи не відповідають вимогам Закону;

- суб'єкт господарювання не одержав повідомлення про здійснення планового заходу державного нагляду (контролю) в порядку, передбаченому Законом;

- посадова особа органу державного нагляду (контролю) не внесла запис про здійснення заходу державного нагляду (контролю) до журналу реєстрації заходів державного нагляду (контролю) (за наявності такого журналу в суб'єкта господарювання);

- тривалість планового заходу державного нагляду (контролю) або сумарна тривалість таких заходів протягом року перевищує граничну тривалість, встановлену частиною п'ятою статті 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», або тривалість позапланового заходу державного нагляду (контролю) перевищує граничну тривалість, встановлену частиною четвертою статті 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»;

- орган державного нагляду (контролю) здійснює повторний позаплановий захід державного нагляду (контролю) за тим самим

фактом (фактами), що був (були) підставою для проведеного позапланового заходу державного нагляду (контролю);

– органом державного нагляду (контролю) не була затверджена та оприлюднена на власному офіційному веб-сайті уніфікована форма акту, в якій передбачається перелік питань залежно від ступеня ризику;

– у передбачених законом випадках посадові особи не надали копію погодження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у відповідній сфері державного нагляду (контролю), або відповідного державного колегіального органу на здійснення позапланового заходу державного нагляду (контролю);

– бути присутнім під час здійснення заходів державного нагляду (контролю), залучати під час здійснення таких заходів третіх осіб;

– вимагати нерозголошення інформації, що становить комерційну таємницю або є конфіденційною інформацією суб'єкта господарювання;

– одержувати та ознайомлюватися з актами державного нагляду (контролю);

– надавати органу державного нагляду (контролю) в письмовій формі свої пояснення, зауваження або заперечення до акту;

– оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного нагляду (контролю) та їх посадових осіб;

– отримувати консультативну допомогу від органу державного нагляду (контролю) з метою запобігання порушенням під час здійснення заходів державного нагляду (контролю);

– вести журнал реєстрації заходів державного нагляду (контролю) та вимагати від посадових осіб органів державного нагляду (контролю) внесення до нього записів про здійснення таких заходів до початку їх проведення;

– вимагати припинення здійснення заходу державного нагляду (контролю) у разі:

– перевищення посадовою особою органу державного нагляду (контролю), визначеного цим Законом максимального строку здійснення такого заходу;

– використання посадовими особами органу державного нагляду (контролю) уніфікованих форм актів;

– з'ясування посадовими особами під час здійснення позапланового заходу державного нагляду (контролю) питань, інших

ніж ті, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення такого заходу.

Суб'єкт господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) зобов'язаний:

– допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходів державного нагляду (контролю) за умови дотримання ними порядку здійснення державного нагляду (контролю), передбаченого Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»;

– виконувати вимоги органу державного нагляду (контролю) щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства;

– надавати документи, зразки продукції, пояснення в обсязі, який він вважає необхідним, довідки, відомості, матеріали з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»;

– одержувати примірник акту та/або припису органу державного нагляду (контролю) за результатами здійсненого планового чи позапланового заходу [25].

5. Відповідальність суб'єкта господарювання

Невиконання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виявлених під час здійснення заходу державного нагляду (контролю), тягне за собою застосування до суб'єкта господарювання штрафних санкцій у порядку, встановленому законом.

У разі застосування санкцій за порушення вимог законодавства, зокрема, якщо законом передбачаються мінімальні та максимальні розміри санкцій, враховується принцип пропорційності порушення й покарання. Санкція, що застосовується до суб'єкта господарювання при першому порушенні, не може бути вищою за мінімальну санкцію, передбачену відповідним законом.

У разі несплати суб'єктом господарювання застосованої до нього штрафної санкції за результатами здійснених заходів державного нагляду (контролю) протягом 15 календарних днів з дня вручення або направлення розпорядчого документа в порядку, передбаченому абзацами дванадцятим і тринадцятої частини дев'ятої статті 7 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», якщо розпорядчі

документи не були оскаржені до органу державного нагляду (контролю) та/або в судовому порядку та залишені в силі, сума санкції стягується в судовому порядку.

Суб'єкт господарювання, посадові особи суб'єкта господарювання – юридичної особи не несуть відповідальності за відмову надавати пояснення щодо діяльності суб'єкта господарювання [25].

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть заходи державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці.

2. За якими принципами здійснюється Державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про працю та охорону праці?

3. Розкрийте організацію та проведення планових та непланових заходів із здійснення державного нагляду (контролю).

4. Які повноваження та обов'язки органу державного нагляду (контролю) передбачені у законодавстві?

5. Назвіть права та обов'язки суб'єктів господарювання при здійсненні до них заходів державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці.

6. Які види юридичної відповідальності несуть суб'єкти господарювання?

Тестові завдання:

Тест 1. Процедуру здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю та охорону праці юридичними особами та фізичними особами визначено:

а) Постановою КМ України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю»;

б) Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»;

в) Кодексом законів про працю України.

Тест 2. До заходів державного нагляду (контролю) відносяться планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі:

- а) перевірок;
- б) ревізій;
- в) оглядів;
- г) обстежень;
- г) в інших формах;
- д) дистанційно.

Тест 3. Планові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються органом державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання, яка віднесена:

- а) до високого ступеня ризику – не частіше одного разу на два роки;
- б) до середнього ступеня ризику – не частіше одного разу на три роки;
- в) до незначного ступеня ризику – не частіше одного разу на п'ять років;
- г) тільки до високого ступеня ризику - не частіше одного разу на два роки.

Тест 4. Органи державного нагляду (контролю) здійснюють планові заходи з державного нагляду (контролю) за умови письмового повідомлення суб'єкта господарювання про проведення планового заходу:

- а) не пізніше як за десять днів до дня здійснення цього заходу;
- б) не пізніше як за п'ять днів до дня здійснення цього заходу;
- в) не пізніше як за три дні до дня здійснення цього заходу;

Тест 5. Повідомлення суб'єкта господарювання про проведення планового заходу повинно містити:

- а) дату початку та дату закінчення здійснення планового заходу;
- б) найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи підприємця, щодо діяльності яких здійснюється захід;
- в) найменування органу державного нагляду (контролю);
- г) відомості про підставу для проведення планового заходу.

Тест 6. Плановий чи позаплановий захід щодо суб'єкта господарювання юридичної особи має здійснюватися у присутності:

- а) керівника підприємства;
- б) особи, уповноваженої керівником;
- в) представників трудового колективу.

Тест 7. Під час та після здійснення державного нагляду (контролю) посадові особи органу державного нагляду (контролю) зобов'язані:

- а) зберігати комерційну таємницю суб'єкта господарювання;
- б) зберігати конфіденційну інформацію суб'єкта господарювання;
- в) зберігати відомості про підставу для проведення планового заходу.

Тест 8. Орган державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, під час здійснення державного нагляду (контролю) має право:

- а) вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства;
- б) вимагати припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного нагляду (контролю);
- в) надавати (надсилати) суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків;
- г) застосовувати санкції до суб'єктів господарювання, їх посадових осіб та вживати інших заходів у межах та порядку, визначених законом;
- г) стимулювати суб'єкта господарювання.

Тест 9. Суб'єкт господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) зобов'язаний:

- а) допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходів державного нагляду (контролю);
- б) виконувати вимоги органу державного нагляду (контролю) щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства;
- в) надавати документи, зразки продукції, пояснення в обсязі, який він вважає необхідним, довідки, відомості, матеріали з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю);

г) одержувати примірник акту та/або припису органу державного нагляду (контролю) за результатами здійсненого планового чи позапланового заходу;

г) не допускати здійснення заходів державного нагляду (контролю) та інших заходів, що не відповідають або не встановлені законом.

Тест 10. Санкція, що застосовується до суб'єкта господарювання при першому порушенні:

а) не може бути вищою за мінімальну санкцію, передбачену відповідним законом;

б) не може бути вищою за максимальну санкцію, передбачену відповідним законом.

Тема 6. Навчання з питань охорони праці

1. Організація проведення навчання з питань охорони праці
2. Організація проведення інструктажів з охорони праці
3. Організація проведення перевірки знань з охорони праці
4. Спеціальне навчання та перевірка знань з питань охорони праці

1. Організація проведення навчання з питань охорони праці

Навчання з питань охорони праці – це навчання працівників, учнів, курсантів, студентів, слухачів з метою отримання необхідних знань і навичок з питань охорони праці або безпечного ведення робіт.

Види та порядок проведення навчання з охорони праці визначені Типовим положенням про порядок проведення навчання й перевірки знань з питань охорони праці (далі – Типове положення), затвердженим наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці № 15 від 26 січня 2005 року [26]. Типове положення спрямоване на реалізацію в Україні системи безперервного навчання з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників, надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки в разі виникнення аварій. Вимоги Типового положення є обов'язковими для виконання усіма центральними, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування,

бюджетними установами та суб'єктами господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності.

Працівники під час прийняття на роботу та в процесі роботи, а також учні, курсанти, слухачі та студенти під час трудового і професійного навчання проходять на підприємстві коштом роботодавця інструктажі, навчання та перевірку знань з питань охорони праці, надання першої допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правил поведінки в разі виникнення аварії.

На підприємствах на основі Типового положення, з урахуванням специфіки виробництва та вимог нормативно-правових актів з охорони праці, розробляються й затверджуються відповідні положення підприємств про навчання з питань охорони праці, а також формуються плани-графіки проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, з якими мають бути ознайомлені працівники.

Організацію навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників, у тому числі під час професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на підприємстві здійснюють працівники служби кадрів або інші спеціалісти, яким роботодавцем доручена організація цієї роботи.

Навчання з питань охорони праці може проводитись як традиційними методами, так і з використанням сучасних видів навчання – модульного, дистанційного тощо, а також з використанням технічних засобів навчання: аудіовізуальних, комп'ютерних навчально-контрольних систем, комп'ютерних тренажерів.

Особи, яких приймають на роботу, пов'язану з підвищеною пожежною безпекою, повинні попередньо пройти спеціальне навчання (пожежно-технічний мінімум). Працівники, зайняті на роботах з підвищеною пожежною небезпекою, один раз на рік проходять перевірку знань відповідних нормативних актів з пожежної безпеки, а посадові особи до початку виконання своїх обов'язків і періодично (один раз на три роки) проходять навчання та перевірку знань з питань пожежної безпеки.

Особи, які суміщають професії, проходять навчання, інструктаж і перевірку знань з питань охорони праці як з їхніх основних професій, так і з професій за сумісництвом.

Організаційне забезпечення роботи комісії (організація проведення перевірки знань з питань охорони праці, оформлення, облік і зберігання протоколів перевірки знань, оформлення та облік

посвідчень про перевірку знань з питань охорони праці) покладається на суб'єкт господарювання, яким проводилось навчання з питань охорони праці. Термін зберігання протоколів перевірки знань з питань охорони праці не менше 5 років.

Відповідальність за організацію та здійснення інструктажів, навчання й перевірки знань працівників з питань охорони праці покладається на роботодавця.

Представники профспілок, уповноважені найманими працівниками особи як члени постійно діючих комісій з перевірки знань з питань охорони праці, проходять навчання з питань охорони праці відповідно до Типового положення, а перевірку знань у порядку, визначеному відповідними громадськими організаціями за участю представника Держпраці.

Страхові експерти з охорони праці Фонду соціального страхування України, як члени постійних комісій з перевірки знань з питань охорони праці, проходять навчання з питань охорони праці відповідно до Типового положення, а перевірку знань у порядку, визначеному правлінням Фонду соціального страхування України, за участю представника Держпраці [26].

2. Організація проведення інструктажів з охорони праці

Працівники під час прийняття на роботу та періодично повинні проходити на підприємстві інструктажі з питань охорони праці, надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також з правил поведінки та дій у разі виникнення аварійних ситуацій, пожеж і стихійних лих.

За характером і часом проведення інструктажі поділяються на *вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий*.

Вступний інструктаж проводиться: а) з усіма працівниками, які приймаються на постійну або тимчасову роботу, незалежно від їх освіти, стажу роботи та посади; б) з працівниками інших організацій, які прибули на підприємство та беруть безпосередню участь у виробничому процесі або виконують інші роботи для підприємства; в) з учнями та студентами, які прибули на підприємство для проходження трудового або професійного навчання; г) з екскурсантами у разі екскурсії на підприємство.

Вступний інструктаж проводиться спеціалістом служби охорони праці або іншим фахівцем відповідно до наказу (розпорядження)

роботодавця, який в установленому Типовим положенням порядку пройшов навчання й перевірку знань з питань охорони праці.

Вступний інструктаж проводиться в кабінеті охорони праці або в приміщенні, що спеціально для цього обладнано, з використанням сучасних технічних засобів навчання, навчальних та наочних посібників за програмою, розробленою службою охорони праці з урахуванням особливостей виробництва. Програма та тривалість інструктажу затверджуються роботодавцем.

Запис про проведення вступного інструктажу для осіб, які приймаються на роботу відповідно до наказу (розпорядження) роботодавця робиться в журналі реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці, який зберігається службою охорони праці або працівником, що відповідає за проведення вступного інструктажу, а також у наказі про прийняття працівника на роботу.

Первинний інструктаж проводиться до початку роботи безпосередньо на робочому місці з працівником: а) новоприйнятим (постійно чи тимчасово) на підприємство або до фізичної особи, яка використовує найману працю; б) який переводиться з одного структурного підрозділу підприємства до іншого; в) який виконуватиме нову для нього роботу; г) відрядженим працівником іншого підприємства, який бере безпосередню участь у виробничому процесі на підприємстві.

Проводиться з учнями, курсантами, слухачами та студентами навчальних закладів:

– до початку трудового або професійного навчання;

– перед виконанням кожного навчального завдання, пов'язаного з використанням різних механізмів, інструментів, матеріалів тощо.

Первинний інструктаж на робочому місці проводиться індивідуально або з групою осіб одного фаху за діючими на підприємстві інструкціями з охорони праці відповідно до виконуваних робіт.

Повторний інструктаж проводиться на робочому місці індивідуально з окремим працівником або групою працівників, які виконують однотипні роботи, за обсягом і змістом переліку питань первинного інструктажу. Зазначений інструктаж проводиться в терміни, визначені нормативними актами з охорони праці, які діють у галузі, або роботодавцем (фізичною особою, яка використовує найману працю) з урахуванням конкретних умов праці, але не рідше:

на роботах з підвищеною небезпекою – одного разу на три місяці; для решти робіт – один раз на шість місяців.

Позаплановий інструктаж проводиться з працівниками на робочому місці або в кабінеті охорони праці: а) при введенні в дію нових або переглянутих нормативно-правових актів з охорони праці, а також при внесенні змін та доповнень до них; б) при зміні технологічного процесу, заміні або модернізації устаткування, приладів та інструментів, вихідної сировини, матеріалів та інших факторів, що впливають на стан охорони праці; в) при порушеннях працівниками вимог нормативно-правових актів з охорони праці, що призвели до травм, аварій, пожеж тощо; г) при перерві в роботі виконавця робіт більш ніж на 30 календарних днів – для робіт з підвищеною небезпекою, а для решти робіт – понад 60 днів.

Позаплановий інструктаж з учнями, студентами, курсантами, слухачами проводиться під час проведення трудового та професійного навчання при порушеннях ними вимог нормативно-правових актів з охорони праці, що можуть призвести або призвели до травм, аварій, пожеж тощо.

Позаплановий інструктаж може проводитись індивідуально з окремим працівником або з групою працівників одного фаху. Обсяг і зміст позапланового інструктажу визначаються в кожному окремому випадку залежно від причин і обставин, що спричинили потребу його проведення.

Цільовий інструктаж проводиться з працівниками: а) при ліквідації аварії або стихійного лиха; б) при проведенні робіт, на які відповідно до законодавства оформлюються наряд-допуск, наказ або розпорядження.

Первинний, повторний, позаплановий і цільовий інструктажі проводить безпосередній керівник робіт (начальник структурного підрозділу, майстер) або фізична особа, яка використовує найману працю.

Інструктажі завершуються перевіркою знань, а також перевіркою набутих навичок безпечних методів праці, особою, яка проводила інструктаж. При незадовільних результатах перевірки знань, умінь і навичок щодо безпечного виконання робіт після первинного, повторного чи позапланового інструктажів протягом десяти днів додатково проводяться інструктаж і повторна перевірка знань. При незадовільних результатах перевірки знань після цільового інструктажу

допуск до виконання робіт не надається. Повторна перевірка знань при цьому не дозволяється. Про проведення первинного, повторного, позапланового та цільового інструктажів з працівниками та їх допуск до роботи особа, яка проводила інструктаж, вносить запис до журналу реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці.

Перелік професій та посад працівників, які звільняються від повторного інструктажу, затверджується роботодавцем. До цього переліку можуть бути зараховані працівники, участь у виробничому процесі яких не пов'язана з безпосереднім обслуговуванням об'єктів, машин, механізмів, устаткування; застосуванням приладів та інструментів, збереженням або переробкою сировини, матеріалів тощо.

Тематика та порядок проведення інструктажів з питань охорони праці для учнів, курсантів, слухачів, студентів під час трудового й професійного навчання у навчальних закладах визначаються нормативно-правовими актами в галузі освіти [26].

3. Організація проведення перевірки знань з охорони праці

Перед перевіркою знань з питань охорони праці на підприємстві для працівників організується навчання: лекції, семінари та консультації.

Перевірка знань працівників з питань охорони праці проводиться за нормативно-правовими актами з охорони праці, додержання яких входить до їхніх функціональних обов'язків.

Перевірка знань працівників з питань охорони праці на підприємстві здійснюється комісією з перевірки знань з питань охорони праці підприємства, склад якої затверджується наказом керівника. Головою комісії призначається керівник підприємства або його заступник, до службових обов'язків яких входить організація роботи з охорони праці, а в разі потреби створення комісій в окремих структурних підрозділах їх очолюють керівник відповідного підрозділу чи його заступник.

До складу комісії підприємства входять спеціалісти служби охорони праці, представники юридичної, виробничих, технічних служб, представник профспілки або уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці. До складу комісії підприємства можуть залучатися страхові експерти з охорони праці відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального

страхування України та викладачі охорони праці, які проводили навчання.

Комісія вважається правочинною, якщо до її складу входять не менше трьох осіб.

Усі члени комісії у порядку, установленому Типовим положенням, повинні пройти навчання та перевірку знань з питань охорони праці.

Перелік питань для перевірки знань з охорони праці працівників, з урахуванням специфіки виробництва, складається членами комісії та затверджується роботодавцем.

Формою перевірки знань з питань охорони праці працівників є тестування, залік або іспит. Тестування проводиться комісією за допомогою технічних засобів (автоекзаменатори, модульні тести тощо), залік або іспит – за екзаменаційними білетами у вигляді усного або письмового опитування.

Тестування, залік або іспит можуть проводитися у формі дистанційної перевірки знань.

Дистанційна перевірка знань здійснюється за умови:

- забезпечення візуальної автентифікації того, хто проходить перевірку знань з питань охорони праці;
- особистої присутності членів комісії з перевірки знань з питань охорони праці.

Дистанційна перевірка знань реалізується шляхом передачі відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному режимі.

Результат перевірки знань з питань охорони праці оформлюється протоколом засідання комісії з перевірки знань з питань охорони праці.

Особам, які під час перевірки знань з охорони праці виявили задовільні результати, видається посвідчення про перевірку знань з питань охорони праці. При незадовільних результатах перевірки знань з питань охорони праці працівники протягом одного місяця повинні пройти повторне навчання і повторну перевірку знань.

Питання щодо необхідності видачі посвідчень про перевірку знань з питань охорони праці на підприємстві або необхідності працівникам мати їх при собі під час виконання трудових обов'язків вирішується роботодавцем.

Працівникам, які проходять навчання та перевірку знань з питань охорони праці на своєму підприємстві, видача посвідчень є обов'язковою лише тим, хто виконує роботи підвищеної небезпеки.

Не допускаються до роботи працівники, у тому числі посадові особи, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань охорони праці [26].

4. Спеціальне навчання і перевірка знань з питань охорони праці

Посадові особи та інші працівники, безпосередньо зайняті на роботах, зазначених у Переліку робіт з підвищеною небезпекою, затвердженому наказом Держнаглядохоронпраці України від 26 січня 2005 року № 15 та зареєстрованому в Міністерстві юстиції України від 15 лютого 2005 року № 232/10512 [27] та Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі, затвердженому наказом МОЗ та Держнаглядохоронпраці України від 23 вересня 1994 року № 263/121[28] та зареєстрованому Міністерством юстиції України 25 січня 1995 року з № 18/554 (далі – роботи підвищеної небезпеки), проходять спеціальне навчання й перевірку знань відповідних нормативно-правових актів з охорони праці.

Спеціальне навчання з питань охорони праці може проводитись як безпосередньо на підприємстві, так і навчальним центром.

У разі здійснення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безпосередньо на підприємстві спеціальне навчання з питань охорони праці є складовою зазначеної професійної підготовки.

Спеціальне навчання з питань охорони праці проводиться роботодавцем на підприємстві за навчальними планами та програмами, які розробляються з урахуванням конкретних видів робіт, виробничих умов, функціональних обов'язків працівників і затверджуються наказом (розпорядженням) роботодавця.

Перевірка знань з питань охорони праці після проведення спеціального навчання здійснюється:

- комісією підприємства (якщо навчання проводилось безпосередньо на підприємстві);
- комісією відповідного територіального органу Держпраці за участю відповідних профспілок (якщо навчання проводилось у навчальному центрі);

– у порядку, визначеному абзацами другим, третім пункту 5.3 глави 5 Типового положення (якщо навчання проводилось у галузевому навчальному центрі).

До складу комісії можуть залучатися особи, які пройшли навчання та перевірку знань відповідних нормативно-правових актів з охорони праці.

У разі неможливості створити комісію з перевірки знань з питань охорони праці на підприємстві, яке входить в об'єднання підприємств, перевірка знань здійснюється комісією іншого підприємства – учасника об'єднання.

Питання для самоконтролю:

1. Яким чином здійснюється навчання з питань охорони праці?
2. Хто несе відповідальність на виробництві за організацію навчання з питань охорони праці?
3. Назвіть законодавчі акти, що встановлюють порядок проведення навчання та інструктажів з питань охорони праці.
4. Яким чином проводяться інструктажі з охорони праці на виробництві?
5. Які існують види інструктажів з питань охорони праці?
6. Розкрийте порядок проведення перевірки знань з охорони праці на виробництві.
7. Коли проводиться спеціальне навчання та перевірка знань з питань охорони праці?

Тестові завдання:

Тест 1. Види та порядок проведення навчання з охорони праці визначені:

- а) Типовим положенням про порядок проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці;
- б) Кодексом про працю України;
- в) Законом України «Про освіту».

Тест 2. Інструктажі, навчання та перевірку знань з питань охорони праці проходять:

- а) працівники під час прийняття на роботу та в процесі роботи;

б) учні, курсанти, слухачі та студенти під час трудового й професійного навчання;

в) громадяни, які приходять на підприємство у приватних справах.

Тест 3. На підприємствах на основі Типового положення, з урахуванням специфіки виробництва та вимог нормативно-правових актів з охорони праці:

а) затверджуються відповідні положення підприємств про навчання з питань охорони праці;

б) формуються плани-графіки проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, з якими мають бути ознайомлені працівники;

г) тільки затверджуються правила поведінки в разі виникнення аварії.

Тест 4. Організацію навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників, у тому числі під час професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на підприємстві здійснюють:

а) працівники служби кадрів;

б) інші спеціалісти, яким роботодавцем доручена організація цієї роботи;

в) відділом підвищення кваліфікації.

Тест 5. Навчання з питань охорони праці може проводитись:

а) традиційними методами;

б) з використанням сучасних видів навчання - модульного, дистанційного тощо;

в) з використанням технічних засобів навчання: аудіовізуальних, комп'ютерних навчально-контрольних систем, комп'ютерних тренажерів;

г) тільки традиційними методами.

Тест 6. Посадові особи до початку виконання своїх обов'язків повинні проходити навчання й перевірку знань з питань пожежної безпеки у строки:

а) один раз на три роки;

- б) один раз на чотири роки;
- в) один раз на два роки.

Тест 7. Особи, які суміщають професії, проходять навчання, інструктаж і перевірку знань з питань охорони праці:

- а) з їхніх основних професій;
- б) з професій за сумісництвом;
- в) тільки з їхніх основних професій.

Тест 8. Перевірка знань працівників з питань охорони праці на підприємстві здійснюється:

- а) комісією з перевірки знань з питань охорони праці підприємства;
- б) фахівцями служби охорони праці;
- в) керівниками відповідних підрозділів підприємства.

Тест 9. Формою перевірки знань з питань охорони праці працівників є:

- а) тестування;
- б) залік;
- в) іспит;
- г) колоквіум.

Тест 10. За характером і часом проведення інструктажі поділяються на:

- а) вступний;
- б) первинний;
- в) повторний;
- г) позаплановий;
- г) цільовий;
- д) попередній.

Тест 11. Відповідальність за організацію та здійснення інструктажів, навчання та перевірки знань працівників з питань охорони праці покладається на:

- а) роботодавця;
- б) відділ кадрів;
- в) службу охорони праці.

Тест 12. Спеціальне навчання з питань охорони праці проводиться роботодавцем на підприємстві за навчальними планами та програмами, які розробляються з урахуванням:

- а) конкретних видів робіт;
- б) виробничих умов;
- в) функціональних обов'язків працівників;
- г) особистих потреб працівників.

Тема 7. Державне соціальне страхування у сфері охорони праці

1. Розвиток соціального страхування в Україні
2. Фонд соціального страхування та його органи
3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності
4. Гарантії для осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку
5. Державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

1. Розвиток соціального страхування в Україні

Україні притаманний свій шлях розвитку соціального страхування. Перші страхові закони в Україні, яка була складовою частиною Російської імперії, з'явилися на початку ХХ століття як захисна реакція урядових структур на вимоги робітників створити гарантовані правила соціальної захищеності на виробництві. Вже в 1901 році законодавчим актом передбачалось призначення пенсій робітникам гірничих заводів і копалень коштом роботодавців, яких визнавали винними в пошкодженні здоров'я. Та, як прямиий наслідок організованих виступів і масових страйків робітників, 02 червня 1903 року введено «Правила про винагороду потерпілих внаслідок нещасних випадків робітників і службовців, а так само членів їх родин на підприємствах фабрично-заводської, гірничої та гірничозаводської промисловості». Цей день став, так би мовити, днем народження державного соціального страхування.

У 1912 році були прийняті на державному рівні закони «Про забезпечення робітників на випадок захворювання», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві» та ряд інших. Були створені так звані лікарняні каси, пізніше їх стали називати страховими касами. Вони надавали робітникам два види допомоги: у випадку захворювання та при нещасному випадку. Допомога по тимчасовій непрацездатності призначалась від половини до двох третин заробітку та виплачувалась лише з четвертого дня хвороби. Допомога по вагітності й пологах видавалась протягом шести неділь робітницям, які пропрацювали на даному підприємстві не менше трьох місяців.

Після 1917 року соціальне страхування в Україні розвивалось в єдиному руслі всіх республік Радянського Союзу. У перші роки після революції в умовах громадянської війни йшли пошуки більш ефективних форм соціального захисту трудівників. І, як наслідок, у 1918 році було прийняте положення про соціальне забезпечення працюючих, яке гарантувало забезпечення всіх найманих працівників незалежно від особливостей праці допомогою при тимчасовій втраті заробітку в зв'язку з хворобою, пологами й родами, каліцтвом. Починаючи з 1922 року виплата здійснювалася безпосередньо підприємствами в залік страхових внесків.

У 1929 році державне соціальне страхування мало єдиний цільовий бюджет. Разом з тим вже тоді в нормативних-правових актах підкреслювалось, що кошти державного соціального страхування є цільовими й використовувати їх на інші цілі недопустимо. А з 1931 року коштом державного соціального страхування фінансуються санаторно-курортне лікування в спеціалізованих установах, санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку та дитячі оздоровчі табори.

Переломним моментом в історії соціального страхування є передача його в управління профспілкам. Рішенням союзного уряду 23 червня 1933 року всі кошти соціального страхування, а також санаторії, будинки відпочинку та ряд інших установ були передані профспілкам.

Демократичні перетворення в суспільстві вимагали відповідних змін і в правових відносинах. В Україні поставило питання щодо удосконалення системи соціального страхування. У лютому 1991 року Уряд України й профспілки (на той час Рада Федерації незалежних

профспілок України) прийняли спільну постанову «Про управління соціальним страхуванням в Україні», відповідно до якої утворено Фонд соціального страхування Української РСР з відділеннями в областях і місті Києві.

При створенні Фонду ставилась головна мета – забезпечити фінансову самостійність та стабільність системи соціального страхування, використати накопичений досвід і не допустити руйнування механізму реалізації конституційного права громадян на соціальне страхування. Мета була досягнута. Підтвердженням цього є те, що Фонд соціального страхування України, працюючи в екстремальних умовах, викликаними економічною кризою, стабільно забезпечував усі виплати допомог по соціальному страхуванню, передбачені діючим законодавством.

Починаючи з 1994 року, країни Європейського союзу за програмою TACIS надавали допомогу Україні в побудові такої системи. Завдяки активній співпраці було розроблено проєкт Концепції соціального забезпечення населення та «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Прийняття останніх у 1998 році визначило нові принципи страхування соціальних ризиків. У подальшому в розвиток «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» було розроблено пакет законів прямої дії.

Після запровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до прийнятих законів «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (2001 р.) на тристоронній основі було утворено правління та наглядові ради по кожному виду страхування.

28 грудня 2014 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» № 77, яким у новій редакції викладено Закон України «Про загальнообов'язкове державне

соціальне страхування». Зокрема, цим законом визначено об'єднання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, створивши натомість Фонд соціального страхування України.

03 листопада 2015 року було прийнято Закон України № 736-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації».

З 01 серпня 2017 року Фонд соціального страхування України в повній мірі розпочав виконання усіх завдань і функцій, визначених законом [29].

2. Фонд соціального страхування та його органи

Фонд соціального страхування України є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, проводить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно з затвердженим статутом.

Основними завданнями Фонду та його робочих органів є:

- 1) реалізація державної політики у сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичного страхування;
- 2) надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг відповідно до Закону;
- 3) профілактика нещасних випадків;
- 4) здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;
- 5) здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду;
- 6) аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску.

Фонд та його робочі органи відповідно до покладених на них завдань:

- здійснюють управління та оперативне розпорядження фінансовими ресурсами Фонду в межах бюджету Фонду, затвердженого Кабінетом Міністрів України, управління майном;

- проводять розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення, страхових виплат;

- здійснюють заходи з профілактики страхових випадків;

- забезпечують функціонування інформаційно-аналітичних систем;

- здійснюють обмін інформацією з центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, реалізації державної податкової політики та з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Пенсійним фондом України для виконання Фондом покладених на нього функцій і завдань, визначених законодавством України;

- здійснюють контроль за використанням коштів Фонду, веденням і достовірністю обліку та звітності щодо їх надходження та використання, застосовують в установленому законодавством порядку фінансові санкції та накладають адміністративні штрафи;

- беруть участь у проведенні наукових досліджень з питань соціального страхування населення, вивчають міжнародний досвід з метою запровадження інноваційних форм соціального страхування, виступають замовником наукових робіт, досліджень і методичного забезпечення;

- беруть участь у здійсненні міжнародного співробітництва для розв'язання проблем та обміну досвідом у сфері соціального страхування;

- здійснюють інші функції, передбачені статутом Фонду [7].

3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Відповідно до статті 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», страхуванню від нещасного випадку підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях

незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи – підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах;

– учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

– особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина, відповідно до медичного висновку, вважається застрахованою до 18 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23 років, їй надається допомога Фонду.

Добровільно від нещасного випадку можуть застрахуватися члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах.

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення реабілітації у сфері охорони здоров'я, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами. Перелік обставин, за яких настає страховий випадок та перелік професійних захворювань визначаються Кабінетом Міністрів України.

У окремих випадках, за наявності підстав, Фонд може:

– визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених відповідним переліком;

– визнати страховим випадком захворювання, не внесене до переліку професійних захворювань, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє страховика від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Страхові виплати складаються із:

– страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі - щомісячна страхова виплата);

– страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

– страхової виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

– страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України.

Стаття 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачає визначення ступеня втрати працездатності потерпілим [7]. Так, ступінь втрати працездатності потерпілим установлює МСЕК за участю Фонду й визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності в зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також необхідні види медичної та соціальної допомоги.

Огляд потерпілого, складання та коригування індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, в якій визначаються види реабілітаційних заходів та строки їх виконання, проводиться МСЕК за умови подання акту про нещасний випадок на виробництві, акту

розслідування професійного захворювання за встановленими формами, висновку спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту профпатології чи його відділення) про професійний характер захворювання, направлення лікувально-профілактичного закладу або роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або робочого органу виконавчої дирекції Фонду, суду чи прокуратури.

Позачергова експертиза проводиться МСЕК за заявою потерпілого, страховика чи інших зацікавлених осіб, суду чи прокуратури.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд фінансує всі витрати на його лікування.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується в розмірі 100 відсотків середнього заробітку (оподаткованого доходу). При цьому перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються власником або уповноваженим ним органом коштом підприємства, установи, організації.

Допомога по тимчасовій непрацездатності, страхова виплата у разі переведення потерпілого на легшу нижче оплачувану роботу, відшкодування вартості поховання потерпілого та пов'язаних з цим ритуальних послуг надаються в порядку, встановленому правлінням Фонду.

Додаткове харчування призначається на конкретно визначений строк за раціоном, який складає дієтолог чи лікар, який лікує та затверджує МСЕК. Неможливість забезпечення потерпілого додатковим харчуванням у лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі підтверджується довідкою за підписом головного лікаря (директора) цього закладу. У цьому разі компенсація витрат на додаткове харчування здійснюється Фондом на підставі інформації центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, про середні ціни на продукти харчування у торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали.

Витрати на ліки, лікування, протезування (крім протезів з дорогоцінних металів), придбання санаторно-курортних путівок, предметів догляду за потерпілим визначаються на підставі виданих

лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків про їх вартість.

Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК і не може бути меншою (на місяць) за:

- 1) розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати - на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);
- 2) половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати – на постійний сторонній догляд;
- 3) чверть розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати – на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо) [7].

Витрати на догляд за потерпілим відшкодовуються Фондом незалежно від того, ким вони здійснюються.

Потребу потерпілих у спеціальному медичному, постійному сторонньому догляді та побутовому обслуговуванні визначає МСЕК.

Якщо МСЕК встановлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, оплата проводиться за кожним її видом окремо.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а особам з інвалідністю I групи щорічно безоплатно за медичним висновком надається путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсує Фонд у розмірі, встановленому правлінням Фонду.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого до місця лікування і назад (крім санаторно-курортного лікування), Фонд компенсує за наявності підтверджуючих документів (оригіналів) витрати на проїзд і житло за розмірами згідно із законодавством про службові відрядження. Особу, яка супроводжує на санаторно-курортне лікування особу з інвалідністю, якій за висновком МСЕК або індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю визначено потребу в супроводі, Фонд забезпечує путівкою без лікування (лише проживання та харчування) або компенсує такі витрати у разі самостійного придбання путівки.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю та використав щорічну відпустку до одержання путівки у санаторно-курортний заклад, роботодавець надає додаткову відпустку для лікування

(включаючи час проїзду) із збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався перед відпусткою (за вибором потерпілого).

Щомісячні страхові виплати потерпілому протягом цього часу провадяться на загальних підставах.

За наявності медичних показань для одержання автомобіля та наявності або відсутності протипоказань до керування ним Фонд забезпечує потерпілого автомобілем безоплатно чи на пільгових умовах, організовує та оплачує навчання водінню автомобіля, а також виплачує компенсацію на бензин (пальне), ремонт і технічне обслуговування автомобілю або на транспортне обслуговування в порядку та на умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

У разі самостійного придбання потерпілим автомобіля його вартість компенсує Фонд у порядку й розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Згідно з висновком МСЕК, Фонд може відшкодувати також інші витрати.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві виплачується одноразова допомога його сім'ї у сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату та одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату.

У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

У разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати.

У разі, якщо смерть потерпілого, який одержував щомісячні страхові виплати, настала внаслідок ушкодження здоров'я від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, розмір щомісячної страхової виплати особам, які мають на це право, встановлюється, виходячи з розміру щомісячної страхової виплати на

день смерті потерпілого. Причинний зв'язок смерті потерпілого з одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я має підтверджуватися висновками відповідних медичних закладів. Одноразова допомога сім'ї та особам, які перебували на утриманні, у цьому випадку не виплачується [7].

4. Гарантії для осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку

Однією із гарантій для осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку є тимчасове переведення на легшу, нижче оплачувану роботу. Так, у статті 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено, що за потерпілим, тимчасово переведеним на легшу нижче оплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. Під терміном «стійка втрата професійної працездатності» розуміється будь-яка втрата професійної працездатності, визначена МСЕК [7].

Необхідність переведення потерпілого на іншу роботу, її тривалість та характер установлюються ЛКК або МСЕК. За згодою потерпілого роботодавець зобов'язаний надати йому рекомендовану ЛКК або МСЕК роботу за наявності відповідних вакансій. Якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, Фонд сплачує потерпілому страхову виплату в розмірі його середньомісячного заробітку.

Потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд провадить щомісячні страхові виплати в розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації.

Фонд оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка

народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

Максимальний розмір щомісячної страхової виплати не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Мінімальний розмір призначеної щомісячної страхової виплати потерпілому в перерахунку на 100 % втрати професійної працездатності не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб.

У разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої МСЕК, Фонд проводить одноразову страхову виплату потерпілому, розмір якої визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату.

У разі якщо при подальших обстеженнях МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий ступінь втрати стійкої професійної працездатності з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, йому нараховується одноразова виплата, розмір якої визначається відповідно до відсотка, на який збільшено ступінь втрати працездатності, щодо попереднього обстеження МСЕК, виходячи з розрахунку 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату.

Якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 %.

Фонд фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, реабілітацію у сфері охорони здоров'я, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування

тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК та індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю (у разі її складання). Фонд організовує цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого [7].

5. Державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.

Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи – підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах.

Застраховані особи, які протягом дванадцяти місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше шести місяців, мають право на матеріальне забезпечення відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в таких розмірах:

– допомога по тимчасовій непрацездатності - виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку;

– допомога по вагітності та пологах - виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із двократного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

За страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

– допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

– допомога по вагітності та пологах;

– допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

– оплата лікування та/або реабілітаційної допомоги у відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Підстави для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності, передбачені у статті 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Допомога по тимчасовій непрацездатності не надається:

– у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею кримінального правопорушення;

– у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;

– за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;

– за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;

– у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;

– за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням [7].

Застраховані особи, які в період отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності порушують режим, встановлений для них лікарем, або не з'являються без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, у тому числі на лікарсько-консультативну комісію (ЛКК) чи медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), втрачають право на цю допомогу з дня допущення порушення на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності.

У статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності. Так, допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах:

- 50 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до трьох років;
- 60 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від трьох до п'яти років;
- 70 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;
- 100 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;
- 100 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків або особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни, постраждалим учасникам Революції Гідності та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [30]; особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань» [31]; донорам, які мають право на пільгу, передбачену статтею 20 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [32]; особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [33], із числа

тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі (ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу.

Особам, які перебувають у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), а також локалізацію та ліквідацію її спалахів та епідемій, допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується у розмірі 50 % середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу, за винятком медичних працівників, яким допомога по тимчасовій непрацездатності у таких випадках виплачується в розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу.

Сума допомоги по тимчасовій непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною або хворим членом сім'ї, в розрахунку на місяць не повинна перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику соціального страхування в Україні.
2. Розкрийте повноваження Фонду соціального страхування та назвіть його органи.
3. Який порядок встановлений законодавством щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей?
4. Дайте аналіз законодавству у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.
5. Назвіть гарантії для осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку, передбачені у національному законодавстві?
6. Дайте характеристику державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності в Україні.

Тестові завдання:

Тест 1. Прийняття яких нормативно-правових актів в Україні визначило нові принципи страхування соціальних ризиків:

- а) Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- б) Про проєкт Концепції соціального забезпечення населення України;
- в) Про охорону праці.

Тест 2. Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено об'єднати:

- а) Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;
- б) Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та Фонд соціального страхування на випадок безробіття.

Тест 3. Фонд соціального страхування України є органом, який здійснює:

- а) керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку;
- б) управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття;
- в) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням;
- г) провадить акумуляцію страхових внесків;
- г) контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- д) здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

Тест 4. Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення реабілітації у сфері охорони здоров'я, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є:

- а) акт розслідування нещасного випадку за встановленою формою;

- б) акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленою формою;
- в) акт про надання допомоги складеного представниками трудового колективу.

Тема 5. За наявності підстав, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві може:

- а) визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених відповідним переліком;
- б) визнати страховим випадком захворювання, не внесенне до переліку професійних захворювань, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним;
- в) може використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з його діяльністю.

Тема 6. Страхові виплати Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві складаються із:

- а) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі - щомісячна страхова виплата);
- б) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- в) страхової виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- г) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу;
- г) благодійних внесків.

Тест 7. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень:

- а) Цивільного кодексу України;
- б) Кодексу законів про працю України;
- в) Закону України «Про охорону праці».

Тест 8. Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК, не може бути меншою (на місяць) за:

- а) розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати – на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);
- б) половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати – на постійний сторонній догляд;
- в) чверть розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати – на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).
- г) розмір встановленого прожиткового мінімуму.

Тест 9. За потерпілим, тимчасово переведеним на легшу нижче оплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на:

- а) строк, визначений ЛКК;
- б) строк до встановлення стійкої втрати професійної працездатності;
- в) строк – два тижні.

Тест 10. Потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації Фонд провадить щомісячні страхові виплати:

- а) у розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації;
- б) у розмірі прожиткового мінімуму протягом строку, визначеного програмою реабілітації;
- в) у розмірі встановленого окладу працівника за трудовим договором.

Тест 11. У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають:

- а) непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого;
- б) особи, які мали на день його смерті право на одержання від нього утримання;
- в) дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті;
- г) працездатні члени сім'ї померлого.

Тест 12. Якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги:

а) зменшується на підставі висновку комісії з розслідування нещасного випадку, але не більш як на 50 %;

б) зменшується на підставі висновку комісії з розслідування нещасного випадку, але не більш як на 25 %;

в) зменшується на підставі висновку комісії з розслідування нещасного випадку, але не більш як на 10 %.

Тест 13. Фонд фінансує витрати якщо потребу в них визначено висновками МСЕК та індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю (у разі її складення) на:

а) медичну допомогу;

б) соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків;

в) спеціальний медичний, постійний сторонній догляд;

г) побутове обслуговування;

г) протезування;

д) реабілітацію у сфері охорони здоров'я;

е) санаторно-курортне лікування;

є) придбання спеціальних засобів пересування;

ж) фінансування заходів особистого характеру.

Тема 8. Правове регулювання здійснення окремих заходів і засобів з охорони праці

1. Додержання вимог з охорони праці при проектуванні, будівництві (виготовленні) та реконструкції підприємств

2. Правове регулювання проведення атестації робочих місць за умовами праці

3. Правове регулювання проведення медичних оглядів

4. Правове забезпечення охорони праці при укладенні трудового договору

5. Правове регулювання тривалості робочого дня працівник

6. Правове регулювання відносин щодо охорони праці у Правилах внутрішнього трудового розпорядку

7. Правове регулювання планування та фінансування заходів з охорони праці

1. Додержання вимог з охорони праці при проектуванні, будівництві (виготовленні) та реконструкції підприємств

Відповідно до статті 21 Закону України «Про охорону праці», виробничі будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, транспортні засоби, що вводяться в дію після будівництва (виготовлення) або реконструкції, капітального ремонту тощо та технологічні процеси повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів з охорони праці [3].

Згідно з статтею 155 КЗпП України, жодне підприємство, цех, дільниця, виробництво не можуть бути прийняті та введені в експлуатацію, якщо на них не створено безпечних і нешкідливих умов праці [6].

Введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів виробничого та соціально-культурного призначення без дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, забороняється.

Власник, який створив нове підприємство, зобов'язаний одержати від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, дозвіл на початок його роботи.

Проектування виробничих об'єктів, розроблення нових технологій, засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту працюючих повинні провадитися з урахуванням вимог щодо охорони праці. Експертиза проєктів будівництва на їх відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці проводиться відповідно до статті 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [34].

Роботодавець повинен одержати дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, видає дозволи на безоплатній основі на підставі висновку експертизи стану охорони праці та безпеки промислового виробництва суб'єкта господарювання, проведеної експертно-технічними центрами, які належать до сфери управління центрального

органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, або незалежними експертними організаціями, які забезпечують науково-технічну підтримку державного нагляду у сфері промислової безпеки та охорони праці.

Порядок видачі дозволів або відмови в їх видачі, переоформлення, видачі дублікатів, анулювання дозволів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, переліки видів робіт, машин, механізмів та устаткування підвищеної небезпеки, проведення або експлуатація (застосування) яких потребує отримання дозволу та граничні розміри тарифів на проведення експертизи стану охорони праці та безпеки промислового виробництва суб'єкта господарювання, висновок якої є підставою для видачі дозволів, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

2. Правове регулювання проведення атестації робочих місць за умовами праці

Атестація робочих місць за умовами праці проводиться на підприємствах і організаціях незалежно від форм власності й господарювання, де технологічний процес, використовуване обладнання, сировина та матеріали є потенційними джерелами шкідливих і небезпечних виробничих факторів, що можуть несприятливо впливати на стан здоров'я працюючих, а також на їхніх нащадків як тепер, так і в майбутньому.

Основна *мета атестації* полягає у регулюванні відносин між роботодавцем і працівниками у галузі реалізації прав на здорові й безпечні умови праці, пільгове пенсійне забезпечення, пільги та компенсації за роботу в несприятливих умовах.

Атестація проводиться згідно з Порядком проведення атестації робочих місць за умовами праці (від 01 серпня 1992 року) [35] та Методичними рекомендаціями щодо проведення атестації робочих місць за умовами праці (01 вересня 1992р.), що затверджуються Міністерством соціальної політики та МОЗ [36].

Атестація проводиться атестаційною комісією, склад і повноваження якої визначаються наказом по підприємству, організації, в строки, передбачені колективним договором, але не рідше ніж один раз на п'ять років. До складу комісії включається уповноважений представник виборного органу первинної

профспілкової організації, а в разі відсутності профспілкової організації – уповноважена найманими працівниками особа.

Відповідальність за своєчасне та якісне проведення атестації покладається на керівника підприємства, організації.

Позачергово атестація проводиться у разі докорінної зміни умов і характеру праці з ініціативи роботодавця, профспілкового комітету, трудового колективу або його виборного органу, органів Держпраці.

Відомості про результати атестації робочих місць заносяться до карти умов праці, форма якої затверджується Міністерством соціальної політики разом з МОЗ.

Результати атестації використовуються для розроблення заходів щодо покращення умов праці й оздоровлення працівників та під час визначення права на пенсію за віком на пільгових умовах, пільг і компенсацій за рахунок підприємств, установ та організацій, обґрунтування пропозицій про внесення змін до списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

3. Правове регулювання проведення медичних оглядів

Відповідно до статті 17 Закону України «Про охорону праці», роботодавець зобов'язаний власним коштом забезпечити фінансування та організувати проведення попереднього (під час прийняття на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах та роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року [3]. Порядок проведення медичних оглядів працівників певних категорій (21 травня 2007 р.) був розроблений на виконання цієї статті Закону України «Про охорону праці» та визначає процедуру проведення *попереднього* (під час прийняття на роботу) та *періодичних* (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці, важких роботах або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічному обов'язковому медичному огляді осіб віком до 21 року.

Норми «Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій» розповсюджується на:

- працівників, зайнятих на роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці, важких роботах або таких, де є потреба у професійному доборі;

- осіб віком до 21 року підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, виду економічної діяльності та їх філій, інших відокремлених підрозділів;

- фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю;

- осіб, які забезпечують себе роботою самостійно;

- закладів державної санітарно-епідеміологічної служби;

- закладів охорони здоров'я, військово-лікарських та відповідних комісій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які здійснюють медичні огляди працівників, спеціалізованих закладів охорони здоров'я, які мають право встановлювати діагноз щодо професійних захворювань, кафедр та курсів професійних захворювань вищих медичних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації;

- робочих органів виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України [37].

Обов'язкові *попередній* (під час прийняття на роботу) та *періодичні* (протягом трудової діяльності) медичні огляди проводяться для працівників, зайнятих на важких роботах та роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі та щорічно для осіб віком до 21 року.

Попередній медичний огляд проводиться під час прийняття на роботу з метою:

- визначення стану здоров'я працівника і реєстрації вихідних об'єктивних показників здоров'я та можливості виконання без погіршення стану здоров'я професійних обов'язків в умовах дії конкретних шкідливих та небезпечних факторів виробничого середовища та трудового процесу;

- виявлення професійних захворювань (отруень), що виникли раніше при роботі на попередніх виробництвах та попередження виробничо-зумовлених і професійних захворювань (отруень).

Періодичні медичні огляди проводяться з метою:

- своєчасного виявлення ранніх ознак гострих і хронічних професійних захворювань (отруень), загальних та виробничо-зумовлених захворювань у працівників;

- забезпечення динамічного спостереження за станом здоров'я працівників в умовах дії шкідливих та небезпечних виробничих факторів і трудового процесу;

- вирішення питання щодо можливості працівника продовжувати роботу в умовах дії конкретних шкідливих та небезпечних виробничих факторів і трудового процесу;

- розробки індивідуальних та групових закладів охорони здоров'я та реабілітаційних заходів працівникам, що віднесені за результатами медичного огляду до групи ризику;

- проведення відповідних оздоровчих заходів.

За результатами періодичних медичних оглядів у разі потреби роботодавець повинен забезпечити проведення відповідних оздоровчих заходів. Медичні огляди проводяться відповідними закладами охорони здоров'я, працівники яких несуть відповідальність згідно із законодавством за відповідність медичного висновку фактичному стану здоров'я працівника.

Роботодавець зобов'язаний забезпечити власним коштом *позачерговий* медичний огляд працівників:

- за заявою працівника, якщо він вважає, що погіршення стану його здоров'я пов'язане з умовами праці;

- за своєю ініціативою, якщо стан здоров'я працівника не дозволяє йому виконувати свої трудові обов'язки.

За час проходження медичного огляду за працівниками зберігаються місце роботи (посада) та середній заробіток.

Перелік професій, працівники яких підлягають медичному оглядові, термін і порядок його проведення встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці [37].

4. Правове забезпечення охорони праці при укладанні трудового договору

Згідно з статтею 5 Закону України «Про охорону праці», умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з охорони праці [3].

Під час укладання трудового договору роботодавець повинен проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих

виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги й компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства та колективного договору.

Працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я. До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи. Усі працівники, згідно із законом, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

5. Правове регулювання тривалості робочого дня працівників

Робочий час є однією з істотних умов трудового договору і торкається інтересів як працівника, так і роботодавця. Його раціональне поєднання з часом відпочинку дає змогу ефективно використовувати здатність людини до продуктивної праці, відтворювати фізичні та психологічні характеристики працівника, а також комплексно застосовувати виробничі потужності та інше майно роботодавця.

КЗпП України не подає визначення поняття робочого часу. Тому його визначено в науковій літературі. Робочий час – це встановлений законом, колективним договором чи угодою сторін період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором. Необхідна тривалість робочого часу працівника відображає норму його робочого часу та обчислюється кількістю годин, які працівник повинен відпрацювати протягом певного календарного періоду.

Норма робочого часу визначається, з одного боку, рівнем розвитку виробництва, з іншого – фізичними і психофізіологічними можливостями людини. Поліпшення використання робочого часу є одним з основних шляхів підвищення продуктивності праці. Воно залежить від співвідношення екстенсивного та інтенсивного факторів розвитку виробництва.

Згідно з Кодексом законів про працю України, нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства й організації, укладаючи колективний договір, можуть установлювати меншу норму тривалості робочого

часу. У разі шкідливих умов праці передбачається зменшення загальної норми робочого часу, вона не може перевищувати 36 годин на тиждень [6].

6. Правове регулювання відносин щодо охорони праці у Правилах внутрішнього трудового розпорядку

Особливістю законодавства України про охорону праці є те, що значна частина питань з охорони праці регулюється нормативно-правовими актами, прийнятими на конкретному підприємстві, в установі організації. Порядок їх прийняття встановлюється централізованим законодавством. За порядком прийняття локальні нормативні акти поділяються на такі, що приймаються роботодавцем самостійно або за погодженням з працівниками підприємства та їх представниками та такі, що приймаються загальними зборами найманих працівників.

Правила внутрішнього трудового розпорядку (далі – ПВТР) – це локальний нормативний акт, який регламентує організацію праці на підприємстві, в установі, організації [38]. Наявність ПВТР обов'язкова для всіх, без винятку роботодавців, оскільки цього вимагає КЗпП України.

У нормах ПВТР передбачаються:

- тривалість щоденної роботи й робочого тижня (ст. 52 КЗпП);
- час початку та закінчення щоденної роботи/зміни (ст. 57 КЗпП України). У разі потреби можна змінити режим роботи для окремих працівників (за їх заявами). Це оформляють наказом (розпорядженням) керівника установи;
- час початку та закінчення перерви для відпочинку й харчування (ст. 66 КЗпП України);
- види заохочень, що застосовуються на підприємстві (ст. 143 КЗпП України);
- обов'язок працівників виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці (ст. 159 КЗпП України);
- відповідальність працівників за порушення трудової дисципліни.

У разі потреби окремі організаційні документи (порядки, інструкції, переліки тощо) можна оформити як додатки до ПВТР підприємства.

7. Правове регулювання планування та фінансування заходів з охорони праці

Планування організаційно-технічних заходів з охорони праці – одна з провідних функцій управління охорони праці. Перед плануванням обов'язково визначається фактичний стан охорони праці й його прогнозування на майбутнє.

Планування робіт по охороні праці буває *перспективним* (на тривалий відрізок часу), *поточним* (на рік) і *оперативним* (квартал, місяць, декаду).

До перспективних планів належить комплексний план покращення умов праці й санітарно-оздоровчих заходів, що передбачає створення, відповідно до нормативних актів з охорони праці, умов праці, пов'язаних з перспективними змінами підприємства. Таке планування, як правило, розраховане на термін від 2 до 5 років. Реалізація цих планів забезпечується через річні плани номенклатурних заходів по охороні праці, які вносяться до угоди, що є невід'ємною частиною колективного договору.

Поточні плани передбачають реалізацію заходів з покращення умов праці, створення кращих побутових і соціальних умов на виробництві. Ці плани обов'язково забезпечуються фінансуванням, згідно з розробленими кошторисами.

Питання охорони праці можуть віддзеркалюватися в інших поточних планах, які підприємства та організації можуть складати на вимогу трудових колективів: план соціального розвитку колективу; наукової організації праці; механізації важких і ручних робіт; охорони праці жінок; підготовки підприємства до робіт в осінньо-зимовий період; підвищення культури виробництва тощо.

Оперативні плани складаються для швидкого виправлення виявлених в процесі державного, відомчого та громадського контролю недоліків у стані охорони праці, а також для ліквідації наслідків аварій або стихійного лиха [15].

Фінансування робіт з охорони праці здійснюється роботодавцем. Фінансування профілактичних заходів з охорони праці, виконання загальнодержавних, галузевих та територіальних програм поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, інших державних програм, спрямованих на запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням, передбачається поряд з іншими джерелами фінансування, визначеними законодавством, у державному й місцевих бюджетах.

Для підприємств, незалежно від форм власності, або фізичних осіб, які використовують найману працю, витрати на охорону праці становлять не менше 0,5 % від фонду оплати праці за попередній рік.

На підприємствах, що утримуються за рахунок бюджету, розмір витрат на охорону праці встановлюється у колективному договорі з урахуванням фінансових можливостей підприємства, установи, організації.

Суми витрат з охорони праці, що належать до валових витрат юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю, визначаються згідно з «Переліком заходів та засобів з охорони праці», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 року № 994 [39].

Витрати на охорону праці формуються з урахуванням вимог національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, а також інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності; обсяг і джерела фінансування витрат на охорону праці визначаються в колективному договорі або угоді. Трудові колективи підприємств контролюють використання коштів, призначених на охорону праці.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть вимоги передбачені у законодавстві з охорони праці при проектуванні, будівництві (виготовленні) та реконструкції підприємств.

2. Розкрийте порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці.

3. Як проводяться медичні огляди на виробництві?

4. Хто несе відповідальність за проведення медичних оглядів?

5. Чи потрібно знайомити з вимогами щодо охорони праці при укладанні трудового договору?

6. Яка тривалість робочого дня встановлена законодавством про працю України для працівників?

7. Які умови щодо охорони праці встановлені у Правилах внутрішнього трудового розпорядку?

8. Яким чином здійснюється планування та фінансування заходів з охорони праці?

Тестові завдання:

Тест 1. Роботодавець зобов'язаний:

- а) для створення нового підприємства одержати від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, дозвіл на початок його роботи;
- б) при проєктування виробничих об'єктів, розроблення нових технологій, засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту працюючих дотримуватися вимог щодо охорони праці;
- в) при введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів виробничого та соціально-культурного призначення отримати дозвіл, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;
- г) узгодити проведення атестації робочих місць з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці.

Тест 2. Атестація проводиться на підставі наступних актів:

- а) Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці;
- б) Методичними рекомендаціями щодо проведення атестації робочих місць за умовами праці;
- в) Положення про проведення атестації працівників.

Тест 3. Результати атестації використовуються для розроблення заходів:

- а) щодо покращення умов праці й оздоровлення працівників та під час визначення права на пенсію за віком на пільгових умовах, пільг і компенсацій за рахунок підприємств, установ та організацій;
- б) обґрунтування пропозицій про внесення змін до списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах;
- в) для переведення працівника на іншу посаду.

Тест 4. Обов'язкові попередній і періодичні медичні огляди проводяться для працівників:

- а) зайнятих на важких роботах;
- б) зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці;
- в) зайнятих на роботах з небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі;
- г) щорічно для осіб віком до 21 року;
- г) зайнятих на роботах за сумісництвом.

Тест 5. Роботодавець зобов'язаний забезпечити власним коштом позачерговий медичний огляд працівників:

- а) за заявою працівника, якщо він вважає, що погіршення стану його здоров'я пов'язане з умовами праці;
- б) за своєю ініціативою, якщо стан здоров'я працівника не дозволяє йому виконувати свої трудові обов'язки;
- в) за рішенням профспілки.

Тест 6. За час проходження медичного огляду за працівниками зберігаються:

- а) місце роботи (посада);
- б) середній заробіток;
- в) додаткова заробітна плата.

Тест 7. Організацію навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників здійснюють:

- а) працівники служби кадрів;
- б) керівники підприємств;
- в) служба охорони праці.

Тест 8. Під час укладання трудового договору роботодавець повинен:

- а) проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я;
- б) про права працівника на пільги та компенсації за роботу в таких умовах, відповідно до законодавства та колективного договору;
- в) негайно повідомити про це територіальному органі Держпраці.

Тест 9. Робочий час – це встановлений:

- а) законом період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором;
- б) колективним договором період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором;
- в) угодою сторін період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.
- г) час, на розсуд працівника.

Тест 10. Згідно з Кодексом законів про працю України, нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати:

- а) 40 годин на тиждень;
- б) 36 годин на тиждень;
- в) 24 години на тиждень.

Тест 11. Планування робіт по охороні праці буває:

- а) перспективним (на тривалий відрізок часу);
- б) поточним (на рік);
- в) оперативним (квартал, місяць, декаду).
- г) тижневим (тиждень).

Тест 12. Для підприємств, незалежно від форм власності, або фізичних осіб, які використовують найману працю, витрати на охорону праці становлять:

- а) не менше 0,5 % від фонду оплати праці за попередній рік;
- б) не менше 0,2 % від фонду оплати праці за попередній рік;
- в) не менше 0,7 % від фонду оплати праці за попередній рік.

Тема 9. Гарантії прав працівників на охорону праці

1. Поняття та види гарантій прав працівників на охорону праці

2. Загальні гарантії прав працівників з охорони праці

2.1. Гарантії прав працівників з охорони праці під час укладання трудового договору

2.2. Гарантії прав працівників з охорони праці під час дії трудового договору

2.3. Гарантії прав працівників з охорони праці під час припинення трудового договору

1. Поняття та види гарантій прав працівників на охорону праці

Відповідно до статті 5 «Основ законодавства України про охорону здоров'я», охорона здоров'я – це загальний обов'язок усіх підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян, які зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності. Власники та керівники підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечити в їх діяльності виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони праці, передбачених законодавством про працю, не допускати шкідливого впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище (ст. 28 «Основ законодавства України про охорону здоров'я») [40].

Законодавство України у сфері охорони праці передбачає цілу низку гарантій прав громадян на охорону праці.

Під поняттям гарантії прав громадян на охорону праці науковці розуміють умови та засоби, за допомогою яких здійснюється всебічна охорона громадян в галузі охорони праці.

До видів гарантій прав працівників на охорону праці можна віднести загальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці, що надаються всім працівникам та спеціальні гарантії для певних категорій працівників, що зумовлено підвищеними вимогами охорони їх здоров'я. До таких категорій належать працівники, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах праці, неповнолітні особи, жінки, особи із зниженою працездатністю тощо.

Загальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці встановлені у Конституції України, у міжнародно-правових актах (Конвенціях Міжнародної організації праці), у Кодексі законів про працю України [6], у Законах України «Про охорону праці» [3], «Про колективні договори і угоди» [41], «Про соціальний діалог в Україні» [42], «Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності» [21], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [43] та у інших.

Спеціальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці встановлені не тільки у законах України, а й в підзаконних актах. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163 «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій

і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня» [44].

Згідно з статтею 153 КЗпП України, умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Роботодавець повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизмові та забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників [6].

Крім того, Кодексом законів про працю на роботодавця покладеться обов'язок вживати заходів щодо полегшення й оздоровлення умов праці працівників шляхом впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки, засобів механізації та автоматизації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження та усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, випромінювань тощо. Детальніше гарантії права на безпечні та здорові умови праці розглянемо в наступних питаннях лекції.

2. Загальні гарантії прав працівників з охорони праці

Згідно з статтею 13 Закону України «Про охорону праці», роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме:

- створює відповідні служби та призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх дотримання;

- розробляє за участю сторін колективного договору та реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці;

- забезпечує виконання необхідних профілактичних заходів відповідно до обставин, що змінюються;
- впроваджує прогресивні технології, досягнення науки та техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці тощо;
- забезпечує належне утримання будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом;
- забезпечує усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, визначених комісіями за підсумками розслідування цих причин;
- організовує проведення аудиту охорони праці, лабораторних досліджень умов праці, оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестацій робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці в порядку і строки, що визначаються законодавством та за їх підсумками вживає заходів до усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів;
- розробляє й затверджує положення, інструкції, інші акти з охорони праці, що діють у межах підприємства (далі - акти підприємства) та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечує безоплатно працівників нормативно-правовими актами та актами підприємства з охорони праці;
- здійснює контроль за дотриманням працівником технологічних процесів, правил поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт відповідно до вимог з охорони праці;
- організовує пропаганду безпечних методів праці та співробітництво з працівниками у галузі охорони праці;
- вживає термінових заходів для допомоги потерпілим, залучає за необхідності професійні аварійно-рятувальні формування у разі виникнення на підприємстві аварій та нещасних випадків.

Роботодавець несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог [3].

2.1. Гарантії прав працівників з охорони праці під час укладання трудового договору

Згідно з статтею 5 Закону України «Про охорону праці», умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з охорони праці [3].

Тому в разі включення до його змісту умов, які погіршують правове становище працівників, порівняно з законодавством про охорону праці, вони визнаються недійсними.

Відповідність умов трудового договору чинному законодавству про охорону праці повинна забезпечуватися і під час його реалізації. Під час укладання трудового договору роботодавець повинен проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги та компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства та колективного договору.

У разі неможливості повного усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я умов праці роботодавець зобов'язаний повідомити про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах.

На власника або уповноважений ним орган покладається систематичне проведення інструктажу (навчання) працівників з питань охорони праці, протипожежної охорони.

Трудові колективи обговорюють і схвалюють комплексні плани поліпшення умов, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів і контролюють виконання цих планів.

Працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я. До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи.

Усі працівники, згідно з законом, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, що здійснюється на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7].

2.2. Гарантії прав працівників з охорони праці під час дії трудового договору

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства.

Роботодавець немає право вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують і навколишнього середовища чи довкілля. Він зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника або роботодавця. Факт наявності такої ситуації, за необхідності, підтверджується спеціалістами з охорони праці підприємства за участю представника профспілки, членом якої він є, або уповноваженої працівниками особи з питань охорони праці (якщо професійна спілка на підприємстві не створювалася), а також страхового експерта з охорони праці.

Працівника, який за станом здоров'я відповідно до медичного висновку, потребує надання легшої роботи, роботодавець повинен перевести за згодою працівника на таку роботу на термін, зазначений у медичному висновку та в разі потреби встановити скорочений робочий день й організувати проведення навчання працівника з набуття іншої професії, відповідно до законодавства.

На час зупинення експлуатації підприємства, цеху, дільниці, окремого виробництва або устаткування органом державного нагляду за охороною праці чи службою охорони праці за працівником зберігаються місце роботи, а також середній заробіток.

Роботодавець також може власним коштом додатково встановлювати за колективним договором (трудоим договором) працівникам пільги й компенсації, не передбачені законодавством. Протягом дії трудового договору, укладеного між робітником та роботодавцем, останній має не пізніше як за два місяці письмово проінформувати працівника про зміни виробничих умов та розміри пільг і компенсацій.

Роботодавець зобов'язаний забезпечити власним коштом придбання, комплектування, видачу та утримання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці та колективного договору.

2.3. Гарантії прав працівників з охорони праці під час припинення трудового договору

Працівник має право розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не дотримується умов колективного договору з цих питань.

У трудовому законодавстві визначено порядок звільнення працівника з цієї підстави. Перш за все, слід вказати, що зазначена гарантія є правом працівника і ніхто не може бути примушений до реалізації цього права. І навпаки, роботодавець зобов'язаний розірвати трудовий договір, якщо працівник звернувся до нього з такою вимогою. Причому звільнення проводиться у строк, визначений самим працівником. У цьому випадку не застосовується вимога законодавця щодо завчасного попередження роботодавця про майбутнє звільнення працівника. На цей вид звільнення поширюється загальне правило щодо можливості відкликання раніше поданої заяви. Якщо працівник після закінчення строку попередження не залишив роботи та не вимагає розірвання трудового договору, то роботодавець немає право звільнити його за раніше поданою заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому, відповідно до законодавства, не може бути відмовлено в укладанні трудового договору.

Оскільки звільнення працівника з зазначеної підстави відбувається не з його вини, то працівникові виплачується вихідна допомога. Розмір вихідної допомоги визначається у колективному договорі, але у будь-якому випадку не може бути менший тримісячного заробітку працівника.

У трудову книжку працівника вноситься запис про підставу та причини звільнення працівника. Інструкцією про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58, визначається порядок ведення трудових книжок працівників, у тому числі внесення записів про їх звільнення [45]. При розірванні трудового договору з ініціативи працівника з причин, за яких

законодавство пов'язує надання певних пільг і переваг, запис про звільнення вноситься до трудової книжки із зазначенням цих причин. Тому в трудовій книжці необхідно зазначити причини звільнення – у зв'язку з невиконанням роботодавцем законодавства про охорону праці, недодержання умов колективного договору з охорони праці. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 05 лютого 2021 року запроваджує облік трудової діяльності працівників в електронній формі, встановлює можливість на вимогу працівника внести належні записи про звільнення до трудової книжки, що тепер зберігається у працівника [46].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «гарантії прав працівників на охорону праці».
2. Назвіть види гарантій прав працівників на охорону праці.
3. Розкрийте загальні гарантії прав працівників з охорони праці.
4. Які гарантії прав працівників з охорони праці під час укладання трудового договору встановлені у законодавстві про працю України?
5. Які гарантії прав працівників з охорони праці під час дії трудового договору встановлені у законодавстві про працю України?
6. Які гарантії прав працівників з охорони праці під час припинення трудового договору встановлені у законодавстві про працю України?

Тестові завдання:

Тест 1. Роботодавець зобов'язаний забезпечити в трудовій діяльності працівників:

- а) виконання правил техніки безпеки, передбачених законодавством про працю;
- б) виконання правил виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони праці;
- в) не допускати шкідливого впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище;
- г) харчуванням власним коштом.

Тест 2. Під поняттям гарантії прав громадян на охорону праці науковці розуміють:

- а) умови та засоби, за допомогою яких здійснюється всебічна охорона громадян в галузі охорони праці;
- б) система законодавчих актів, що включає в себе систему заходів щодо поліпшення умов праці;
- в) система правових норм, що регулює питання щодо безпеки праці на підприємствах, установах та організаціях.

Тест 3. До видів гарантій прав працівників на охорону праці відносять:

- а) загальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці, що надаються всім працівникам;
- б) спеціальні гарантії для певних категорій працівників, що зумовлено підвищеними вимогами охорони їх здоров'я;
- в) гарантії для окремих громадян, що здійснюють діяльність за цивільно-правовим договором.

Тест 4. Спеціальні гарантії для певних категорій працівників, що зумовлено підвищеними вимогами охорони їх здоров'я встановлені:

- а) для працівників, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах праці;
- б) для неповнолітніх осіб;
- в) для жінок;
- г) для осіб із зниженою працездатністю тощо;
- г) для осіб, що здійснюють діяльність за цивільно-правовим договором.

Тест 5. Загальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці встановлені:

- а) у Конституції України;
- б) у міжнародно-правових актах (Конвенціях Міжнародної організації праці);
- в) у Кодексі законів про працю України;
- г) у Законах України «Про охорону праці», «Про колективні договори і угоди», «Про соціальний діалог в Україні», «Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності»;

г) локально-правових актах.

Тест 6. Спеціальні гарантії права на безпечні та здорові умови праці встановлені:

- а) у Кодексі законів про працю України;
- б) у Законі України «Про охорону праці»;
- в) Постанова КМ України «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад з шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня» та інші.
- г) у інструкціях з охорони праці.

Тест 7. Роботодавець повинен впроваджувати на підприємстві:

- а) сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизмові;
- б) санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників;
- в) питний режим.

Тест 8. Під час укладання трудового договору роботодавець повинен:

- а) проінформувати працівника під розписку про умови праці;
- б) проінформувати про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто;
- в) проінформувати про можливі наслідки їх впливу на здоров'я;
- г) проінформувати про права працівника на пільги та компенсації за роботу в таких умовах, відповідно до законодавства та колективного договору.
- г) рекомендувати працівнику використовувати на робочому місці засоби індивідуального захисту, які він самостійно повинен придбати.

Тест 9. У разі неможливості повного усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я умов праці роботодавець зобов'язаний повідомити про це:

- а) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах;

б) комісію з охорони праці, яка може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах;

в) службу охорони праці, яка може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах.

Тест 10. Роботодавець немає право вимагати від працівника:

а) виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя;

б) виконання роботи, в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці;

в) виконання роботи за сумісництвом.

Тест 11. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо:

а) створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують;

б) створилася виробнича ситуація, небезпечна для навколишнього середовища чи довкілля;

в) створилася конфліктна ситуація, що не дає можливості працювати в трудовому колективі.

Тест 12. На час зупинення експлуатації підприємства, цеху, дільниці, окремого виробництва або устаткування органом державного нагляду за охороною праці чи службою охорони праці за працівником зберігаються:

а) місце роботи;

б) середній заробіток;

в) додаткова відпустка.

Тест 13. Роботодавець зобов'язаний забезпечити власним коштом:

а) придбання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці й колективного договору;

б) комплектування засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці й колективного договору;

в) видачу засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці й колективного договору;

г) утримання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці й колективного договору;

г) компенсувати працівникам придбання засобів індивідуального захисту, яким не передбачено законом їх видачу.

Тест 14. Працівник має право розірвати трудовий договір за власним бажанням:

а) якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці;

б) якщо роботодавець не дотримується умов колективного договору з цих питань;

в) якщо роботодавець незаконно притягує до дисциплінарної відповідальності.

Тест 15. Якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не дотримується умов колективного договору; при звільненні працівника за власним бажанням розмір вихідної допомоги не може бути менший:

а) тримісячного заробітку працівника;

б) двомісячного заробітку працівника;

в) місячного заробітку працівника.

Тема 10. Спеціальні гарантії прав працівників, що працюють у важких і шкідливих умовах праці на охорону праці

1. Забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту

2. Забезпечення працівників молоком та рівноцінними харчовими продуктами

3. Забезпечення працівників лікувально-профілактичним харчуванням

4. Забезпечення працівників газованою солоною водою

5. Умови та порядок надання скороченого робочого часу

6. Умови та порядок надання оплачуваних перерв санітарно-оздоровчого характеру

7. Умови та порядок надання щорічної додаткової відпустки за роботу у важких і шкідливих умовах праці

8. Особливості оплати праці працівників за роботу у важких і шкідливих умовах праці

1. Забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про охорону праці», на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам видаються безкоштовно, за встановленими нормами, спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту, а також миючі та знешкоджувальні засоби. Працівники, які залучаються до разових робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха тощо, що не передбачені трудовим договором, повинні бути забезпечені зазначеними засобами [3].

Роботодавець зобов'язаний забезпечити власним коштом придбання, комплектування, видачу та утримання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці та колективного договору.

У разі передчасного зношення цих засобів (не з вини працівника) роботодавець зобов'язаний замінити їх власним коштом. У разі придбання працівником спецодягу, інших засобів індивідуального захисту, мийних та знешкоджувальних засобів власним коштом роботодавець зобов'язаний компенсувати всі витрати на умовах, передбачених колективним договором.

Згідно з колективним договором, роботодавець може додатково, понад встановлені норми, видавати працівникові певні засоби індивідуального захисту, якщо фактичні умови праці цього працівника вимагають їх застосування.

У Наказі Міністерства соціальної політики від 29 листопада 2018 року № 1804 «Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» встановлені загальні вимоги до засобів індивідуального захисту, що використовуються працівниками під час трудового процесу [47].

Ці мінімальні вимоги поширюються на суб'єктів господарювання незалежно від форм власності та організаційно-правової форми, які у своїй діяльності використовують засоби індивідуального захисту.

Засоби індивідуального захисту слід використовувати в разі неможливості уникнути або в достатній мірі обмежити ризики для життя та здоров'я працівників технічними засобами колективного захисту або заходами, методами чи правилами організації роботи.

Засоби індивідуального захисту використовують виключно за призначенням згідно з інструкціями з експлуатації, які мають бути зрозумілими для працівників.

Ці засоби індивідуального захисту мають відповідати вимогам Технічного регламенту засобів індивідуального захисту щодо безпеки та стандартам стосовно конструкції й виготовлення.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 27 серпня 2008 року № 761 «Про затвердження Технічного регламенту засобів індивідуального захисту», під *засобом індивідуального захисту* (далі – засіб захисту) слід розуміти спорядження, що призначається для носіння користувачем та/або забезпечення його захисту від однієї або кількох видів небезпеки для життя чи здоров'я [48].

Засоби захисту поділяються на три категорії:

1) перша категорія – засоби захисту, що мають конструкцію простої складності й призначаються для захисту від:

– незначної механічної дії (садові рукавички, наперстки тощо);

– впливу слабких м'яких засобів, наслідки дії яких легко усуваються (рукавички для захисту від впливу розчинів м'яких засобів);

– температурного впливу при взаємодії з поверхнями, нагрітими до температури, що не перевищує 50 градусів С і нешкідливого механічного впливу (рукавички, фартухи тощо);

– впливу погодних умов (головні убори, сезонний одяг, взуття тощо);

– слабких ударів та вібрації, що не впливають на життєво важливі органи та не здатні спричинити невиліковні ушкодження (легкі захисні шоломи, рукавички, легке взуття тощо);

– сонячного світла (сонцезахисні окуляри);

2) друга категорія – засоби захисту, що мають конструкцію середньої складності й не належать до першої та третьої категорії;

3) третя категорія – засоби захисту, що мають конструкцію високої складності й призначаються для захисту від небезпеки, яка загрожує життю людей або небезпеки заподіяння невиліковних

тілесних ушкоджень, ступінь якої користувач засобів захисту не може визначити своєчасно.

До третьої категорії належать:

- фільтрувальні пристрої для захисту дихальних шляхів від впливу твердих і рідких аерозолів, подразнювальних речовин, токсичних і радіоактивних газів;

- пристрої для захисту дихальних шляхів, що забезпечують повну ізоляцію від навколишнього природного середовища, зокрема призначені для застосування під водою;

- засоби захисту, що забезпечують частковий захист від впливу хімічних речовин та іонізуючого випромінювання;

- аварійне спорядження, що призначається для використання при високих температурах, вплив яких можна порівняти з впливом нагрітого до температури 100 градусів С або вище повітря та які супроводжуються/не супроводжуються інфрачервоним випромінюванням, відкритим полум'ям або виділенням великої кількості розплавлених речовин;

- аварійне спорядження, що призначається для використання при низьких температурах, вплив яких можна порівняти з впливом повітря з температурою до мінус 50 градусів С;

- засоби захисту від ураження електричним струмом;

- засоби захисту від падіння з висоти.

Під час обрання засобів індивідуального захисту вони мають:

- відповідати ступеню існуючих ризиків для життя та здоров'я працівників та не призводити до будь-якого збільшення рівня цього ризику;

- відповідати існуючим на робочому місці умовам;

- підходити користувачеві після необхідного регулювання.

Працівникам, професії та посади (професійні назви робіт) яких передбачені в Нормах безоплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту, затверджених наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 16 квітня 2009 року № 62, працівникам загальних (наскрізних) професій різних галузей промисловості засоби індивідуального захисту видаються незалежно від виду економічної діяльності підприємства, за винятком випадків, коли ці професії та посади (професійні назви робіт) передбачені у

відповідних Нормам безоплатної видачі засобів індивідуального захисту з урахуванням специфічних умов праці [49].

2. Забезпечення працівників молоком та рівноцінними харчовими продуктами

Згідно з статтею 166 Кодексу законів про працю України, на роботах зі шкідливими умовами праці працівникам видаються безкоштовно за встановленими нормами молоко або інші рівноцінні харчові продукти.

Не застосовується на території України від 01 березня 2018 року «Порядок безоплатної видачі молока або інших рівноцінних харчових продуктів робітникам та службовцям, які зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці», що був затверджений Постановою Держкомпраці СРСР від 16 грудня 1987 року № 731/П-13 [50].

Згідно з рекомендаціями Міністерства соціальної політики України, роботодавець самостійно вирішує всі питання щодо безкоштовної видачі молока або інших рівноцінних харчових продуктів працівникам, зайнятим на роботах зі шкідливими умовами праці, в колективному договорі або угоді на підставі результатів атестації робочих місць за умовами праці, порядок проведення якої затверджено Постановою КМУ від 01 серпня 1992 року № 442 на роботах з особливо шкідливими умовами праці надається безкоштовно за встановленими нормами лікувально-профілактичне харчування [35].

Державними санітарними нормами та правилами «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», затвердженими наказом МОЗ України від 08 квітня 2014 року № 248 (далі – ДСНП № 248) визначено, що шкідливі умови праці – стан умов праці, за якого рівень впливу одного або більше факторів виробничого середовища та/або трудового процесу перевищує допустимий [51]. Згідно із ДСНП № 248, умови праці на робочих місцях працівників визначаються за результатами лабораторних досліджень (вимірювань), що є одним із етапів проведення атестації робочих місць.

3. Забезпечення працівників лікувально-профілактичним харчуванням

Згідно з статтею 166 КЗпП України, на роботах з особливо шкідливими умовами праці надається безкоштовно за встановленими

нормами лікувально-профілактичне харчування [6]. Крім того, на даний час питання безоплатної видачі працівникам лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці регулюються нормативними актами, затвердженими постановою Держкомпраці СРСР та Президії ВЦРПС від 07 січня 1977 року № 4/П-1, які також в частині, що не суперечить Конституції та законам України, діють на території України: «Перелік виробництв, професій та посад, зайнятість в яких дає право на безкоштовне одержання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці», «Раціони лікувально-профілактичного харчування і норми безоплатної видачі вітамінних препаратів» та «Правила безкоштовної видачі лікувально-профілактичного харчування» [52].

Лікувально-профілактичне харчування видається робітникам, інженерно-технічним працівникам і службовцям з метою зміцнення їх здоров'я та попередження професійних захворювань.

Правом на отримання лікувально-профілактичного харчування користуються робітники, інженерно-технічні працівники й службовці, професії та посади яких передбачені у «Переліку виробництв, професій та посад, зайнятість в яких дає право на безкоштовне одержання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці», незалежно від того, в якій галузі народного господарства знаходяться ці виробництва.

Лікувально-профілактичне харчування видається: а) у неробочі дні; б) у дні відпустки; в) у дні службових відряджень; г) у дні навчання з відривом від виробництва; ґ) у дні виконання робіт на інших ділянках, де лікувально-профілактичне харчування не встановлено; д) у дні виконання державних і громадських обов'язків; е) в період тимчасової непрацездатності при загальних захворюваннях; є) в дні перебування в лікарні або санаторії на лікуванні, а також в період перебування в профілакторії.

Видача лікувально-профілактичного харчування проводиться у вигляді гарячих сніданків перед початком роботи. В окремих випадках допускається за погодженням з медико-санітарною частиною підприємства, а при її відсутності – з місцевою санітарно-епідеміологічною станцією, видача цих сніданків в обідню перерву [52].

Видача вітамінних препаратів здійснюється підприємствами громадського харчування в точній відповідності з затвердженими нормами і з дотриманням спеціальної інструкції, розробленої Інститутом харчування АМН СРСР.

4. Забезпечення працівників газованою солоною водою

Згідно з ст. 167 Кодексу законів про працю України, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний безкоштовно постачати працівників гарячих цехів і виробничих ділянок газованою солоною водою [6].

Цехи та виробничі ділянки, де організовується постачання газованою солоною водою, визначаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, за погодженням з власником або уповноваженим ним органом.

З метою покращення умов праці та підвищення працездатності робітників гарячих цехів підприємства зобов'язані безкоштовно постачати працівників газованою підсоленою водою, що містить 0,5 % повареної солі (хлористий натрій); газация води має провадитися вуглекислою.

Організація постачання робітників газованою підсоленою водою покладається на підприємство.

Установки для постачання газованою підсоленою водою повинні мати пристрої, що забезпечують у виробничих умовах належну температуру напою.

Постачання водою всіх робітників гарячого цеху має провадитися з розрахунку 4-5 л на людину на зміну.

Приготування газованої підсоленої води й постачання її робітникам повинно провадитися на підставі спеціальної інструкції.

Відповідно до «Інструкції для впровадження раціонального питного режиму в гарячих цехах», що була затверджена Постановою Секретаріату ВЦРПС від 11 червня 1934 року, на підставі цілої низки експериментальних робіт, проведених Інститутом оздоровлення праці на виробництві, найбільш раціональним питним режимом для робочих гарячих цехів слід визнати газований сольовий розчин [53].

До переваг його використання відносять:

- 1) поповнення втрати солі;
- 2) зменшення зазвичай підвищеної при роботі в гарячому цеху температури тіла;

- 3) зменшення потовиділення;
- 4) приємний смак напою;
- 5) поліпшення самопочуття і, разом з цим, деяке підвищення продуктивності праці.

5. Умови та порядок надання скороченого робочого часу

Згідно з статтею 51 Кодексу законів про працю України, скорочена тривалість робочого часу встановлюється для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці – не більше 36 годин на тиждень[6].

Скорочений робочий час (тиждень) – це час виконання роботи, передбаченої посадовими обов'язками, скорочений на відповідну кількість годин, при тому, що працюючий має право на оплату праці в розмірі повної тарифної ставки та повного окладу. Скорочена тривалість робочого часу (тижня) встановлюється колективним договором залежно від результатів атестації робочих місць за умовами праці відповідно до Порядку проведення атестації робочих місць за умовами праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01 серпня 1992 року № 442 [35]. Слід зауважити, підтвердження цього права працівникові можливе тільки при віднесенні його робочого місця до категорії із шкідливими умовами праці за результатами атестації робочих місць за умовами праці.

Без атестації робочих місць – жодних пільг працівник не отримає. Але якщо атестацію не проведено з вини роботодавця, доведеться заплатити штраф. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163 [54].

Питання застосування Переліку регламентується «Порядком застосування Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня», затверджений наказом Міністерства праці від 23 березня 2001 року № 122 [55].

При визначенні права працюючих на скорочений робочий час (тиждень) важливо встановити найменування професії, до якої відноситься робоче місце, з урахуванням фактично виконуваної роботи, відповідно до державного Класифікатора професій ДК 003-2010 [56].

Працівникам, професії та посади яких не передбачені в Переліку, але які в окремі періоди робочого часу виконують роботу на виробництвах, у цехах, за професіями та на посадах, означених Переліком, скорочена тривалість робочого часу встановлюється у ці дні тієї самої тривалості, як і працівникам, постійно зайнятим на цій роботі.

6. Умови та порядок надання оплачуваних перерв санітарно-оздоровчого характеру

Для відпочинку та відновлення працездатності робітників, які працюють в особливо тяжких умовах, їм надаються поточні короткочасні перерви санітарно-оздоровчого характеру протягом робочої зміни. Такі перерви оплачуються коштом роботодавця.

7. Умови та порядок надання щорічної додаткової відпустки за роботу у важких і шкідливих умовах праці

Щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці є одним із видів пільг і компенсацій за роботу у важких і шкідливих умовах праці.

Вона сприяє зняттю втоми організму внаслідок напруженої розумової й фізичної праці, надає час для виведення з організму токсичних і шкідливих речовин, сприяє відновленню порушених функцій, а також допомагає ліквідувати несприятливі фізіологічні зміни в органах людини. Така відпустка передбачена статтею 8 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР [57].

Її надають працівникам без результатів атестації робочих місць за умовами праці. Право на відпустку визначають за Списком виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, що дає право на щорічну додаткову відпустку за особливий характер праці, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 року № 1290 (додаток 2) [58].

Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України і Міністерства праці соціальної політики України від 31 грудня 1997 року № 383/55 тривалість щорічної додаткової відпустки залежить від ступеня дії шкідливих виробничих факторів, які повинні бути виявлені під час атестації умов праці на робочому місці [59].

8. Особливості оплати праці працівників за роботу у важких і шкідливих умовах праці

Конкретний розмір доплати до заробітної плати залежить від специфічних умов праці, тяжкості виробництва та робочого стажу працівника. Для оцінки фактичного стану робочого місця та вирішення питання щодо необхідності встановлення працівнику відповідної доплати слід враховувати вимоги, викладені в Типовому положенні про оцінку умов праці на робочих місцях та порядок застосування галузевих переліків робіт, на яких можуть встановлюватися доплати працівникам за умовами праці, затвердженому постановою Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦРПС від 03 жовтня 1986 року № 387/22-78 [60]. Згідно з цим нормативним актом, доплати встановлюються: у відсотках до тарифної ставки (окладу), зокрема, на важких і шкідливих роботах – до 12 %, а на особливо важких та особливо шкідливих роботах за умовами праці – до 24 %; на підставі атестації робочих місць і оцінки умов праці на них; пропорційно фактично відпрацьованому часу в несприятливих умовах праці.

Питання для самоконтролю:

1. Хто відповідає за забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту?

2. Назвіть вимоги за законодавством щодо забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту.

3. Який порядок встановлений у законодавстві щодо забезпечення працівників молоком та рівноцінними харчовими продуктами?

4. Як здійснюється лікувально-профілактичне харчування працівників на виробництві?

5. Для яких категорій працівників законодавством встановлено забезпечення газованою солоною водою?

6. Назвіть умови та порядок надання скороченого робочого часу.

7. При яких умовах надаються оплачувані перерви санітарно-оздоровчого характеру для працівників?

8. Назвіть умови та порядок надання щорічної додаткової відпустки за роботу у важких і шкідливих умовах праці.

9. Які особливості оплати праці працівників за роботу у важких і шкідливих умовах праці встановлені у законодавстві про працю України?

Тестові завдання:

Тест 1. На роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам видаються безоплатно за встановленими нормами:

- а) спеціальний одяг;
- б) спеціальне взуття;
- в) інші засоби індивідуального захисту;
- г) миючі та знешкоджувальні засоби;
- г) харчові пакунки.

Тест 2. Згідно з колективним договором, роботодавець може додатково, понад встановлені норми, видавати працівникові:

- а) певні засоби індивідуального захисту, якщо фактичні умови праці цього працівника вимагають їх застосування;
- б) засоби індивідуального захисту, якщо умови праці цього працівника не вимагають їх застосування, а працівник наполягає на їх отриманні;
- в) засоби індивідуального захисту, якщо на це є відповідне рішення Комісії з охорони праці підприємства.

Тест 3. Засоби індивідуального захисту використовують виключно за призначенням:

- а) згідно з інструкціями з експлуатації;
- б) згідно з КЗпП України;
- в) згідно з колективним договором.

Тест 4. Засоби індивідуального захисту поділяються на категорії:

- а) першу категорію;
- б) другу категорію;
- в) третю категорію;
- г) четверту категорію.

Тест 5. Під час обрання засобів індивідуального захисту вони мають:

- а) відповідати ступеню існуючих ризиків для життя та здоров'я працівників та не призводити до будь-якого збільшення рівня цього ризику;
- б) відповідати існуючим на робочому місці умовам;
- в) підходити користувачеві після необхідного регулювання;
- г) підходити для кількох видів небезпеки.

Тест 6. На роботах із шкідливими умовами праці працівникам видаються безкоштовно молоко або інші рівноцінні харчові продукти за:

а) Порядком безоплатної видачі молока або інших рівноцінних харчових продуктів робітникам та службовцям, які зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці (Постановою Держкомпраці СРСР від 16.12.1987 року № 731/П-13);

б) нормами Кодексу законів про працю України;

в) колективним договором.

Тест 7. Шкідливі умови праці – це:

а) стан умов праці, за якого рівень впливу одного або більше факторів виробничого середовища та/або трудового процесу перевищує допустимий;

б) стан умов праці, за якого існує загроза життю людей;

в) стан умов праці, за якого існує загроза навколишньому середовищу.

Тест 8. Умови праці на робочих місцях працівників визначаються за результатами:

а) лабораторних досліджень (вимірювань), що є одним із етапів проведення атестації робочих місць;

б) проведення інспектування органами Держпраці;

в) проведення інспектування Комісією з охорони праці підприємства.

Тест 9. Лікувально-профілактичне харчування видається:

а) у неробочі дні;

б) у дні відпустки;

- в) у дні службових відряджень;
- г) у дні навчання з відривом від виробництва;
- г) у дні виконання робіт на інших ділянках, де лікувально-профілактичне харчування не встановлено;
- д) у дні виконання державних і громадських обов'язків;
- е) у період тимчасової непрацездатності при загальних захворюваннях;
- є) у дні перебування в лікарні або санаторії на лікуванні, а також в період перебування в профілакторії;
- ж) у наступний день після звільнення.

Тест 10. Видача лікувально-профілактичного харчування проводиться у вигляді гарячих сніданків:

- а) перед початком роботи;
- б) в обідню перерву за погодженням з медико-санітарною частиною підприємства;
- в) у кінці зміни або в кінці робочого дня.

Тест 11. Організація постачання робітників газованою підсоленою водою покладається:

- а) на підприємство;
- б) на профспілку;
- в) на Службу охорони праці.

Тест 12. До переваг використання газованої підсоленої води в гарячих цехах відносять:

- а) поповнення втрати солі;
- б) зменшення зазвичай підвищеної при роботі в гарячому цеху температури тіла;
- в) зменшення потовиділення;
- г) приємний смак напою;
- г) поліпшення самопочуття і, разом з цим, деяке підвищення продуктивності праці;
- д) підвищення настрою працівників.

Тест 13. Скорочена тривалість робочого часу (тижня) для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці встановлюється:

- а) колективним договором;
- б) посадовою інструкцією;
- в) статутом підприємства.

Тест 14. Для відпочинку та відновлення працездатності робітників, які працюють в особливо тяжких умовах, їм надаються поточні короткочасні перерви санітарно-оздоровчого характеру протягом:

- а) робочої зміни;
- б) робочого тижня;
- в) робочого місяця.

Тест 15. Конкретний розмір доплати до заробітної плати працівників за роботу у важких і шкідливих умовах праці залежить:

- а) від специфічних умов праці;
- б) від тяжкості виробництва;
- в) від робочого стажу працівника;
- г) від стану здоров'я.

Тема 11. Гарантії прав жінок з охорони праці

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці жінок
2. Основні права та гарантії для жінок
3. Пільги для жінок, передбачені законодавством про охорону праці
4. Пільги та гарантії для вагітних жінок та жінок, які мають дітей
5. Пільги та гарантії для жінок при наданні відпусток

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці жінок

Охорона праці жінок – важливий інститут трудового права.

Відповідно до Конституції України (ст. 24), рівність прав жінки та чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці й здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом,

матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [5].

Враховуючи фізіологічні особливості жіночого організму, законодавство про працю передбачає низку обмежень у виконанні певних робіт, а при деяких роботах встановлює жінкам переваги.

Нормативною базою для охорони праці жінок виступає Конституція України, Кодекс законів про працю України, закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [61], «Про зайнятість населення» [62], «Про оплату праці» [63], «Про охорону праці» [3], «Про відпустки» [57] та інші підзаконні акти. Ці акти містять правові приписи, що диференційовано регулюють трудові відносини жінок.

У Кодексі законів про працю України є окрема глава XII «Праця жінок», у якій визначаються пільги та гарантії для жінок. Ця глава встановлює прямі норми, що забороняють застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці [6].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року № 2866-IV, дискримінація за ознакою статі забороняється [61]. Не вважаються дискримінацією за ознакою статі, зокрема, особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я. У статті 5 Закону України «Про зайнятість населення» також однією із гарантій у сфері зайнятості населення є захист від дискримінації [62]. Крім того, цією ж статтею встановлюються гарантії щодо необґрунтованої відмови у найманні на роботу і незаконного звільнення.

Гарантії в оплаті праці для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, переведених на легшу роботу встановлені у Законі України «Про оплату праці» (ст.12) [63].

У статті 10 Закону України «Про охорону праці» передбачається, що забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт, пов'язаних з санітарним та побутовим обслуговуванням), а також залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, відповідно до

переліку важких робіт і робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, граничних норм підймання й переміщення важких речей, що затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [3]. Крім того, у цій статті зазначається, що праця вагітних жінок і жінок, які мають неповнолітню дитину, регулюється законодавством.

В узагальненому вигляді всі ці норми можна умовно поділити на *дві групи*, що виражають законодавче закріплення охорони праці жінок:

- перша група норм регламентує питання з приводу робіт, на яких забороняється праця жінок;

- друга група – з приводу забезпечення права жінкам на повноцінне виховання дітей.

2. Основні права та гарантії для жінок

У законодавстві чітко визначені основні права та гарантії для жінок, а саме:

- забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу та знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю (ч.1 ст. 184 КЗпП України) [6]. При відмові у прийнятті на роботу, зазначеним категоріям жінок, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомити їм причини відмови у письмовій формі. Відмова у прийнятті на роботу може бути оскаржена у судовому порядку;

- не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні й направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років (ст. 176 КЗпП України) [6]. Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди (ст. 177 КЗпП України) [6];

- на прохання вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років чи дитину з інвалідністю, в тому числі таку, що знаходиться під її опікуванням або здійснює догляд за хворим членом сім'ї, відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений

ним орган зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень (ч.1 ст. 56 КЗпП України) [6];

– скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись власним коштом на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю (ст. 51_КЗпП України) [6];

– звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, при наявності медичного висновку – до шести років, одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда з ініціативи власника або уповноваженого ним органу не допускається (ст. 184 КЗпП України) [6]. Виняток становлять лише випадки повної ліквідації підприємства. Але і в цьому випадку звільнення допускається з обов'язковим працевлаштуванням.

3. Пільги для жінок, передбачені законодавством про охорону праці

У п. 2 ст. 4 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» прописано, що «вжиття державами-учасницями спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, включно із заходами, що містяться в цій Конвенції, не вважається дискримінаційним» [64]. У інтересах жінок, що працюють, у майже 100 країнах світу існують обмеження щодо використання жіночої праці у важких, шкідливих і небезпечних умовах. Так, на законодавчому рівні, в 90 країнах світу передбачена заборона або обмеження на застосування праці жінок у нічний час, на підземних роботах, в умовах впливу іонізуючої радіації. Більш ніж у 50 країнах діють максимальні норми підіймання та переміщення вантажу жінками.

Статтею 16 Конституції України передбачено, що «збереження генофонду українського народу є обов'язком держави» [5]. Порушення репродуктивного здоров'я у жінок, які зазнають впливу шуму та вібрації, проявляється підвищенням захворюваності на запальні процеси репродуктивної сфери, збільшенням частоти патологічних пологів, розвитком вторинного безпліддя, ускладненням вагітності, пологів та післяпологового періоду (передчасні пологи, передчасне вилиття навколоплідних вод, слабкість пологової

діяльності, оперативні втручання при пологах), мимовільними абортами, недоношуванням вагітності, мертвонароджуваністю тощо.

На даний час порушення репродуктивного здоров'я у жінок в Україні становлять приблизно 20 % від усіх хвороб жінок дітородного віку (15–44 років) і тільки 3 % – у чоловіків. Погіршується здоров'я й у вагітних – за останні роки захворюваність у них зросла більш ніж удвічі. Високими залишаються показники невиношування вагітності (мимовільні аборти та передчасні пологи – практично мимовільно втрачається кожна п'ята вагітність), мертвонародженість, аборти за медичними показаннями, тобто те, що складає репродуктивні втрати.

Щорічно Україна втрачає приблизно 20 тисяч ненароджених дітей, це без урахування наслідків безпліддя (кожна п'ята молода сім'я не може мати дітей без медичного втручання), народжується 14–16 тисяч дітей з вадами розвитку, що завдає соціальних та економічних збитків державі.

За інформацією ДУ «Інституту медицини праці НАМН України», Україна посідає 186-е місце з 226 країн за рівнем народжуваності (10,5 народжених на 1000 осіб); 2-е місце в світі та 1-е в Європі – за рівнем смертності (14,4 померлих на 1000 осіб); 5-е місце в світі – за рівнем природного спаду населення (6,3 на 1000 осіб). На тлі високої соматичної захворюваності погіршується і репродуктивне здоров'я жінок. Для покращення цих показників необхідно дотримуватися норм законодавства у сфері охорони праці жінок [65].

Відповідно ст. 174 КЗпП України і ст. 10 Закону України «Про охорону праці», забороняється застосування праці жінок:

- на важких роботах;
- на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці;
- на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт, пов'язаних із санітарним та побутовим обслуговуванням);
- у нічний час, окрім галузей народного господарства, де це викликано необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід;
- залучення жінок до підймання й переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, відповідно до переліку важких робіт і робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, граничних норм підймання й переміщення важких речей, що

затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

Гранично допустимі норми підймання та переміщення вантажів для жінок:

- гранично допустима вага вантажу, що може підійматися при чергуванні з іншою роботою, при цьому підкреслено – до двох разів на годину – 10 кг;

- гранично допустима вага вантажу при підйманні й переміщенні постійно протягом робочої зміни – 7 кг;

- сумарна маса вантажу при переміщенні протягом кожної години робочої зміни з робочої поверхні – 350 кг. Рівнем робочої поверхні вважається робочий рівень конвеєра, стола, верстата тощо;

- з підлоги – 175 кг [66, с. 500].

Перелік важких робіт та робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» від 29 грудня 1993 року № 256 [67]. Але, Міністерством охорони здоров'я України прийнято рішення щодо скасування наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» та розроблено проект наказу «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256 «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» з посиланням на те, що зазначений Перелік суперечить вимогам законодавства Європейського Союзу, міжнародним зобов'язанням України з питань гендерної рівності. Скасування Наказу № 256 є передчасним, проте є нагальна потреба у його перегляді з урахуванням чинного класифікатора професій, змін умов праці на сучасних виробництвах, даних атестації робочих місць за умовами праці, що систематично проводяться в Україні.

4. Пільги та гарантії для вагітних жінок та жінок, які мають дітей

На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів.

Тривалість відпустки в зв'язку з вагітністю та пологами обчислюється сумарно й становить 126 календарних днів (140 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів). Вона надається жінкам повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів. За бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства. Підприємства, установи та організації за рахунок власних коштів можуть надавати жінкам частково оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості. Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років не надається, якщо дитина перебуває на державному утриманні, крім прийомних дітей у прийомних сім'ях та дітей-вихованців у дитячих будинках сімейного типу. У разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку. Відпустки для догляду за дитиною, передбачені частинами третьою, четвертою та шостою цієї статті, можуть бути використані повністю або частинами також батьком дитини, бабусею, дідусем чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною. За бажанням жінки або осіб, зазначених у частині сьомій цієї статті, у період перебування їх у відпустці для догляду за дитиною вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома (ст. 179 КЗпП України) [6].

Жінкам, які усиновили новонароджених дітей безпосередньо з пологового будинку, надається відпустка з дня усиновлення тривалістю 56 календарних днів (70 календарних днів – при усиновленні двох і більше дітей) з виплатою державної допомоги у встановленому порядку. Жінкам, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, старше трьох років, надається одноразова оплачувана відпустка у зв'язку з усиновленням дитини тривалістю 56 календарних днів (70

календарних днів – при усиновленні двох і більше дітей) без урахування святкових і неробочих днів після набрання законної сили рішення про усиновлення дитини. Ця відпустка може бути використана також батьком дитини (ст. 182 КЗпП України) [6].

Жінці з дитиною у віці до півтора років, крім загальної перерви, надаються перерви для годування (ст. 183 КЗпП України) [6].

Тимчасове переведення вагітних і жінок, які мають дітей до шести років або дитину з інвалідністю на іншу роботу, необумовлену трудовим договором, можливе тільки за їх згодою. Власник або уповноважений ним орган має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, необумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою (ст. 33 КЗпП України) [6].

Власник або уповноважений ним орган повинен у разі необхідності видавати вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, путівки до санаторіїв та будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також подавати їм матеріальну допомогу (ст. 185 КЗпП України) [6].

На підприємствах і в організаціях з широким застосуванням жіночої праці організуються дитячі ясла, дитячі садки, кімнати для годування грудних дітей, а також кімнати особистої гігієни жінок (ст. 186 КЗпП України) [6].

5. Пільги та гарантії для жінок при наданні відпусток

Щорічні відпустки повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік роботи на даному підприємстві за бажанням працівника надаються жінкам – перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї, а також жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину з інвалідністю (ст.10 Закону України «Про відпустки») [57].

Щорічні відпустки за бажанням працівника в зручний для нього час надаються:

- особам віком до вісімнадцяти років;

– жінкам перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї;

– жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину з інвалідністю;

– одинокій матері (батьку), які виховують дитину без батька (матері), опікунам, піклувальникам або іншим самотнім особам, які фактично виховують одного або більше дітей віком до 15 років за відсутності батьків;

– дружинам (чоловікам) військовослужбовців.

За бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства (ст. 179 КЗпП України) [6].

Надання жінкам оплачуваної відпустки в зв'язку з вагітністю та пологами регламентується також статтею 179 КЗпП України [6].

Відпустки для догляду за дитиною можуть бути використані повністю або частинами також батьком дитини, бабусею, дідусем чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною (ст. 179 КЗпП України) [6].

За бажанням жінки або інших осіб, які фактично доглядають за дитиною, у період перебування їх у відпустці по догляду за дитиною вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома. При цьому за ними зберігається право на одержання допомоги в період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 179 КЗпП України) [6].

У разі надання жінкам відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний за заявою жінки приєднати до неї щорічні основну й додаткову відпустки незалежно від тривалості її роботи на даному підприємстві, в установі, організації в поточному робочому році (ст. 180 КЗпП України) [6].

Жінці, яка працює та має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або яка усиновила дитину, матері особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, одинокій матері, батьку дитини або особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, який виховує їх без матері (у тому числі в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, чи одному з прийомних батьків надається щорічно додаткова

оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів (ст. 73 Кодексу законів про працю України) [6]. За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів (ст. 19 Закону України «Про відпустки») [57].

Законодавство про працю надає жінкам й інші пільги з метою охорони здоров'я і створення сприятливих умов для поєднання роботи в суспільному виробництві з народженням та вихованням дітей [68, с. 398].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику законодавства у сфері охорони праці жінок.
2. Назвіть основні права та гарантії для жінок.
3. Які пільги для жінок встановлені законодавством про охорону праці?
4. Назвіть пільги та гарантії для вагітних жінок та жінок, які мають дітей.
5. Які пільги та гарантії для жінок встановлені законодавством про працю України при наданні відпусток?

Тестові завдання:

Тест 1. Забороняється застосування праці жінок:

- а) на важких роботах;
- б) на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці;
- в) на підземних роботах;
- г) на роботах по санітарному та побутовому обслуговуванню.

Тест 2. Залучення жінок до робіт у нічний час:

- а) не допускається взагалі;
- б) допускається, як виняток у тих галузях народного господарства, де це викликається особливою необхідністю й дозволяється як тимчасовий захід;
- в) допускається на рівні з іншими працівниками.

Тест 3. Забороняється залучення вагітних жінок і жінок, що

мають дітей віком до трьох років:

- а) до робіт у нічний час;
- б) до надурочних робіт;
- в) до робіт у вихідні дні;
- г) направлення у відрядження.
- г) до чергування на підприємстві.

Тест 4. Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатись:

- а) до надурочних робіт;
- б) направлятись у відрядження без їх згоди;
- в) до робіт у вихідні дні.

Тест 5. Вагітним жінкам відповідно до медичного висновку:

- а) знижуються норми виробітку;
- б) норми обслуговування;
- в) вони переводяться на іншу роботу, яка є легшою;
- г) знижується розмір заробітної плати.

Тест 6. На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка в зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю:

- а) 126 календарних днів;
- б) 140 календарних днів;
- в) 156 календарних днів.

Тест 7. Забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу та знижувати їм заробітну плату з мотивів:

- а) пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років;
- б) самотнім матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю;
- в) наявністю у них хронічного захворювання.

Тест 8. На прохання жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю чи вагітної жінки роботодавець зобов'язаний:

- а) встановлювати їй неповний робочий день;
- б) встановлювати їй неповний робочий тиждень;

в) встановлювати їй неповний скорочений робочий час.

Тест 9. Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю:

- а) за рахунок роботодавця;
- б) за рахунок коштів профспілки;
- в) за рахунок бюджетних коштів.

Тест 10. Не допускається звільнення з ініціативи власника або уповноваженого ним органу:

- а) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, при наявності медичного висновку – до шести років;
- б) одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда;
- в) жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років.

Тема 12. Гарантії прав неповнолітніх працівників з охорони праці

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці неповнолітніх працівників
2. Заборона залучення неповнолітніх працівників до окремих видів робіт
3. Особливості робочого часу та часу відпочинку неповнолітніх працівників

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці неповнолітніх працівників

Держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Особливості праці неповнолітніх встановлюються законодавством.

Національне законодавство встановлює низку спеціальних гарантій та пільг для неповнолітніх, виділяючи їх таким чином в окрему категорію особливих суб'єктів трудових відносин. Нормативною базою для охорони праці неповнолітніх виступає Конституція України [5], Кодекс законів про працю України [6], закони України «Про зайнятість населення» [62], «Про оплату праці»

[63], «Про охорону праці» [3], «Про відпустки» [57] та інші підзаконні акти. Ці акти містять правові приписи, що диференційовано регулюють трудові відносини неповнолітніх працівників.

У статтях 43 та 52 Конституції України зазначено, що використання праці неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах забороняється, а експлуатація дитини переслідується за законом [5]. Більш детально ці положення розкрито в Кодексі законів про працю України та у низці законодавчих та підзаконних актів [6]. Таку ж увагу приділено цьому питанню й на Заході, де ключовим документом є Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ), яка закріплює право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання роботи, яка може становити небезпеку для її здоров'я, перешкоджати її фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку [69]. Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави-учасниці захищати дітей від експлуатації у будь-якій формі, здатній завдати їм моральної, фізичної, психічної чи іншої шкоди. До цих держав приєдналася й Україна, взявши на себе відповідні зобов'язання.

Кодекс законів про працю України містить окрему главу, яка регламентує права неповнолітніх у трудових правовідносинах та їх особливості. Згідно з ст. 187 КЗпП України, неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток і деяких інших умов праці користуються пільгами, установленними законодавством України [6].

Разом з тим, при визначенні умов праці неповнолітніх на виробництві повинні враховуватися як фізіологічні особливості організму підлітків, який тільки формується. Саме тому в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці їм надаються пільги.

2. Заборона залучення неповнолітніх працівників до окремих видів робіт

З метою охорони здоров'я неповнолітніх законодавством України не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. Виходячи зі змісту ч. 3 ст. 188 КЗпП України, прийняття на роботу осіб, що досягли чотирнадцяти років, можливо лише при дотриманні наступних умов:

– прийняттю на роботу у вказаному віці підлягають тільки учні загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та середніх спеціальних навчальних закладів;

– такі особи можуть виконувати лише легку роботу, що не заподіє шкоди їхньому здоров'ю;

– їх робота не повинна порушувати процес навчання та має виконуватися виключно у вільний від навчання час (наприклад, під час літніх канікул);

– необхідна наявність згоди одного з батьків (чи особи, що їх замінює, усиновлювача чи опікуна).

Також, як виняток, можуть прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років при письмовій згоді одного з батьків або особи, що їх замінює.

Згідно з статтею 24 КЗпП України, трудовий договір з неповнолітніми обов'язково укладається в письмовій формі. Для осіб, які не досягли 18 років, випробувальний термін при прийнятті на роботу не встановлюється (ст. 26 КЗпП України) [6]. Оскільки організм неповнолітнього тільки формується, то є потреба регулярно слідкувати за станом його здоров'я. Саме тому усі неповнолітні особи приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення ними двадцяти одного року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові. Роботодавець зобов'язаний власним коштом організувати проведення попереднього (при прийнятті на роботу неповнолітніх) та щорічного обов'язкового медичного огляду до досягнення ними 21 року.

Молодь має додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, а саме у Законі України «Про зайнятість населення» такі гарантії встановлено для молоді, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу [62]. Держава має забезпечити працездатній молоді надання першого робочого місця. Крім того, держава запроваджує стимули для стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, які застосовують найману працю, молоді, яка навчається.

Студенти закладів фахової передвищої та вищої освіти, учні закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «кваліфікований робітник», освітньо-професійним ступенем «фаховий молодший бакалавр», освітнім ступенем «молодший бакалавр», «бакалавр», «магістр» та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, мають право проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час. Метою стажування є набуття досвіду з виконання професійних завдань та обов'язків, удосконалення професійних знань, умінь та навичок, вивчення та засвоєння нових технологій, техніки, набуття додаткових компетенцій.

Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, одержують безкоштовну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також, у разі необхідності, проходять професійну підготовку та перепідготовку [70].

Крім того, держава сприяє створенню молодіжних центрів праці, а також молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та інші) для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності.

Органи місцевого самоврядування затверджують програми влаштування на роботу випускників загальноосвітніх шкіл, квоти робочих місць для працевлаштування молоді та забезпечують їх виконання всіма підприємствами, установами, організаціями. Також стаття 7 Закону України «Про сприяння соціальному встановленню та розвитку молоді в Україні» [71] передбачає встановлення квоти робочих місць для працевлаштування молоді. Квота – це закріплена норма робочих місць у відсотках до кількості робочих місць на підприємствах.

Розмір квоти становить 5 % середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік для підприємств, установ та організацій з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб. У разі відмови в прийомі на роботу молодих громадян у межах

встановленої квоти з підприємств, установ та організацій стягується штраф за кожну необґрунтовану відмову в працевлаштуванні таких осіб у межах відповідної квоти у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої на момент виявлення порушення. Така відмова може бути оскаржена до суду.

Неповнолітніх працівників не мають права залучати:

- до виконання роботи в нічний час, у вихідні дні. Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах (ст.190, 192 КЗпП України). Список таких робіт затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 46 від 31 березня 1994 року [72];

- до надурочних робіт, підіймання та переміщення предметів, маса яких перевищує встановлені граничні норми ваги. Зокрема, до роботи, що потребує підіймання та переміщення важких речей, допускаються підлітки, які не мають медичних протипоказань, що засвідчено відповідним лікарським свідоцтвом. У Наказі Міністерства охорони здоров'я України № 59 від 22 березня 1996 року «Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми», у якому передбачається, що:

- до тривалої роботи по підійманню та переміщенню важких речей підлітки до 15 років не допускаються;

- робота неповнолітніх з вантажами не повинна становити більше 1/3 робочого часу;

- вага окремого вантажу, який можуть підіймати та переміщувати неповнолітні, не повинна перевищувати граничні норми.

При цьому застосовуються наступні обмеження щодо ваги вантажу: при короткочасній роботі для юнаків та дівчаток 14 років – 5 та 2,5 кг відповідно, 15 років – 12 та 6 кг відповідно, 16 років – 14 та 7 кг відповідно, 17 років – 16 та 8 кг відповідно; при тривалій роботі, починаючи з 15 років для юнаків – 8,4 та дівчат – 4,2 кг, 16 років – 11,2 та 5,6 кг відповідно, 17 років – 12,6 та 6,3 кг відповідно [73].

На кожному підприємстві, в установі, організації має вестися спеціальний облік працівників, які не досягли віку 18 років, із зазначенням їх дати народження. Це робиться з метою дотримання наданих їм прав та контролю за умовами праці молоді на

підприємствах, в організаціях, установах з боку органів нагляду та контролю.

Звільнення працівників молодше вісімнадцяти років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах дітей.

Роботодавець зобов'язаний здійснювати працевлаштування неповнолітніх працівників у випадках їх звільнення:

– у разі виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи;

– у разі поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

– за умов зміни в організації виробництва та праці, в тому числі ліквідації або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності кадрів або штату працівників, банкрутства.

Стаття 199 КЗпП України встановлює, що батьки, усиновителі й піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси [6]. Такі особи, державні органи й посадові особи зобов'язані подати докази про неможливість продовження трудового договору неповнолітнього в зв'язку з загрозою здоров'ю неповнолітнього або порушенням законних інтересів неповнолітнього на даному підприємстві, в установі, організації.

3. Особливості робочого часу та часу відпочинку неповнолітніх працівників

Стаття 192 КЗпП України закріплює гарантію дотримання встановленої законом тривалості робочого часу для неповнолітніх. Вона забороняє використовувати працю осіб, що не досягли вісімнадцяти років на надурочних і нічних роботах, а також на роботах у вихідні дні навіть при згоді неповнолітнього або за надзвичайних умов. Оскільки для неповнолітніх осіб передбачено встановлення скороченої тривалості робочого часу, вбачається недопустимим залучати цих осіб до чергування та режиму роботи з ненормованим робочим днем. Згідно з статтею 51 КЗпП України,

скорочена тривалість робочого часу встановлюється для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, що працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому пункту 1 ст. 51 для осіб відповідного віку [6].

Для неповнолітніх і для молодих робітників після 18 років, якщо вони поступають на підприємство, в організацію після закінчення загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів чи курсів, а також для тих, які пройшли навчання безпосередньо на виробництві, затверджуються знижені норми виробітку.

Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у зручний для них час (ст.195 КЗпП України). Тривалість такої відпустки становить 31 календарний день [6].

Водночас, заробітна плата неповнолітнім працівникам при скороченій тривалості їх робочого часу виплачується в такому ж розмірі, як і працівникам відповідних категорій, які працюють у звичайному (повному) режимі робочого часу. Тобто працівники-підлітки хоч і працюють, порівняно з дорослими, протягом меншого проміжку часу, але мають право на оплату своєї праці у розмірі повної тарифної ставки, повного окладу.

Праця працівників, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їх щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю роботи дорослих працівників.

Оплата учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати.

Стаття 200 КЗпП України передбачає участь молодіжних організацій у розгляді питань праці та побуту молоді. Профспілковий комітет від підприємства, установи, організації і власник або уповноважений ним орган розглядають питання про заохочення молодих працівників, розподіл для них житла і місць в гуртожитках,

охорону праці, їх звільнення, використання коштів на розвиток культурно-масової та спортивної роботи за участю представника молодіжної організації на умовах, визначених колективним договором [6].

Для стимулювання неповнолітніх працівників, як й інших працівників, роботодавець може застосовувати заходи заохочення. При цьому, роботодавець до них застосовує загальний порядок заохочень. Так, відповідно до статті 144 КЗпП України, заохочення застосовуються власником або уповноваженим ним органом разом або за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації [6]. Але, колективним договором може бути передбачене подання представником молодіжної організації кандидатур на заохочення, запитування думки представника молодіжної організації з приводу заохочення працівників, які належать до категорії молоді, участь представника молодіжної організації в спільному обговоренні та прийнятті рішення про заохочення працівників власником і профспілковим органом, одержання згоди представника молодіжної організації на заохочення таких працівників тощо.

Правові особливості охорони молоді спрямовані перш за все на реальне здійснення нею свого права на працю, підвищення своєї кваліфікації, поєднання роботи з навчанням, на охорону ще не повністю сформованого організму неповнолітніх працівників, захист їх від виробничих шкідливостей тощо [74, с. 520].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику законодавству у сфері охорони праці неповнолітніх працівників.
2. Які заборони встановлені у законодавстві про працю України щодо залучення неповнолітніх працівників до окремих видів робіт?
3. Назвіть особливості робочого часу неповнолітніх працівників за законодавством про працю України.
4. Назвіть особливості часу відпочинку неповнолітніх працівників за законодавством про працю України.

Тестові завдання:

Тест 1. Нормативною базою для охорони праці неповнолітніх виступає:

- а) Конституція України;
- б) Кодекс законів про працю України;
- в) Закон України «Про зайнятість населення»;
- г) Закон України «Про оплату праці»;
- г) Закон України «Про охорону праці»;
- д) Закон України «Про відпустки»;
- е) Закон України «Про соціальний діалог».

Тест 2. Роботодавець зобов'язаний власним коштом організувати проведення:

- а) попереднього (при прийнятті на роботу неповнолітніх) медичного огляду до досягнення ними 21 року;
- б) щорічного обов'язкового медичного огляду до досягнення ними 21 року;
- в) цільового медичного огляду до досягнення ними 21 року.

Тест 3. Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи мають право:

- а) на одержання безкоштовної інформації та професійної консультації з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи;
- б) у разі необхідності, проходити професійну підготовку та перепідготовку;
- в) проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях;
- г) відмовитись від пропозиції по працевлаштуванню та отримати компенсацію.

Тест 4. Для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності держава сприяє:

- а) створенню молодіжних центрів праці;
- б) створенню молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та інші);
- в) створенню гуртків професійної майстерності.

Тест 5. Органи місцевого самоврядування у сфері охорони праці

неповнолітніх затверджують:

- а) програми влаштування на роботу випускників загальноосвітніх шкіл;
- б) квоти робочих місць для працевлаштування молоді;
- в) забезпечують виконання квот робочих місць всіма підприємствами, установами, організаціями;
- г) програми дозвілля молоді.

Тест 6. На кожному підприємстві, в установі, організації має вестися:

- а) спеціальний облік працівників, які не досягли віку 18 років, із зазначенням їх дати народження.
- б) спеціальний облік працівників, які не досягли віку 21 років, із зазначенням їх дати народження.

Тест 7. Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років:

- а) на важких роботах;
- б) на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці;
- в) на підземних роботах;
- г) на роботах з обслуговування населення.

Тест 8. Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до:

- а) нічних робіт;
- б) надурочних робіт;
- в) робіт у вихідні дні.
- г) чергування.

Тест 9. Працівникам віком до вісімнадцяти років надається щорічна відпустка тривалістю:

- а) 24 календарних днів.
- б) 30 календарних днів.
- в) 31 календарних днів.

Тест 10. Роботодавець зобов'язаний здійснювати працевлаштування неповнолітніх працівників у випадках їх звільнення:

а) у разі виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи;

б) у разі поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

в) за умов зміни в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності кадрів або штату працівників, банкрутства;

г) у разі звільнення за власним бажанням.

Тема 13. Гарантії прав з охорони праці осіб із зниженою працездатністю

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці осіб із зниженою працездатністю

2. Організація робочих місць для осіб з інвалідністю

3. Основні права та гарантії для осіб із зниженою працездатністю

1. Правове забезпечення у сфері охорони праці осіб із зниженою працездатністю

У основі політики соціальної держави, якою, згідно з Конституцією, є Україна, лежить створення умов, які б забезпечували гідне життя й вільний розвиток усіх громадян. У світлі змін економічного і соціального життя нашої держави, в умовах реформування трудового законодавства, які зумовили посилення дискримінаційних тенденцій, актуальним є питання правового регулювання праці осіб, які не можуть на рівних конкурувати з іншими працівниками на ринку праці.

У зв'язку з цим, нагальною є потреба проаналізувати, які саме чинники обумовлюють особливості правового регулювання праці такої категорії працівників як особи зі зниженою працездатністю.

Згідно з статтею 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності,

реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [5].

Згідно з статтею 2 Кодексу законів про працю України, юридично закріплює принцип рівності трудових прав, що конкретизуються в інших статтях Кодексу та законодавчих актів про працю [6].

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом [75, с. 373].

До окремої групи можна виділити працівників, які відрізняються від інших стійким розладом функцій організму, який пов'язаний із захворюванням, травмою, уродженими дефектами, старінням організму, що й зумовлює обмеження їх життєдіяльності.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19 грудня 2017 року № 2249-VIII внесені зміни до 37 законів, у положеннях яких використовуються терміни «інвалід», «дитина-інвалід» та «інвалід війни» [76]. Їх замінено на такі терміни, як «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю», «особи з інвалідністю внаслідок війни». Однак на побутовому рівні слово «інвалід» продовжує використовуватися.

Згідно з Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», держава гарантує особам з інвалідністю рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства та створює для них потрібні умови, які дають змогу вести повноцінний спосіб життя згідно з їх індивідуальними здібностями та інтересами [77].

Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється.

Медико-соціальну експертизу проводять медико-соціальні експертні комісії, з яких утворюються в установленому порядку центри (бюро), що належать до закладів охорони здоров'я при

Міністерстві охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управліннях охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317 «Питання медико-соціальної експертизи» [78]. Цією постановою затверджено «Положення про медико-соціальну експертизу» [79] та «Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності» [80].

Відповідно до цього порядку, медико-соціальна експертиза проводиться з метою встановлення інвалідності хворим, що досягли повноліття, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, особам з інвалідністю за направленням відповідного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності документів, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлене захворюваннями, наслідками травм або вродженими вадами, які спричиняють обмеження нормальної життєдіяльності особи. Експертиза тривалої або стійкої втрати працездатності здійснюється медико-соціальними експертними комісіями (МСЕК), які визначають ступінь обмеження життєдіяльності осіб, що звертаються для встановлення інвалідності; потребу в сторонньому нагляді, догляді або допомозі, реабілітації; реабілітаційний потенціал; групу інвалідності; причину і час її настання; професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, а також ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) працівників, які одержали ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням ними трудових обов'язків.

Висновки комісії, реабілітаційні заходи, визначені в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю, обов'язкові для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними підприємствами, установами та організаціями, в яких працює або перебуває особа з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності.

У статті 172 Кодексу законів про працю України встановлено, що у випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію та працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій, встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень та створити

пільгові умови праці [6]. Крім того, у законодавстві про працю встановлюються додаткові гарантії та пільги для осіб з інвалідністю. Колективні договори підприємств, установ і організацій також можуть передбачати додаткові гарантії та пільги для осіб з інвалідністю забезпечення яких, можливо за рахунок підприємства.

2. Організація робочих місць для осіб з інвалідністю на підприємстві

Статтею 12 Закону України «Про охорону праці» встановлено, що підприємства, які використовують працю осіб з інвалідністю, зобов'язані створювати для працівників інвалідів умови праці з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії, індивідуальних програм реабілітації та вживати заходів безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії працівників. Використання праці інвалідів без цих вимог – заборонено. Для підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, встановлено обов'язковий норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю в розмірі 4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця. Роботодавці самостійно здійснюють працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до розрахованого нормативу робочих місць. Виконанням нормативу робочих місць вважається працевлаштування таких осіб, для яких це місце роботи є основним. При цьому не має значення режим роботи працівника: повний робочий час чи неповний, головна умова – це робота за основним місцем роботи. Для забезпечення виконання нормативу роботодавці можуть здійснювати пошук осіб з інвалідністю на вакантні місця самостійно або звернутися за допомогою до територіального центру зайнятості.

Питання організації робочих місць для осіб з інвалідністю регулюються Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06 жовтня 2006 року № 2961, яким визначено, що робоче місце особи з інвалідністю – це місце або виробнича ділянка постійного або тимчасового знаходження особи у процесі трудової діяльності на підприємствах, в установах і організаціях; спеціалізоване робоче місце особи з інвалідністю – окреме робоче місце або ділянка виробничої площі, яка потребує додаткових заходів з організації праці особи з урахуванням його індивідуальних

функціональних можливостей, обумовлених інвалідністю, шляхом пристосування основного та додаткового устаткування тощо [80].

Крім того, підприємства та організації громадських організацій осіб з інвалідністю мають право на пільги зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів України з питань оподаткування. Застосовувати зазначені пільги такі підприємства та організації мають право за наявності дозволу на право користування пільгами з оподаткування, який надається на квартал, півріччя, три квартали, рік центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, ветеранів війни.

Фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні, заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць здійснює Фонд соціального захисту інвалідів. Фонд соціального захисту інвалідів є неприбутковою бюджетною установою, діяльність якої спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної політики України.

Підприємства, установи, організації та фізичні особи зобов'язані зареєструватися у відділеннях Фонду в період з 01 січня до 01 лютого поточного року, якщо у попередньому році кількість працівників на таких підприємствах, для яких це місце роботи основне, збільшилася до восьми і більше осіб. Порядок реєстрації таких роботодавців урегульовано постановою КМУ від 31 січня 2007 року № 70 «Про реалізацію статей 19 і 20 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [81]. Реєстрація роботодавців здійснюється за місцем їх державної реєстрації як юридичних або фізичних осіб. Датою реєстрації вважається дата подання документів, зазначених у п. 3 Порядку № 70, а в разі надсилання їх поштою – дата, зазначена на поштовому штемпелі. Відділення Фонду протягом 10 робочих днів після реєстрації документів надсилає роботодавцеві рекомендованим листом повідомлення про його реєстрацію. Згідно з Порядком № 70 роботодавці щороку до 01 березня наступного за звітним року повинні подавати (надсилати рекомендованим листом) до відділень Фонду за місцем їх реєстрації звіт про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Санкції за недотримання нормативів щодо працевлаштування інвалідів

Якщо середньооблікова чисельність працюючих осіб з інвалідністю менша, ніж встановлено нормативом, роботодавці мають щороку сплачувати до Фонду соціального захисту інвалідів штрафні санкції відповідно до статті 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-ХІІ. Для підприємств (фізичної особи), де працює від 8 до 15 осіб, розмір таких санкцій визначається в розмірі половини середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві чи у фізичної особи, яка використовує найману працю [77]. Це положення не поширюється на підприємства, що повністю утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів. Порушення термінів сплати адміністративно-господарських санкцій тягне за собою нарахування пені, яка обчислюється, виходячи з 120 % річних облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент сплати, нарахованої на повну суму недоїмки за весь її строк. У разі несплати адміністративно-господарських санкцій або пені чи неможливості їх сплати за рішенням суду їх стягнення в примусовому порядку може бути звернено на майно підприємства. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 1881 Кодексу України про адміністративні правопорушення невиконання посадовою особою, яка користується правом приймати на роботу та звільняти з роботи, фізичною особою, яка використовує найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, неподання відділенню Фонду звіту тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

3. Основні права та гарантії для осіб із зниженою працездатністю

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування сприяють забезпеченню прав осіб із зниженою працездатністю щодо включення до суспільного життя нарівні з іншими громадянами.

Соціальний захист осіб із зниженою працездатністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

Для осіб із зниженою працездатністю законодавством встановлено низку таких трудових пільг:

– ст. 26 КЗпП України – заборонено для цієї категорії осіб встановлювати випробувальний термін при прийомі на роботу;

– ст. 39 КЗпП України – якщо стан здоров'я особи з інвалідністю перешкоджає виконанню його трудових обов'язків, такий працівник має право достроково припинити укладений з ним строковий трудовий договір;

– ст. 42 КЗпП України – переважне право на залишенні на роботі при вивільненні працівників у зв'язку з змінами в організації виробництва та праці – особам з інвалідністю внаслідок війни;

– ст. 55 КЗпП України – використання праці інвалідів у нічний час допускається лише за їх згодою. Крім того, робота вночі інвалідів може відбуватися лише за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям;

– ст. 170 КЗпП України – особи з інвалідністю внаслідок загального захворювання або побутової травми, інвалідність яких встановлена в період, коли вони перебували в трудових відносинах, підлягають переведенню на іншу роботу на цьому підприємстві відповідно до рекомендації медико-соціальної експертної комісії.

– ст. 172 КЗпП України – на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію та працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій, а також встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень і створити пільгові умови праці [6].

Для осіб із зниженою працездатністю встановлені й інші пільги та надані відповідні додаткові гарантії їх захисту.

Таким чином, можна зробити кілька висновків. Вирішення проблеми забезпечення прав осіб із зниженою працездатністю як однієї з найуразливіших верств населення на сьогоднішній день є доволі актуальним в Україні як на науковому, так і на практичному рівні. Аналіз міжнародного та українського законодавства з цього питання дозволяє говорити про врахування останнім часом основних міжнародних стандартів щодо правового становища осіб із зниженою працездатністю. Практика реалізації більшості положень нормативно-правових актів щодо осіб із зниженою працездатністю в Україні ускладнюються з багатьох причин, серед яких і неякісна робота державних органів і, насамперед, неготовність самого суспільства

визнати рівність прав осіб із зниженою працездатністю з правами усіх інших людей.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику законодавства у сфері охорони праці осіб із зниженою працездатністю.
2. Назвіть вимоги встановлені законодавством щодо організації робочих місць для осіб із зниженою працездатністю.
3. На кого покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію та працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій?
4. Які санкції за недотримання нормативів щодо працевлаштування інвалідів встановлені законодавством?
5. Які основні права та гарантії для осіб із зниженою працездатністю передбачені нормами трудового права?

Тестові завдання:

Тест 1. Особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою:

- а) соціально-економічних прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами;
- б) політичних прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами;
- в) особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами;
- г) прав не пов'язаних з характером роботи або умовами її виконання, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами.

Тест 2. Особам з інвалідністю забезпечується право:

- а) працювати на підприємствах, в установах, організаціях;
- б) займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом;
- в) проведення дозвілля.

Тест 3. Відповідно до законодавства для осіб з інвалідністю не допускається:

- а) відмова в укладанні трудового договору або в просуванні по службі;
- б) звільнення за ініціативою адміністрації;
- в) переведення особи з інвалідністю на іншу роботу без її згоди з мотивів інвалідності;
- г) вибір професії та роду їх трудової діяльності.

Тест 4. Підприємства, установи та організації, фізичні особи, які використовують найману працю:

- а) створюють безпечні та нешкідливі для здоров'я умови праці;
- б) вживають заходів до запобігання інвалідності;
- в) вживають заходів до відновлення працездатності осіб з інвалідністю;
- г) вживають заходів щодо підтримання здоров'я працівників.

Тест 5. У випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок:

- а) організувати навчання, перекваліфікацію та працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій;
- б) встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень;
- в) створити пільгові умови праці;
- г) виплатити компенсацію за отримання інвалідності.

Тест 6. Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльністю держави та полягає у наданні:

- а) пенсії;
- б) державної допомоги;
- в) компенсаційних та інших виплат;
- г) пільг;
- г) соціальних послуг;
- д) здійсненні реабілітаційних заходів;

- е) встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду;
- є) робочого місця.

Тест 7. Фонд соціального захисту інвалідів здійснює:

- а) фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні;
- б) заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю;
- в) заходи щодо оподаткування юридичних та фізичних осіб.

Тест 8. Підприємства, які використовують працю осіб з інвалідністю, зобов'язані створювати для таких працівників:

- а) умови праці з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії;
- б) умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації;
- в) вживати заходів безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії працівників;
- г) умови праці з урахуванням Довідника кваліфікаційних характеристик.

Тест 9. Для забезпечення виконання нормативу робочих місць для осіб з інвалідністю роботодавці можуть:

- а) здійснювати пошук осіб з інвалідністю на вакантні місця самостійно;
- б) звернутися за допомогою до територіального центру зайнятості;
- в) звернутися за допомогою до профспілки.

Тест 10. Питання організації робочих місць для осіб з інвалідністю регулюються:

- а) Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»;
- б) Законом України «Про соціальний діалог»;
- в) Кодексом законів про працю України.

Тема 14. Травматизм та професійні захворювання. Заходи щодо їх запобігання

1. Нещасні випадки, пов'язані з працею на виробництві та побутові
2. Основні заходи запобігання травматизму та захворювання на виробництві
3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на виробництві
4. Соціальна і медична реабілітація працівників
5. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і професійних отруєнь

1. Нещасні випадки, пов'язані з працею на виробництві та побутові

Нещасний випадок на виробництві – це наслідок раптової дії на працівника якогось небезпечного виробничого фактору під час виконання трудових обов'язків або завдань керівника робіт.

За кількістю потерпілих нещасні випадки бувають одиночні та групові (одночасно з двома та більше працівниками).

Наслідком нещасного випадку може бути:

- переведення потерпілого на легшу роботу;
- одужання потерпілого;
- встановлення потерпілому інвалідності;
- смерть потерпілого.

Нещасні випадки, які виникають не на виробництві, узагальнено називають невиробничими. Основну частину таких травм становлять ті, що їх люди зазнають удома, у повсякденному побуті. Всі ці травми називають побутовим травматизмом.

В Україні щорічно в побуті травмується біля 2 мільйона людей, 28000 з них стають особами з інвалідністю. Внаслідок ряду своїх особливостей, побутовий травматизм значно меншою мірою, ніж травматизм на виробництві, піддається організованим заходам профілактики. Специфіка побуту, проведення більшої частини вільного часу вдома, у дворі, в квартирі, на присадибній ділянці, на вулиці біля будинку висувають у профілактиці побутового травматизму на перше місце особисті фактори: розуміння можливості нещасного випадку в домашній обстановці, дотримання певних

правил поведінки в побуті, психологічну настороженість при експлуатації побутових електричних і механічних приладів, опалювальних пристроїв тощо [82].

Для успішного вирішення питань зниження виробничого травматизму та профзахворювань на підприємстві велике значення має знання причин їх виникнення, що дозволяє розробляти конкретні плани щодо запобігання нещасних випадків. Ці причини можна розділити на 2 групи: виробничо-технічні та психофізіологічні (такі, що визначаються психологією та фізіологічними особливостями працюючих).

Виробничо-технічні причини поділяють на: організаційні; технічні; санітарно-гігієнічні.

До *організаційних причин* відносяться: низька виробнича дисципліна; неякісне навчання безпечним методам виконання робіт і проведення інструктажів; відсутність інструкцій на робочому місці; порушення режиму праці та відпочинку працюючих; незабезпеченість необхідною технологічною документацією; недостатній контроль за дотриманням норм і правил охорони праці тощо.

До *технічних причин* відносяться: відсутність устаткування та пристроїв на машинах, механізмах і технологічному обладнанні, що забезпечують їх безпечну роботу; незадовільний технічний стан машин, механізмів та технологічного обладнання; порушення технологічного процесу; низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів; неправильний вибір технологічних режимів; неякісне проведення технічного обслуговування та ремонту машин і механізмів.

До *санітарно-гігієнічних причин* відносяться: невідповідність метеорологічних умов санітарним нормам; підвищений вміст виробничого пилу, а також отруйні-речовин у повітрі; незадовільний санітарний стан виробничих і побутових приміщень; незадовільне природне та штучне освітлення тощо.

Щодо до *психофізіологічних причин* до них відносять незадовільний психологічний клімат у колективі, антропологічна невідповідність працюючого умовам праці та незадоволеність працею [83].

2. *Основні заходи запобігання травматизму та захворювання на виробництві*

Відповідно до Закону України «Про охорону праці», власник розробляє (за участю профспілок) і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища підвищення існуючого рівня охорони праці, профілактики виробничого травматизму, профзахворювань та аварій.

Комплексні заходи є основою для складання розділу «Охорона праці» в колективному договорі, в якому обумовлена сума коштів з фонду охорони праці підприємства на їх виконання.

Організаційні заходи: проведення навчання та інструктажів з охорони праці, виробничої санітарії, пожежної безпеки; робота щодо професійного відбору; здійснення контролю за дотриманням працівниками вимог інструкцій з охорони праці.

Технічні заходи: модернізація технологічного, піднімально-транспортного обладнання, перепланування, розміщення обладнання; впровадження автоматичного та дистанційного керування виробничим обладнанням.

Санітарно-виробничі заходи: придбання або виготовлення пристроїв, які захищають працюючих від дії електромагнітних випромінювань, пилу, газів, шуму тощо; улаштування нових і реконструкція діючих вентиляційних систем, кондиціонування, систем опалення; реконструкція та переобладнання душових, гардеробних тощо.

Медико-профілактичні заходи: придбання молока, миючих та знешкоджуючих засобів; організація профілактичних медичних оглядів; організація лікувально-профілактичного харчування.

3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на виробництві

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я. У цьому законі є розділ V

(ст. 35-51), який має назву «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [7].

Згідно зі статтею 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку відносять:

– осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах; фізичних осіб – підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, членів фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах;

– учнів та студентів навчальних закладів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів, залучених до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

– осіб, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Фонд соціального страхування України здійснює заходи, спрямовані на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю працівників, викликані умовами праці, в тому числі:

– вивчає стан умов, безпеки, охорони праці та профілактичної роботи на підприємствах, у фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, з метою надання страхувальникам необхідних консультацій у створенні ними та реалізації ефективної системи управління охороною праці;

– бере участь у навчанні, підвищенні рівня знань працівників, які вирішують питання охорони праці; у здійсненні наукових досліджень у сфері охорони та медицини праці;

- перевіряє стан профілактичної роботи та охорони праці на підприємствах, бере участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві, а також професійних захворювань;

- веде пропаганду безпечних та нешкідливих умов праці, організовує створення тематичних кінофільмів, радіо- та телепередач, видає та розповсюджує нормативні акти, підручники, журнали, іншу спеціальну літературу, плакати, пам'ятки тощо з питань соціального страхування від нещасного випадку та охорони праці;

- бере участь у розробленні законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці;

- вивчає та поширює позитивний досвід створення безпечних та нешкідливих умов виробництва;

- виконує інші профілактичні роботи [7].

4. Соціальна і медична реабілітація працівників

Фонд соціального страхування України фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, реабілітацію у сфері охорони здоров'я, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК та індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю (в разі її складання). Фонд організовує цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд фінансує всі витрати на його лікування.

Крім того, Фонд соціального страхування України провадить щомісячні страхові виплати потерпілому під час його професійної реабілітації. Так, у статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд проводить щомісячні страхові виплати в розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації.

Також Фонд оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою [7].

5. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і професійних отруєнь

Роботодавець повинен проводити розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України. «Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року № 337 [84], який визначає процедуру проведення розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, що сталися з особами, визначеними частиною першою статті 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7].

Потерпілий або працівник, який виявив нещасний випадок, гостре професійне захворювання (отруєння), чи інша особа – свідок нещасного випадку повинні:

- вжити всіх можливих заходів, необхідних для надання допомоги потерпілому;
- негайно повідомити про нещасний випадок безпосередньому керівникові робіт, службі охорони праці підприємства (установи, організації) або іншій уповноваженій особі підприємства (установи, організації).

Безпосередній керівник робіт чи інша уповноважена особа підприємства (установи, організації) зобов'язані:

- терміново організувати надання першої домедичної допомоги потерпілому та забезпечити в разі потреби його направлення до закладу охорони здоров'я;
- негайно повідомити роботодавцеві про те, що сталося;
- зберегти до прибуття комісії з розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння) обстановку на робочому місці, машини, механізми, обладнання, устаткування у такому стані, в якому вони були на момент нещасного випадку, якщо це не загрожує життю та здоров'ю інших працівників і не призведе до більш тяжчих наслідків або порушення виробничих процесів [84].

Заклад охорони здоров'я зобов'язаний:

1) невідкладно передати з використанням засобів зв'язку (факс, телефонограма, електронна пошта) та протягом доби на паперовому носії екстрене повідомлення про звернення потерпілого з посиланням на нещасний випадок та/або гостре професійне захворювання (отруєння) на виробництві (у разі можливості з висновком про ступінь тяжкості травм) за відповідною формою:

– підприємству (установі, організації), де працює потерпілий або на якому він виконував роботу;

– територіальному органіві Держпраці за місцем настання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння);

– робочому органіві виконавчої дирекції Фонду соціального страхування за місцем настання нещасного випадку (далі – робочий орган Фонду);

2) повинен провести необхідні дослідження для визначення наявності в організмі потерпілого алкоголю (наркотичних засобів чи токсичних або отруйних речовин) і визначити ступінь його сп'яніння;

3) безкоштовно надає протягом однієї доби з моменту одержання запиту від роботодавця та/або голови комісії з розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння) відповідний висновок чи витяг з протоколу (з окремим позначенням у разі відмови потерпілого визначити ступінь сп'яніння), довідку із зазначенням діагнозу та його коду згідно з Міжнародною статистичною класифікацією хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я (МКХ-10) і висновок про ступінь тяжкості травми згідно з Класифікатором розподілу травм за ступенем тяжкості, затвердженим МОЗ [84].

Розслідування нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) комісією підприємства (установи, організації) проводиться протягом п'яти робочих днів з дня утворення комісії.

Спеціальне розслідування нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) проводиться протягом 15 робочих днів.

Рішення щодо визнання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) пов'язаними чи не пов'язаними з виробництвом приймається комісією (спеціальною

комісією) шляхом голосування простою більшістю голосів. У разі рівної кількості голосів членів комісії (спеціальної комісії) голос голови комісії (спеціальної комісії) є вирішальним.

Потерпілий, члени його сім'ї або уповноважена ними особа не входять до складу комісії, але мають право одержувати від голови комісії інформацію про хід проведення розслідування, ознайомлюватися з матеріалами розслідування, отримувати витяги та копії з них, вносити пропозиції, подавати документи щодо нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння), надавати відповідні пояснення, а також з метою сприяння об'єктивному та своєчасному розслідуванню надавати відповідну інформацію, документи та висновки або сприяти їх отриманню від відповідних органів, установ і закладів тощо.

Протягом трьох робочих днів після формування матеріалів розслідування роботодавець повинен надіслати їх:

- територіальному органу Держпраці за місцем настання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння), а в разі події (аварії, катастрофи тощо) під час руху транспортних засобів усіх видів – за місцем реєстрації підприємства (установи, організації);

- Держпраці (в разі проведення спеціального розслідування);

- Національному науково-дослідному інституту промислової безпеки та охорони праці для проведення аналізу стану виробничого травматизму та аварій на виробництві, розроблення відповідних профілактичних заходів щодо запобігання їм (у разі проведення спеціального розслідування);

- лікарю-профпатологу за місцезнаходженням підприємства (установи, організації), їх об'єктів, на яких сталося гостре професійне захворювання (отруєння);

- робочому органу Фонду за місцем реєстрації підприємства (установи, організації);

- органу поліції (у разі настання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння), що призвели до тяжких (у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого) чи смертельних наслідків, смерті працівника під час виконання ним трудових (посадових) обов'язків);

– іншим підприємствам (установам, організаціям), представники яких брали участь у проведенні розслідування (у разі необхідності) [84].

За підсумками розслідування нещасного випадку, професійного захворювання або аварії роботодавець складає акт за встановленою формою, один примірник якого він зобов'язаний видати потерпілому або іншій зацікавленій особі не пізніше трьох днів з моменту закінчення розслідування.

У разі відмови роботодавця скласти акт про нещасний випадок чи незгоди потерпілого з його змістом питання вирішуються посадовою особою органу державного нагляду за охороною праці, рішення якої є обов'язковим для роботодавця, але можуть бути оскаржені ним у судовому порядку [68, с. 439].

Отже, для виявлення і запобігання нещасним випадкам має своєчасне розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій.

Питання для самоконтролю:

1. Які нещасні випадки, пов'язані з працею трапляються на виробництві?
2. Які побутові нещасні випадки трапляються найчастіше?
3. Назвіть основні заходи запобігання травматизму та захворювання на виробництві.
4. Яка роль належить загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на виробництві?
5. Яким чином забезпечується соціальна і медична реабілітація працівників?
6. Який порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і професійних отруєнь встановлений законодавством?

Тестові завдання:

Тест 1. До причин виникнення виробничого травматизму та профзахворювань на підприємстві відносять:

- а) виробничо-технічні;

- б) психофізіологічні;
- в) анатомічні.

Тест 2. Виробничо-технічні причини поділяють на:

- а) організаційні;
- б) технічні;
- в) санітарно-гігієнічні;
- г) правові.

Тест 3. До основних заходів запобігання травматизму та захворювання на виробництві відносять:

- а) комплексні заходи;
- б) організаційні заходи;
- в) технічні заходи;
- г) санітарно-виробничі заходи;
- г) медико-профілактичні заходи;
- д) культурні.

Тест 4. До осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку відносять:

а) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання;

б) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

в) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами;

г) іноземці, які знаходяться на території України.

Тест 5. Фонд соціального страхування України фінансує витрати на:

- а) медичну та соціальну допомогу;
- б) додаткове харчування;

- в) придбання ліків;
- г) спеціальний медичний, постійний сторонній догляд;
- г) побутове обслуговування;
- д) протезування;
- е) реабілітацію у сфері охорони здоров'я;
- є) санаторно-курортне лікування;
- ж) придбання спеціальних засобів пересування;
- з) купівлю житла.

Тест 6. Процедуру проведення розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві визначено у:

- а) Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві;
- б) Кодексі законів про працю України;
- в) ЗУ «Про охорону праці».

Тест 7. Безпосередній керівник робіт чи інша уповноважена особа підприємства (установи, організації) у разі виявлення нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), зобов'язані:

- а) терміново організувати надання першої домедичної допомоги потерпілому та забезпечити у разі потреби його направлення до закладу охорони здоров'я;
- б) негайно повідомити роботодавцеві про те, що сталося;
- в) зберегти до прибуття комісії з розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння) обстановку на робочому місці, машини, механізми, обладнання, устаткування у такому стані, в якому вони були на момент нещасного випадку, якщо це не загрожує життю та здоров'ю інших працівників і не призведе до більш тяжчих наслідків або порушення виробничих процесів.
- г) повідомити органи Держпраці.

Тест 8. Потерпілий або працівник, який виявив нещасний випадок, гостре професійне захворювання (отруєння), чи інша особа - свідок нещасного випадку повинні:

а) вжити всіх можливих заходів, необхідних для надання допомоги потерпілому;

б) негайно повідомити про нещасний випадок безпосередньому керівникові робіт, службі охорони праці підприємства (установи, організації) або іншій уповноваженій особі підприємства (установи, організації);

в) негайно повідомити про нещасний випадок територіальному органу Держпраці за місцем настання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння).

Тест 9. Розслідування нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) комісією підприємства (установи, організації) проводиться:

а) протягом п'яти робочих днів з дня утворення комісії;

б) протягом десяти робочих днів з дня утворення комісії;

в) протягом місяця з дня утворення комісії.

Тест 10. Спеціальне розслідування нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) проводиться:

а) протягом 15 робочих днів;

б) протягом 10 робочих днів;

в) протягом місяця.

РОЗДІЛ 2

ОХОРОНА ПРАЦІ У СФЕРІ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 15. Охорона праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності

1. Загальні питання безпеки та охорони праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності
2. Правила та заходи щодо попередження нещасних випадків і аварій
3. Категорії та види травм
4. Міри безпеки під час проведення занять зі спеціальної фізичної підготовки
5. Заходи безпеки при поводженні із спеціальними засобами під час виконання службових обов'язків, проведення навчальних занять
6. Причини травматизму під час виконання службових обов'язків
7. Засоби індивідуального та колективного захисту персоналу охорони
8. Правила руху по території об'єктів охорони

1. Загальні питання безпеки та охорони праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності

У сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності є багато небезпек. Особливу увагу необхідно приділяти потенційно небезпечним (особливо небезпечним) об'єктам. При охороні цих об'єктів, порушення вимог безпеки можуть призвести до травм або інших тяжких наслідків.

Під час виконання покладених на охоронника обов'язків на нього можуть діяти такі небезпечні та шкідливі виробничі фактори, як незадовільні метеорологічні умови; недостатня освітленість робочої зони; ураження електричним струмом; інші негативні фактори.

Дійсно, персонал охорони під час виконання своїх обов'язків також ризикує своїм життям і здоров'ям при охороні наступних об'єктів:

- охороні нерухомого майна;
- охороні мобільних об'єктів;
- охороні фізичних осіб;

- охороні об'єктів підвищеного криміногенного ризику;
- охороні особливо важливих об'єктів.

Безпеку праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності необхідно розглядати як похідну ефективності комплексу проведених профілактичних заходів.

Базою розробки такого комплексу профілактичних заходів є усебічний аналіз травматизму при здійсненні охоронної діяльності. Аналіз передбачає вивчення ряду показників і факторів. Основними з них є:

- причини та обставини небезпечних випадків;
- травмуючий фактор (джерело травм);
- вид травми;
- наслідки травматизму;
- питома вага небезпечних випадків у сфері охоронної діяльності;
- розподіл травм по статі, віку та по трудовому стажу потерпілих;
- соціально-економічні збитки.

Перелік основних робіт, при яких можуть виникати небезпечні ситуації: охорона рухомого та нерухомого майна (об'єктів) суб'єктів господарювання різних форм власності, вантажів, що перевозяться, об'єктів права державної власності, надання послуг з інкасації, забезпечення пропускнуго та внутрішньооб'єктового режимів на об'єктах охорони та охорона особистої та майнової безпеки фізичних осіб, публічної безпеки й порядку (громадського порядку та громадської безпеки) в межах постів і маршрутів охорони.

2. Правила та заходи щодо попередження нещасних випадків і аварій

Комплексні заходи профілактики ушкоджень, травм і попередження нещасних випадків та аварій при виконанні службових обов'язків охоронників класифікуються:

- на профілактичні заходи зменшення ушкоджень і травм, дії виду подій, що можуть привести до травми або нещасного випадку;
- на профілактичні заходи зменшення дії факторів причин, що можуть привести до травми чи нещасного випадку, як: психофізіологічні, організаційні й технічні;
- на профілактичні заходи зменшення дії факторів на місці ймовірних

подій та порушення правил експлуатації устаткування, що можуть привести до травми, нещасного випадку й аварій.

Охоронники беззаперечно зобов'язані виконувати розділи службових інструкцій з охорони праці, техніки безпеки та протипожежних правил. Приймати рішучі заходи щодо створення нормальних умов з охорони та безпеки праці. Суворо й систематично виконувати свої обов'язки, правила та заходи з попередження травм, нещасних випадків у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності.

Обов'язки охоронників з попередження травматизму:

- дотримуватися правил особистої й суспільної гігієни, розпорядку дня, харчового та питного режиму. Не курити, не вживати алкоголю та інших психотропних препаратів;

- проходити медичне обстеження у встановлений термін;

- знати й уміти робити першу долікарську допомогу при травмах та ушкодженнях;

- чітко виконувати вказівки безпосереднього керівника;

- своєчасно звертатися до лікаря при виникненні захворювань або ушкоджень;

- чітко дотримуватися призначеного режиму лікування при захворюванні чи травмі;

- повідомляти безпосередньо керівнику про своє нездужання, хворобливий стан, погане самопочуття;

- перед початком виконання заходів охорони перевірити справність службового транспортного засобу (в разі використання), засобів зв'язку, інших технічних приладів, сигнальних пристроїв, отримати та ознайомитись із службовою документацією;

- негайно інформувати територіальний орган ДСНС про ознаки загрози або виникнення надзвичайних ситуацій та небезпечних подій на об'єкті та вживати заходів щодо евакуації людей і цінностей, ліквідації пожежі, не послаблюючи спостереження за іншими об'єктами охорони та навколишньою ситуацією;

- забезпечувати зберігання та належний стан утримання вогнепальної зброї (боєприпасів, спеціальних засобів), обачливо поводитися з нею (ними);

- у разі підвищення криміногенного ризику в обов'язковому порядку використовувати засоби індивідуального бронезахисту – кулезахисний шолом та бронезилет;

– у разі використання службового транспортного засобу дотримуватися Правил дорожнього руху;

– бути ввічливими та культурними під час спілкування з громадянами, дотримуватись заходів особистої безпеки, законності та службової дисципліни [85].

3. Категорії та види травм

На тіло людини впливають різні негативні чинники, що пошкоджують його. Їхня дія здебільшого є раптовою та швидкою. Насильне пошкодження організму, зумовлене зовнішніми впливами, в результаті чого порушується здоров'я, називають травмою, а її наслідки – пораненнями.

Траума (пошкодження) – це раптовий вплив чинників зовнішнього середовища на тканини й органи людського тіла або на організм в цілому, що призводить до анатомо-фізіологічних змін, які супроводжуються місцевою і загальною реакцією організму. До поняття «травма» також входять патологічні емоційні впливи – так звані психічні травми.

Протягом життя кожна людина зазнає різних травм, причинами яких можуть стати необережність чи неуважність, нехтування правилами безпеки, нещасні випадки, небезпечні ситуації та події. Саме тому, щоб уміти попереджувати негативні, а іноді й загрозливі наслідки травмування постраждалого, необхідно визначити види травм та їх класифікацію.

За обставинами виникнення розрізняють кілька видів травм, кожен з яких має свої особливості, пов'язані з умовами та характером отриманих пошкоджень: виробничі, транспортні, вуличні, побутові, воєнні, спортивні [86].

Згідно з п. 2 Класифікатору розподілу травм за ступенем тяжкості, затвердженим Наказом МОЗ України 04 липня 2007 року № 370, травми розподіляються на дві категорії: *тяжкі та легкі* [87].

Легкі травми не спричиняють ускладнень та не позбавляють людину працездатності. До таких травм належать синці, розтягнення м'язів, легкі забої тіла, незначні подряпини, поверхневі поранення тощо. Зазвичай людина в такому стані потребує надання домедичної допомоги та проведення курсу лікування до 10 діб у домашніх умовах.

Травми середньої тяжкості призводять до виражених змін в організмі, що тимчасово позбавляють людину працездатності, зокрема вивихи, переломи пальців. У такому випадку постраждалий потребує

кваліфікованої медичної допомоги та уникнення фізичних навантажень, а термін лікування складає від 10 до 30 діб.

Тяжкі травми, а саме: струс мозку, перелом стегна, хребта, сильна кровотеча, завдають вагомої шкоди здоров'ю та можуть становити загрозу для життя людини. Постраждалого у такому стані обов'язково госпіталізують і надають медичну допомогу в умовах стаціонару. Курс лікування після отримання тяжкої травми триває понад 30 діб.

4. Міри безпеки під час проведення занять з спеціальної фізичної підготовки

Спеціальна фізична підготовка як складова частина професійної підготовки сприяє досягненню об'єктивної готовності персоналу охорони до ефективних професійних дій з мінімальним ризиком для власного життя та здоров'я і спрямована на:

- формування спеціальних знань, вмінь та навичок застосування заходів фізичного впливу, прийомів самозахисту та рукопашного бою в реальних обставинах охоронної діяльності, в тому числі в умовах значних фізичних і психічних навантажень;

- формування навичок долання природних та штучних перешкод, пересування в різних умовах охоронної діяльності;

- формування і вдосконалення професійно важливих фізичних якостей (силової та швидкісної витривалості, швидкості реагування, спритності тощо);

- формування професійно важливих психічних якостей (психічної стійкості; концентрації та переключення уваги, швидкості оперативного мислення, точності імовірного прогнозування тощо);

- забезпечення професійної працездатності та надійності організму (досягнення високого рівня функціонування систем і органів, які отримують

найбільше навантаження в процесі службової діяльності);

- підвищення витривалості організму охоронників до дій у несприятливих специфічних умовах професійної діяльності (в умовах високої та низької температури зовнішнього середовища, високогір'я, у процесі тривалого перебування у приміщенні, кабіні автомашини, літака, при несенні служби в нічний час, при перебуванні у засобах індивідуального захисту, при роботі з представниками специфічного середовища – правопорушниками тощо);

– формування професійних рис характеру, у першу чергу – сміливості, рішучості, витриманості, впевненості у власних силах тощо.

Фізична підготовка персоналу охорони організовується та проводиться у формі фізичних вправ у режимі дня (ранкова фізична зарядка, фізкультурна пауза, тренування перед заступанням на службу для охорони), планових навчальних занять у службовий час (навчальний час у закладах освіти МВС України специфічними умовами навчання), самостійних занять, масових фізкультурно-спортивних заходів, занять у спортивних секціях з прикладних та інших видів спорту.

Поняття фізична підготовка, загальна та спеціальна фізична підготовка можуть розглядатися також у вузькому розумінні. Фізична підготовка у вузькому розумінні – це процес, спрямований на всебічний розвиток фізичних якостей людини. Вона поділяється на загальну та спеціальну. Загальна фізична підготовка у вузькому розумінні спрямована на всебічний і, водночас, пропорційний розвиток різних фізичних якостей персоналу охорони; спеціальна фізична підготовка – на розвиток їх фізичних якостей відповідно до вимог, обумовлених специфікою їх професійної діяльності [88, с. 4].

До суб'єктивних показників самоконтролю під час тренування відносять: стан самопочуття, працездатність, бажання тренуватись, якість сну, апетит, хворобливі чи тривожні почуття тощо.

Самопочуття є інтегральним показником тренуваності й функціонального стану. Воно характеризується наявністю яких-небудь незвичних відчуттів, болю, бадьорості або млявості, втоми. При появі незвичних відчуттів необхідно занотувати їх характер, локалізацію, можливу причину виникнення.

Працездатність залежить від загального стану організму, а також настрою, ступеня відновлення після попереднього тренування. Тривала відсутність бажання тренуватись може бути ознакою перетренування.

Поява безсоння або підвищеної сонливості, неспокійного сну нерідко свідчить про перевтому. Відсутність апетиту або його погіршення вказує на втому або хворобливий стан.

У щоденнику самоконтролю важливо вести докладний запис виконуваної тренувальної роботи. Слід записувати дату, час, тривалість заняття, приблизну оцінку величини навантаження у

відсотках від максимального (за станом самопочуття) та оцінку засвоєння прийомів фізичного впливу, що відпрацьовувались. Позитивні показники самоконтролю й функціонального стану свідчать про адекватність навантажень і режиму тренування.

Якщо проявляються негативні зміни, відсутня позитивна динаміка або

погіршується функціональний стан організму, варто ретельно проаналізувати режим тренування, порадитись з викладачем, тренером або лікарем і внести потрібні корективи. Це стосується характеру, обсягу та інтенсивності навантажень, їх чергування з відпочинком, його тривалості й характеру, введення або виключення якихось вправ, частоти та зміни умов занять, загального режиму життя тощо.

Хоча самоконтроль і є важливим, він не може замінити контролю лікаря. Тому обов'язково двічі на рік необхідно проходити огляд у лікаря і суворо дотримуватись його рекомендацій.

5. Заходи безпеки при поводженні із спеціальними засобами під час виконання службових обов'язків, проведення навчальних занять

Інструкцією із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затвердженою Наказом Міністерства внутрішніх справ від 01 лютого 2016 року № 70, встановлені основні правила дотримання заходів безпеки при поводженні зі зброєю (далі – Інструкція):

1) безпека при стрільбі (метанні гранат) забезпечується точним виконанням вимог, що встановлені Інструкцією, а також правильною організацією практичних стрільб та дисциплінованістю їх учасників;

2) кожен поліцейський повинен знати та точно виконувати встановлені Інструкцією заходи безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами [89].

Перевірка в поліцейських рівня знань із заходів безпеки при поводженні зі зброєю відображається у внутрішній документації органу (закладу, установи) поліції та проводиться, зокрема:

1) перед призначенням на вищу посаду, закріпленням вогнепальної зброї;

2) під час інструктажів поліцейських перед заступанням на службу, виконанням службових обов'язків з протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку;

3) під час перевірки несення служби поліцейськими органів (закладів, установ) поліції;

4) перед проведенням практичних стрільб;

5) не рідше двох разів на рік комісією, яка призначається наказом керівника органу (закладу, установи) поліції. Результати перевірки знань поліцейських оформляються протоколом засідання комісії з перевірки рівня знань із заходів безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю (додаток 1);

6) під час проведення підсумкової перевірки рівня службової підготовленості поліцейських за результатами навчального року, комплексних інспектувань, контрольних та цільових перевірок органу (закладу, установи) поліції.

Крім того, Інструкцією передбачається проведення інструктажів. Так, для дотримання заходів безпеки при поводженні зі зброєю проводять два види інструктажів – первинний та цільовий інструктажі.

Первинний інструктаж проводиться з персоналом охорони, які:

- щойно призначені на посаду до органу (закладу, установи) поліції;
- зараховані на курси первинної професійної підготовки;
- зараховані на навчання до закладу (установи) або прибули до органу (закладу, установи) поліції для проходження стажування (практики).

Згідно з орієнтовним переліком питань первинного інструктажу, передбаченим додатком 3 до Інструкції, такий інструктаж проводять:

1) керівник (заступник керівника, уповноважена особа від керівництва) органу (закладу, установи) поліції;

2) працівник підрозділу професійного навчання, інструктор з особистої безпеки, викладач профільної кафедри (циклу).

Цільовий інструктаж проводиться з персоналом охорони перед:

- виконанням службових завдань, пов'язаних із можливим застосуванням або використанням зброї;
- проведенням спеціальних операцій;
- проведенням практичних стрільб;
- проведенням командно-штабних навчань;
- відрядженням з вогнепальною зброєю.

Цільовий інструктаж проводять:

- особи, передбачені пунктом 3 Інструкції;
- керівник стрільб;
- керівник спеціальної операції;

– керівник командно-штабних навчань.

Місце проведення цільового інструктажу визначається особою, яка його проводить, виходячи з конкретного завдання.

Цільовий інструктаж завершується перевіркою рівня знань, а саме: усним опитуванням знання матеріальної частини зброї, правил та порядку її застосування й використання, заходів безпеки при поводженні з нею, основ, правил і прийомів стрільби, а також перевіркою набутих навичок безпечного поводження зі зброєю. Рівень знань перевіряє особа, яка провела інструктаж.

Запис про проведення первинного (цільового) інструктажу робить особа, яка його провела в журналі реєстрації інструктажів з питань дотримання заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Журнал має бути прошнурований, пронумерований, скріплений печаткою, зареєстрований у відповідному підрозділі та зберігатися в черговій частині органу (закладу, установи) поліції [89].

6. Причини травматизму під час виконання службових обов'язків

Рівень травматизму у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності тісно пов'язаний з технологічними процесами, обладнанням, а також організацією охоронної діяльності. У процесі охоронної діяльності на організм людини діють як засоби, так і предмети праці, а отже – організаційні та технічні чинники. Також існують чинники особистого характеру, які стосуються дотримання технологічної та трудової дисципліни. Саме тому для досліджень причин виробничого травматизму створено їх класифікацію.

Найбільш поширеними є такі технічні причини нещасних випадків: конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва та транспортних засобів; неякісне розроблення або відсутність проектної документації на будівництво, реконструкцію виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, обладнання, устаткування тощо; неякісне виконання будівельних робіт; недосконалість технологічного процесу, його невідповідність вимогам безпеки; незадовільний технічний стан, зокрема: виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, території; засобів виробництва; транспортних засобів; незадовільний стан виробничого середовища (перевищення гранично

допустимого рівня небезпечних та шкідливих виробничих факторів) [90, с. 94].

Серед *організаційних причин* нещасних випадків виділяють наступні: незадовільне функціонування, недосконалість або відсутність системи управління охороною праці; недоліки під час навчання безпечним прийомам праці, зокрема: відсутність або неякісне проведення інструктажу; допуск до роботи без навчання та перевірки знань з охорони праці; неякісне розроблення, недосконалість інструкцій з охорони праці або їх відсутність; порушення режиму праці та відпочинку; відсутність у посадових інструкціях визначення функціональних обов'язків з питань охорони праці; відсутність або неякісне проведення медичного обстеження (професійного відбору); невикористання засобів індивідуального захисту через незабезпеченість ними; виконання робіт з відключеними, несправними засобами колективного захисту, системами сигналізації, вентиляції, освітлення тощо; залучення до роботи працівників не за спеціальністю (професією); порушення технологічного процесу; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів тощо; порушення вимог безпеки під час експлуатації транспортних засобів; порушення правил безпеки руху (польотів); незастосування засобів індивідуального захисту (за їх наявності); незастосування засобів колективного захисту (за їх наявності); порушення трудової й виробничої дисципліни, зокрема: невиконання посадових обов'язків; невиконання вимог інструкцій з охорони праці тощо [90, с. 94].

До *психологічних причин* належать, зокрема, такі: алкогольне, наркотичне, токсикологічне отруєння; алкогольне, наркотичне, токсикологічне сп'яніння; низька нервово-психічна стійкість; незадовільні фізичні дані або стан здоров'я; незадовільний психологічний клімат у колективі; травмування (смерть) внаслідок протиправних дій інших осіб; особиста необережність потерпілого; інші причини [90, с. 95].

7. Засоби індивідуального та колективного захисту персоналу охорони

Відповідно до Інструкції про організацію службової діяльності органів поліції, охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів (далі – Інструкція), затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ від 07 липня 2017 року № 577, наряди поліції

охорони під час несення служби використовують та застосовують вогнепальну зброю, спеціальні засоби, фізичний вплив (силу), технічні засоби охорони, транспортні засоби (спеціалізовані та оперативні) та транспортні засоби, надані замовником, засоби (комплекси) телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційні системи, прилади контролю, інженерні споруди та загородження, службових собак [91].

Технічні засоби охорони (засоби та комплекси сигналізації, системи, прилади, технічні засоби спостереження, засоби освітлення, технічні засоби контролю) відповідно до їх призначення використовуються для підвищення ефективності несення служби з організації охорони об'єктів.

Спеціалізовані (що мають спеціальне кольорографічне пофарбування, розпізнавальні знаки та оснащені спеціальними звуковими й світловими сигнальними пристроями) та оперативні автомобілі (панцеровані) використовуються для підвищення маневрених можливостей нарядів поліції охорони та їх оперативного реагування на тривожні сповіщення про скоєння правопорушення, забезпечення дій під час пошуку (переслідування) правопорушників, доставки персоналу поліції охорони до місця несення служби, забезпечення особистої безпеки під час відбиття збройних нападів, а також виконання інших завдань.

Керування транспортними засобами, наданими замовниками для виконання заходів охорони, здійснюється персоналом поліції охорони відповідно до Інструкції та в порядку, встановленому Правилами дорожнього руху, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 [92].

Засоби (комплекси) телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційні системи використовуються для забезпечення безперервного обміну інформацією з черговими частинами (органами управління), безперервного управління службою в межах території обслуговування УПО (ПП УПО), накопичення й обробки інформації.

Інженерні споруди та загородження (шлагбауми) використовуються для фіксації ознак правопорушень, ускладнення дій правопорушників та створення сприятливих умов для несення служби нарядами поліції охорони та забезпечення пропускнуго режиму, ефективного застосування озброєння й технічних засобів охорони, забезпечення особистої безпеки та підвищення захисту нарядів від нападу [91].

Службові собаки, залежно від спрямованості їх підготовки, використовуються для підвищення можливостей нарядів поліції охорони щодо виявлення та затримання правопорушників, виявлення наркотичних засобів, вибухових речовин та пристроїв, охорони визначених ділянок місцевості та об'єктів, виконання інших завдань.

Персонал поліції охорони, призначений в наряд, забезпечується:

- табельною вогнепальною зброєю з не менше ніж двома магазинами, спорядженими набоями (автоматична вогнепальна зброя видається за необхідності та за умовами атестата безпеки);

- засобами індивідуального захисту (шоломи, бронежилети не нижче другого класу захисту) та спеціальними засобами (гумові чи пластикові кийки, кайданки, балончики, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії), окрім випадків знаходження спецзасобів на постах (маршрутах) охорони або виданих на постійне носіння та зберігання в установленому порядку;

- засобами зв'язку (переносна радіостанція та/або телефон стільникового зв'язку), індивідуальними відеореєстраторами (за наявності), крім випадків знаходження засобів зв'язку на постах (маршрутах) охорони або видачі їх на постійне носіння та зберігання;

- спорядженням для носіння вогнепальної зброї та спеціальних засобів;

- аптечками медичними або пакетами перев'язувальними медичними першої допомоги, крім випадків їх знаходження на постах (маршрутах, транспортних засобах) охорони або видачі їх на постійне носіння та зберігання;

- службовим собакою (кінологи, провідники чи вожаті службових собак у встановлених випадках);

- службовою документацією згідно з інструкцією;

- іншим обладнанням за необхідності (сейф, металевий ящик для зберігання вогнепальної зброї, система відстеження рухомих об'єктів, відеореєстратор, електронагрівальні прилади, мобільні пости охорони модульного виробництва, пошуковий акумуляторний ліхтар та інше);

- пароями (для перевірки стаціонарних постів та/або допуску уповноважених осіб на об'єкт охорони в неробочий час) [91].

Наряди поліції охорони під час несення служби та підрозділи Управління державної охорони України під час запровадження режимних заходів взаємодіють у порядку, встановленому нормативно-правовими актами, які діють у цій сфері, за потреби розробляються спільні заходи безпеки.

Залежно від характеру виконуваних нарядами поліції охорони завдань, а також при виникненні надзвичайних ситуацій (подій), позаштатних ситуацій для несення служби додатково можуть видаватись:

- пристрій для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами;
- щит;
- електрошоковий пристрій контактної та контактнo-дистанційної дії;
- комплект захисту рук та ніг;
- металодетектор, інша оглядова й пошукова техніка виявлення небезпечних предметів;
- бінокль;
- засоби захисту органів дихання;
- службова сумка або планшет;
- електромегафон;
- технічні прилади, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису;
- інші передбачені спеціальні засоби [91].

8. Правила руху по території об'єктів охорони

Відповідно до Інструкції про організацію службової діяльності органів поліції, охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ від 07 липня 2017 року № 577, маршрут руху – це схема пересування наряду поліції охорони між окремими пунктами (точками, ділянками) для виконання заходів охорони за встановленим графіком руху або без нього. Протяжність постів (маршрутів) охорони (патрулювання) визначається, виходячи з конкретних особливостей об'єктів, специфіки та виду надання охоронних послуг і оперативної обстановки, що склалася та вважається ефективною для своєчасного виявлення та припинення несанкціонованого доступу на об'єкт охорони, а саме: 6-8 км при здійсненні заходів охорони на автомобілі, 3-5 км – на мотоциклі, 2-3 км – на велосипеді та 1-1,5 км – при пішому несенні служби [91].

Об'єкт (особа, майно) вважається прийнятим під охорону з моменту виставлення наряду поліції охорони на посту (маршруті) охорони, про що УПО (ПП УПО) видається наказ про укладення договору на вид послуг охорони. Копія наказу передається до бухгалтерії для проведення розрахунків.

На кожен пост (маршрут) охорони складається облікова картка. З урахуванням виду наряду поліції охорони додатково розробляються: план-схема охоронюваного об'єкта з нанесенням межі займаної території, позначенням будівель і споруд, потенційно небезпечних об'єктів, поверховий план, список обладнання та технічних засобів (схема блокування із зазначенням рубежів захисту й типів застосовуваного обладнання).

Наряд (пост, маршрут) поліції охорони забезпечується службовою документацією, зокрема (наряд реагування):

- шляховим листом та бортовим журналом;
- витягом з наказу про затвердження територіальної зони відповідальності НР та визначення центру її зони;
- затвердженим списком осіб, уповноважених на перевірку порядку несення служби нарядом поліції охорони;
- інформацією про місце розташування та телефони чергових служб територіальних органів НПУ та поліції охорони, медичних та аварійних служб екстреної допомоги;
- атестатом безпеки;
- організаційно-розпорядчим документом з питань заходів охорони, особливими обов'язками членів наряду поліції охорони та порядком їх дій у типових та позаштатних ситуаціях (порядок несення служби, дії під час виявлення підозрілих предметів, у разі нападу, надання домедичної допомоги, вимоги з пожежної безпеки та охорони праці);
- графіком виходу на зв'язок за допомогою засобів зв'язку або технічних приладів контролю несення служби;
- витягом радіопозивних суміжних нарядів поліції охорони;
- витягом із плану оборони об'єктів, розташованих в межах територіальної зони відповідальності;
- інформацією про осіб, які розшукуються та/або підозрюються у скоєнні правопорушення (орієнтування, фотороботи) [91].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику законодавству щодо безпеки та охорони праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності.

2. Назвіть правила та заходи щодо попередження нещасних випадків і аварій.

3. Які Ви знаєте категорії та види травм?

4. Назвіть міри безпеки під час проведення занять зі спеціальної фізичної підготовки.

5. Які заходи безпеки при поводженні із спеціальними засобами під час виконання службових обов'язків, проведення навчальних занять встановлені законодавством?

6. Назвіть причини травматизму під час виконання службових обов'язків.

7. Які засоби індивідуального та колективного захисту персоналу охорони необхідно застосовувати при виконанні службово-трудова функції?

8. Хто затверджує правила руху по території об'єктів охорони?

Тестові завдання:

Тест 1. Під час виконання покладених на охоронника обов'язків на нього можуть діяти такі небезпечні й шкідливі виробничі фактори, як:

- а) незадовільні метеорологічні умови;
- б) недостатня освітленість робочої зони;
- в) ураження електричним струмом;
- г) інші негативні фактори.
- г) робоче місце.

Тест 2. Перелік основних робіт, при яких можуть виникати небезпечні ситуації:

- а) охорона рухомого та нерухомого майна (об'єктів) суб'єктів господарювання різних форм власності;
- б) охорона вантажів, що перевозяться;
- в) охорона об'єктів права державної власності;
- г) надання послуг з інкасації;
- г) забезпечення пропускового та внутрішньо об'єктового режимів на об'єктах охорони;
- д) охорона особистої та майнової безпеки фізичних осіб;
- е) публічної безпеки й порядку (громадського порядку та громадської безпеки) в межах постів і маршрутів охорони;

є) охорона особистих прав.

Тест 3. Травми розподіляються на дві категорії:

- а) тяжкі;
- б) легкі;
- в) середньої тяжкості.

Тест 4. До суб'єктивних показників самоконтролю під час тренування відносять:

- а) стан самопочуття;
- б) працездатність;
- в) бажання тренуватись;
- г) якість сну;
- г) апетит;
- д) хворобливі та тривожні почуття;
- е) настрої.

Тест 5. Основні правила дотримання заходів безпеки при поводженні зі зброєю:

- а) безпека при стрільбі (метанні гранат) забезпечується точним виконанням вимог, що встановлені Інструкцією, а також правильною організацією практичних стрільб та дисциплінованістю їх учасників;
- б) кожен поліцейський повинен знати та точно виконувати встановлені Інструкцією заходи безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами;
- в) тільки проводиться перевірка знань щодо заходів безпеки при поводженні зі зброєю.

Тест 6. Види інструктажів з питань дотримання заходів безпеки при поводженні зі зброєю:

- а) первинний інструктаж;
- б) цільовий інструктаж;
- в) плановий інструктаж.

Тест 7. Первинний інструктаж проводиться з персоналом охорони, які:

- а) щойно призначені на посаду до органу (закладу, установи) поліції;

- б) зараховані на курси первинної професійної підготовки;
- в) зараховані на навчання до закладу (установи) або прибули до органу (закладу, установи) поліції для проходження стажування (практики);
- г) тільки для щойно призначених на посаду до органу (закладу, установи) поліції.

Тест 8. Цільовий інструктаж проводиться з персоналом охорони перед:

- а) виконанням службових завдань, пов'язаних із можливим застосуванням або використанням зброї;
- б) проведенням спеціальних операцій;
- в) проведенням практичних стрільб;
- г) проведенням командно-штабних навчань;
- г) відрядженням з вогнепальною зброєю.
- д) тільки для зарахованих на навчання до закладу (установи) поліції та для проходження стажування (практики).

Тест 9. Причини нещасних випадків:

- а) технічні причини;
- б) організаційні причини;
- в) психологічні причини;
- г) особисті причини.

Тест 10. Наряди поліції охорони під час несення служби використовують та застосовують:

- а) вогнепальну зброю;
- б) спеціальні засоби;
- в) фізичний вплив (силу);
- г) технічні засоби охорони;
- г) транспортні засоби (спеціалізовані та оперативні транспортні засоби, транспортні засоби, надані замовником);
- д) засоби (комплекси) телекомунікації та інформаційно-телекомунікаційні системи, прилади контролю;
- е) інженерні споруди та загородження;
- є) службових собак;
- ж) засоби гігієни.

Тест 11. Протяжність постів (маршрутів) охорони (патрулювання) визначається:

- а) виходячи з конкретних особливостей об'єктів;
- б) виходячи зі специфіки та виду надання охоронних послуг;
- в) виходячи з оперативної обстановки, що склалася та вважається ефективною для своєчасного виявлення та припинення несанкціонованого доступу на об'єкт охорони;
- г) виходячи з власних міркувань охоронця.

Тема 16. Охорона праці у сфері охоронної діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки

1. Поняття та ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки
2. Обов'язки суб'єктів господарської діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки
3. Плани локалізації та ліквідації аварій на об'єктах підвищеної небезпеки
4. Дії охоронників під час виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах охорони
5. План евакуації з приміщень у випадку аварії
6. Розслідування аварій на об'єктах підвищеної небезпеки

1. Поняття та ідентифікація безпеки об'єктів підвищеної небезпеки

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», під об'єктом підвищеної небезпеки розуміється об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру [93]. А під ідентифікацією об'єктів підвищеної небезпеки розуміється порядок визначення об'єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об'єктів. Згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» від 11 липня 2002 року № 956, для

ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки до небезпечних речовин за їх властивостями відносяться такі категорії речовин:

- горючі (займисті) гази;
- горючі рідини;
- горючі рідини, перегріті під тиском;
- вибухові речовини;
- речовини-окисники – речовини 5 класу небезпеки (згідно з ГОСТ 19433-88);
- високотоксичні та токсичні речовини - речовини, які мають властивості, зазначені в таблиці (ГОСТ 12.1.007-76).
- речовини, які становлять небезпеку для довкілля (високотоксичні для водних організмів).

За видами аварій, що можуть статися, виходячи з властивостей небезпечних речовин та за впливом уражальних факторів цих аварій, категорії небезпечних речовин об'єднуються в групи:

- група 1 (вибух) – горючі (займисті) гази, горючі рідини, перегріті під тиском, ініціюючі (первинні), бризантні (вторинні) та піротехнічні вибухові речовини, речовини-окислювачі, речовини, які вступають у бурхливу реакцію з водою з виділенням горючих та/або вибухонебезпечних чи токсичних газів;
- група 2 (пожежа) – горючі (займисті) гази, горючі рідини, горючі рідини, перегріті під тиском, речовини-окисники, а також речовини, які вступають у бурхливу реакцію з водою з виділенням горючих та/або вибухонебезпечних чи токсичних газів;
- група 3 (шкідливі для людей і довкілля) – високотоксичні речовини, токсичні речовини, які становлять небезпеку для довкілля (високотоксичні для водних організмів), речовини, які становлять небезпеку для довкілля (токсичні для водних організмів) та/або можуть здійснювати довгостроковий негативний вплив на водне середовище, а також речовини, які вступають у бурхливу реакцію з водою з виділенням горючих та/або вибухонебезпечних чи токсичних газів [94].

Індивідуальними небезпечними речовинами вважаються речовини та суміші речовин, для яких встановлено значення нормативів порогових мас, що відрізняються від значень нормативів порогових мас тих категорій, до яких ці речовини можна віднести за їх властивостями.

Потенційно небезпечним об'єктом вважається об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Уповноважені органи ведуть облік об'єктів підвищеної небезпеки на підставі повідомлень про результати ідентифікації. Державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки веде Держпраці. Державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки військового призначення веде Міноборони.

Включення об'єкта підвищеної небезпеки до Державного реєстру об'єктів підвищеної небезпеки здійснюється протягом 30 робочих днів після подання суб'єктом господарювання до територіального органу Держпраці повідомлення про результати ідентифікації.

Держпраці публікує до 01 березня поточного року в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації дані про об'єкти підвищеної небезпеки, включені до Державного реєстру об'єктів підвищеної небезпеки станом на 31 грудня попереднього року.

2. Обов'язки суб'єктів господарської діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки

Відповідно до статті 8 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», суб'єкт господарської діяльності зобов'язаний:

- вживати заходів, направлених на запобігання аваріям, обмеження та ліквідацію їх наслідків та захист людей і довкілля від їх впливу;

- повідомляти про аварію, що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки та заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування та населення;

- забезпечувати експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки з додержанням мінімально можливого ризику;

- виконувати вимоги Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» та інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність об'єктів підвищеної небезпеки [93].

Ці обов'язки в разі укладення угоди про розподіл продукції, відповідно до вимог Закону України «Про угоди про розподіл продукції», підлягають виконанню з урахуванням таких особливостей:

діяльність з використанням об'єкта (об'єктів) підвищеної небезпеки на підставі угоди про розподіл продукції провадиться виключно в межах умов, передбачених такою угодою;

усі дозволи та дозвільні документи, передбачені Законом України «Про угоди про розподіл продукції», при виконанні угоди про розподіл продукції в межах території виключної (морської) економічної зони України та на континентальному шельфі надаються інвестору в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [95].

3. Плани локалізації та ліквідації аварій на об'єктах підвищеної небезпеки

У порядку реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру суб'єкт господарської діяльності, а також підприємства, установи, організації, які планують експлуатувати хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки, одночасно з розробленням декларації безпеки розробляють і затверджують план локалізації та ліквідації аварій для кожного об'єкта підвищеної небезпеки, який вони експлуатують або планують експлуатувати.

Категорії аварій на об'єктах підвищеної небезпеки, залежно від їх наслідків, визначає Кабінет Міністрів України. План локалізації та ліквідації аварій погоджують центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки. План локалізації й ліквідації аварій переглядається кожні 5 років.

План локалізації й ліквідації аварій може переглядатися або уточнюватися до закінчення 5 років з дати його розроблення у разі:

- змін в умовах діяльності суб'єкта господарської діяльності незалежно від їх причин, що призводять до необхідності зміни відомостей, які містяться у плані локалізації та ліквідації аварій;
- внесення змін до чинних або прийняття нових нормативно-правових актів, що впливають на зміст плану локалізації та ліквідації аварій;
- висунення обґрунтованих вимог щодо плану локалізації та ліквідації аварій органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

При внесенні змін і доповнень до плану локалізації та ліквідації аварій суб'єкти господарської діяльності та інші юридичні й фізичні особи, які повинні брати участь у виконанні протиаварійних заходів,

надають центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту та центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах пожежної та техногенної безпеки, відповідну для цього інформації.

Обсяг, зміст, форма і порядок надання інформації встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки.

Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, протягом 10 днів після затвердження плану локалізації та ліквідації аварій надають через засоби масової інформації відомості, необхідні для виконання населенням правил поведінки та дій в екстремальних ситуаціях, передбачених цим планом.

У разі створення загрози виникнення аварії з транскордонним впливом план локалізації та ліквідації аварій повинен передбачати негайне інформування відповідних органів держав, території яких можуть зазнати впливу наслідків такої аварії.

Плани локалізації та ліквідації аварій, затверджені до набрання чинності Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», зберігають чинність до закінчення строку їх дії [93].

4. Дії охоронників під час виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах охорони

У разі аварійної ситуації потрібно обгородити небезпечну зону та не допускати до неї сторонніх осіб, повідомити про те, що трапилось, керівництву підприємства та відповідним службам.

У випадку пожежі необхідно викликати пожежно-рятувальну службу за номером телефону «101», зазначивши адресу підприємства, своє прізвище та місце загоряння; вжити заходів щодо гасіння пожежі протипожежними засобами, які є в наявності. Електропроводку та електроустаткування слід гасити вуглекислотними вогнегасниками, щоб уникнути ураження електричним струмом; організувати зустріч пожежної служби та проінформувати про розташування гідрантів, колодязів та інших засобів пожежогасіння.

У разі аварійного відключення електроживлення доповісти про цей випадок керівництву та викликати відповідну аварійно-ремонтну

службу. Забороняється самостійно усувати причину знеструмлення мережі.

У разі нещасного випадку, а також при раптовому захворюванні працівника необхідно усунути дію на організм небезпечних та шкідливих факторів, які загрожують здоров'ю чи життю потерпілого (звільнити його від дії електричного струму, винести із зараженої території, загасити одяг, що горить, тощо); надати потерпілому домедичну допомогу (залежно від ураження – відновити прохідність дихальних шляхів, провести штучне дихання, зовнішній масаж серця, зупинити кровотечу, мобілізувати місце перелому, накладши пов'язку, тощо) та викликати швидку медичну допомогу, або ж невідкладно здійснити заходи щодо транспортування постраждалого в найближчий лікарський заклад.

Слід пам'ятати, що конкретні дії з надання допомоги потерпілому при різних ураженнях, викладені в інструкції з надання домедичної допомоги, яка розробляється відповідно до Закону України «Про екстрену медичну допомогу» та діє на підприємстві. Таку інструкцію обов'язково вивчають працівники при проходженні первинного та інших інструктажів з питань охорони праці [96].

Також необхідно забезпечити збереження місця події таким, яким воно було на момент настання нещасного випадку, якщо це не загрожує життю чи здоров'ю інших працівників та довкіллю.

У подальшому після прибуття на підприємство керівництва необхідно виконувати його доручення.

5. План евакуації з приміщень у випадку аварії

План евакуації під час аварії – документ, у якому вказані евакуаційні шляхи й виходи, встановлені правила поведінки людей, а також порядок і послідовність дій персоналу, який обслуговує об'єкт на випадок аварії. У випадку аварії евакуаційні шляхи повинні забезпечувати безпечну евакуацію всіх людей, які знаходяться в приміщенні, через евакуаційні виходи. Виходи є евакуаційними, якщо вони ведуть з приміщень:

- першого поверху назовні безпосередньо або через коридор, вестибюль, сходову клітку;
- будь-якого поверху, крім першого, до коридору, який веде до сходової клітки;
- до сусіднього приміщення на тому ж поверсі, яке забезпечене евакуаційними виходами.

Виходи назовні дозволяється передбачати через тамбур. Евакуаційних виходів із будівлі з кожного поверху повинно бути не менше двох. Ширина шляхів евакуації повинна бути не менше 1 м, дверей – 0,8 м. Двері на шляху евакуації повинні відчинятись у напрямку виходу з будинку.

План евакуації складається з двох частин: текстової (інструкції) та графічної. Для складання плану евакуації призначають спеціальну особу чи створюють комісію (для великих об'єктів). План евакуації складається в двох примірниках: один з них вивішують в приміщенні, інший зберігають у справі.

Керівник установи зобов'язаний зі зміною обставин своєчасно вносити корективи в план евакуації, замінюючи працівників, які звільнилися з установи, новими. При коректуванні плану керівник повинен ознайомити новоприбулих співробітників з їх обов'язками згідно з планом евакуації під розписку.

б. Розслідування аварій на об'єктах підвищеної небезпеки

Відповідно до «Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві» від 17 квітня 2019 року № 337, встановленого Кабінетом Міністрів України, визначається процедура проведення розслідування аварій на об'єктах підвищеної небезпеки (далі – Порядок) [84]. Так, розслідування проводиться в разі, коли сталася:

1) аварія першої категорії, яка відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368 (далі – Порядок класифікації надзвичайних ситуацій), відноситься до надзвичайної ситуації державного рівня [97];

2) аварія другої категорії, яка відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій, відноситься до надзвичайних ситуацій регіонального або місцевого рівнів;

3) аварія, яка не відноситься до аварії першої чи другої категорій і відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій, відноситься до надзвичайної ситуації об'єктового рівня, створила чи могла створити загрозу життю та здоров'ю працівників або населення, внаслідок якої зруйновано або порушено роботу машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, на які необхідно отримувати відповідний дозвіл (або подавати декларацію) згідно з Порядком видачі дозволів на виконання робіт підвищеної

небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1107 [98].

Випадки порушення технологічних процесів, роботи устаткування, тимчасової зупинки виробництва засобами автоматичного захисту та інші локальні порушення у роботі цехів, дільниць та окремих об'єктів, падіння опор та обрив проводів ліній електропередачі не належать до аварій, що мають категорію, та розслідуються підприємством (установою, організацією) в установленому законодавством порядку без залучення посадових осіб територіальних органів Держпраці.

З метою врахування специфіки галузей економіки та визначення категорійності аварій міністерствами (іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами), на які не поширюється дія цього Порядку в частині розслідування аварій, розробляються, затверджуються та погоджуються у встановленому порядку відповідні галузеві порядки розслідування аварій.

Про аварію очевидець повинен негайно повідомити безпосередньому керівникові робіт або іншій посадовій особі підприємства (установи, організації), які зобов'язані поінформувати роботодавця для негайного введення в дію плану локалізації та ліквідації аварійних ситуацій та аварій (у разі наявності).

Роботодавець або особа, яка керує виробництвом під час зміни, зобов'язані діяти згідно з планом локалізації та ліквідації аварій, вжити першочергових заходів до рятування потерпілих і надання їм першої домедичної допомоги, локалізації аварії, встановлення меж небезпечної зони та обмеження доступу до неї людей, збереження до прибуття комісії з розслідування аварії обстановки на місці події.

Роботодавець зобов'язаний негайно повідомити про аварію, зазначену в підпунктах 1-3 пункту 131 Порядку, територіальному органу Держпраці, органу управління чи наглядовій раді підприємства (у разі її утворення), місцевій держадміністрації, територіальному органу ДСНС, територіальним (відокремленим) підрозділам поліції за місцем виникнення аварії та відповідному профспілковому органу, а в разі травмування або загибелі працівників також відповідному робочому органу Фонду.

Розслідування аварії, під час якої сталися нещасні випадки та/або гострі професійні захворювання (отруєння), проводиться

Держпраці, у тому числі за спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України, з урахуванням вимог Порядку.

Розслідування аварії, під час якої не сталося нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруень), проводиться відповідними комісіями (якщо Кабінетом Міністрів України не прийнято спеціального рішення), які утворюються та очолюються представниками:

- у разі настання аварії першої категорії – центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить підприємство (установа, організація), чи місцевою держадміністрацією (у разі відсутності такого органу);

- у разі настання аварії другої категорії – органом управління чи наглядовою радою підприємства (установи, організації) або місцевою держадміністрацією (у разі відсутності такого органу);

- у разі настання аварії, яка не відноситься до аварії першої чи другої категорій, а також випадків порушення технологічних процесів – роботодавця.

До складу комісій з розслідування аварій, під час яких не сталося нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруень), входять представники ДСНС і Держпраці (за згодою).

У разі, коли аварія сталася через проектні недоробки або конструктивні недоліки устаткування, для участі в роботі комісії з розслідування аварії залучаються представники підприємства (установи, організації) - розробника такого устаткування (якщо підприємство (установа, організація) ліквідовано, а правонаступника немає, можуть залучатися підприємства (установи, організації), аналогічні за профілем розробників устаткування).

У ході розслідування комісія з розслідування аварії:

- визначає масштаб аварії;

- визначає необхідність утворення експертної комісії, яка встановлює обставини та причини аварії, фактори, що призвели до аварії, розробляє план заходів щодо запобігання виникненню подібних аварій та у разі потреби готує пропозиції стосовно коригування нормативної та проектної документації;

- встановлює факти порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, встановлює осіб, дії або бездіяльність яких призвели до виникнення аварії, розробляє план заходів щодо ліквідації її наслідків і запобігання подібним аваріям;

– надає інформацію про відповідність встановленим вимогам нехарчової продукції, під час використання (експлуатації) якої сталася аварія або використання (експлуатація) якої могло стати причиною аварії (однією з причин).

Комісія з розслідування аварії зобов'язана протягом 20 робочих днів провести розслідування обставин і причин аварії та скласти акт за формою Н 1.

Залежно від масштабу аварії у разі потреби зазначений строк може бути продовжений органом, що утворив комісію з розслідування аварії, з метою проведення додаткових досліджень або експертизи.

Збитки, заподіяні аварією, визначаються з урахуванням відомостей згідно з додатком 23 Порядку.

Матеріали розслідування аварії складаються з документів, зазначених у пункті 49 Порядку, а також доповідної записки про роботу аварійно-рятувальних служб або підрозділів державної пожежної охорони, якщо вони залучалися до ліквідації наслідків аварії.

Друкування, тиражування та оформлення в необхідній кількості матеріалів розслідування аварії здійснює підприємство (установа, організація), де сталася аварія та у п'ятиденний строк після завершення розслідування надсилає їх органам, представники яких брали участь у розслідуванні; територіальному органу Національної поліції, до підслідності якого віднесено досудове розслідування аварії та територіальному органу Держпраці.

У разі розслідування аварії, що не призвела до нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруєнь), примірник акта за формою Н-1 зберігається на підприємстві (в установі, організації) до завершення вжиття заходів, визначених комісією з розслідування аварії, але не менше ніж два роки.

За результатами розслідування аварії та на підставі висновків відповідної комісії роботодавець зобов'язаний проаналізувати причини виникнення аварії, розробити та наказом затвердити план заходів щодо запобігання виникненню подібних аварій у зазначений в акті спеціального розслідування нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння), аварії строк та згідно із законодавством притягнути до відповідальності працівників за порушення вимог законодавства про охорону праці [84].

Роботодавець, згідно з вимогами законодавства у сфері цивільного захисту та про охорону праці, затверджує:

– план заходів щодо запобігання виникненню аварій, де зазначаються відомості про можливі аварії та інші надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, прогнозуються наслідки, передбачаються сили та засоби для їх ліквідації, а також строки здійснення таких заходів;

– план локалізації та ліквідації аварій, де зазначаються відомості про всі можливі аварії та інші надзвичайні ситуації, дії посадових осіб і працівників підприємства (установи, організації) в разі їх виникнення, обов'язки особового складу аварійно-рятувальних служб або працівників інших підприємств (установ, організацій), які залучаються до ліквідації наслідків аварій (надзвичайних ситуацій).

У разі, коли аварія сталася через проєктні недоробки або конструктивні недоліки устаткування, роботодавець зобов'язаний надіслати підприємству (установі, організації) – розробникові та виробникові устаткування обґрунтовані рекламації, їх копії – органам управління підприємством (установою, організацією), в разі їх відсутності – відповідному органу місцевої держадміністрації [84].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттям «об'єкт підвищеної небезпеки» та «ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки».

2. Назвіть обов'язки суб'єктів господарської діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки.

3. Які вимоги встановлені законодавством щодо планів локалізації та ліквідації аварій на об'єктах підвищеної небезпеки?

4. Які повинні бути дії охоронників під час виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах охорони?

5. Назвіть вимоги законодавства щодо планів евакуації з приміщень у випадку аварії.

6. Який встановлений законодавством порядок розслідування аварій на об'єктах підвищеної небезпеки?

Тестові завдання:

Тест 1. Під ідентифікацією об'єктів підвищеної небезпеки розуміється:

- а) порядок визначення об'єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об'єктів;
- б) порядок декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;
- в) порядок визначення об'єктів небезпеки.

Тест 2. За видами аварій, що можуть статися, виходячи з властивостей небезпечних речовин та за впливом уражальних факторів цих аварій, категорії небезпечних речовин об'єднуються в групи:

- а) група 1 (вибух);
- б) група 2 (пожежа);
- в) група 3 (шкідливі для людей і довкілля);
- г) група 4 (шкідливі тільки для довкілля).

Тест 3. Потенційно небезпечним об'єктом вважається об'єкт, на якому можуть:

- а) використовуватися небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії;
- б) виготовляються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії;
- в) переробляються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії;
- г) зберігаються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії;
- д) транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії;
- е) тільки зберігаються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Тест 4. Державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки веде:

- а) Держпраці;
- б) Міноборони;
- в) Кабінет Міністрів України.

Тест 5. Державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки військового призначення веде:

- а) Міноборони;
- б) Держпраці;
- в) Кабінет Міністрів України.

Тест 6. Включення об'єкта підвищеної небезпеки до Державного реєстру об'єктів підвищеної небезпеки здійснюється:

- а) протягом 30 робочих днів після подання суб'єктом господарювання до територіального органу Держпраці повідомлення про результати ідентифікації;
- б) протягом 20 робочих днів після подання суб'єктом господарювання до територіального органу Держпраці повідомлення про результати ідентифікації;
- в) протягом 10 робочих днів після подання суб'єктом господарювання до територіального органу Держпраці повідомлення про результати ідентифікації.

Тест 7. Категорії аварій на об'єктах підвищеної небезпеки залежно від їх наслідків визначає:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Держпраці;
- в) Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Тест 8. До складу комісії з розслідування аварій, під час яких не сталося нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруєнь), входять:

- а) представники Державної служби України з надзвичайних ситуацій;
- б) представники Держпраці (за згодою);
- в) представники Кабінету міністрів України.

Тест 9. У разі аварійної ситуації потрібно:

- а) обгородити небезпечну зону;
- б) не допускати до неї сторонніх осіб;
- в) повідомити про те, що трапилось, керівництву підприємства та відповідним службам.
- г) не реагувати на сигналізацію.

Тест 10. У випадку пожежі необхідно:

- а) викликати пожежно-рятувальну службу за номером «101», зазначивши адресу підприємства, своє прізвище та місце загоряння;
- б) вжити заходів щодо гасіння пожежі протипожежними засобами, які є в наявності;
- в) обгородити небезпечну зону.

Тест 11. У разі аварійного відключення електроживлення:

- а) доповісти про цей випадок керівництву;
- б) викликати відповідну аварійно-ремонтну службу;
- в) самостійно усунути причину знеструмлення мережі.

Тест 12. План евакуації під час аварії це документ, у якому:

- а) вказані евакуаційні шляхи й виходи;
- б) встановлені правила поведінки людей;
- в) встановлено порядок і послідовність дій персоналу, який обслуговує об'єкт на випадок аварії;
- г) передбачені гарантії безпеки.

Тема 17. Основи гігієни праці та виробничої санітарії

1. Поняття про виробничу санітарію як систему організаційних, гігієнічних та санітарно-технічних заходів

2. Шкідливі виробничі фактори (шум, вібрація, іонізуючі випромінювання тощо), основні шкідливі речовини, їх вплив на організм людини

3. Фізіологія праці. Чергування праці й відпочинку

4. Основні гігієнічні особливості праці за професією

5. Вимоги до опалення, вентиляції повітря у виробничих, навчальних та побутових приміщеннях

6. Санітарно-побутове забезпечення працівників

1. Поняття про виробничу санітарію як систему організаційних, гігієнічних та санітарно-технічних заходів

Гігієна праці – наука, що вивчає вплив навколишнього виробничого середовища, характеру трудової діяльності на організм працюючого. У розділі гігієни праці вивчаються організація праці на виробництві, зміни функцій і працездатності у працюючих в процесі роботи, режим праці та відпочинку. Особлива увага приділяється санітарним умовам праці, станом здоров'я людей на виробництві.

Виробничу санітарію вчені розглядають як систему організаційних заходів і технічних засобів, що запобігають або зменшують вплив на працюючих шкідливих виробничих факторів, які в певних умовах можуть привести до травм або професійних захворювань. Основною метою є зменшення або повне усунення впливу несприятливих і шкідливих виробничих факторів на організм людини. Оскільки головним у діяльності з охорони праці є профілактика травматизму, то ці заходи дозволяють не тільки знизити виробничий травматизм, професійну й загальну захворюваність, а й сприяють підвищенню продуктивності та якості праці.

Нормативно-правові акти з гігієни праці включають в себе санітарні норми, правила та гігієнічні нормативи. Перелік чинних санітарних норм, правил і гігієнічних нормативів наведено в Державному реєстрі нормативно-правових актів з охорони праці [99]. У Реєстрі документи згруповані за видами економічної діяльності. Дані про затвердження та введення в дію нормативно-правових актів з охорони праці оформлюють Показчиком. Так, 13 вересня 2021 року наказом Державної служби України з питань праці був затверджений у новій редакції «Показчик нормативно-правових актів з охорони праці» [100]. Вимоги документів, наведених у ньому, поширюються на всіх суб'єктів господарювання, незалежно від їхньої форми власності та організаційно-правової форми.

Виробнича санітарія – сукупність факторів виробничого середовища, що впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі праці. Основною характеристикою умов праці є атестація робочих місць за умовами праці. Постановою Кабінету Міністрів від 01 серпня 1992 року № 442 затверджено «Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці» [35]. Саме атестація робочих місць за умовами праці дозволяє провести гігієнічні дослідження факторів виробничого середовища і трудового процесу.

Ці дослідження проводяться лабораторіями, атестованими Держпраці та МОЗ в порядку, визначеному Мінсоцполітики разом з МОЗ.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 461 «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» визначено за яких умов праці виникає право громадян на пенсію за віком на пільгових умовах [101]. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності й господарювання повинні розробляти заходи щодо поліпшення умов праці та оздоровлення працівників, так як шкідливі та небезпечні виробничі фактори можуть несприятливо впливати на стан здоров'я працюючих, а також на їхніх нащадків як тепер, так і в майбутньому.

2. Шкідливі виробничі фактори (шум, вібрація, іонізуючі випромінювання тощо), основні шкідливі речовини, їх вплив на організм людини

Згідно з п.1.1. Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 08 квітня 2014 року № 248 Про затвердження Державних санітарних норм та правил, гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу призначена для гігієнічної оцінки умов та характеру праці на робочих місцях працівників та застосовуються на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності у випадках, передбачених законодавством.

Шкідливими виробничими факторами є: фізичні, хімічні, біологічні та фактори трудового процесу.

До фізичних факторів відносять:

– мікроклімат: температура, вологість, швидкість руху повітря, теплове випромінювання;

– неіонізуючі електромагнітні поля і випромінювання: електростатичні поля, постійні магнітні поля (у тому числі – геомагнітне), електричні та магнітні поля промислової частоти (50 Гц), електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону, електромагнітні випромінювання оптичного діапазону (в тому числі – лазерне та ультрафіолетове);

– іонізуючі випромінювання;

– виробничий шум, ультразвук, інфразвук;

– вібрація (локальна, загальна);

– освітлення – природне (відсутність або недостатність), штучне (недостатня освітленість, пряма і відбита сліпуча блискучість, пульсація освітленості).

До хімічних факторів відносять: речовини хімічного походження, деякі речовини біологічної природи, що отримані хімічним синтезом та/або для контролю яких використовуються методи хімічного аналізу.

До біологічних факторів відносять: мікроорганізми-продуценти, живі клітини та спори, що містяться в препаратах, патогенні мікроорганізми.

До факторів трудового процесу відносять: важкість праці та напруженість праці.

Важкість праці – характеристика трудового процесу, що відображає переважне навантаження на опорно-руховий апарат і функціональні системи організму (серцево-судинну, дихальну тощо), що забезпечують його діяльність. Важкість праці характеризується фізичним динамічним навантаженням, масою вантажу, що піднімається і переміщується, загальним числом стереотипних робочих рухів, розміром статичного навантаження, робочою позою, ступенем нахилу корпусу, переміщенням в просторі.

Напруженість праці – характеристика трудового процесу, що відображає навантаження переважно на центральну нервову систему, органи чуттів, емоційну сферу працівника. До факторів, що характеризують напруженість праці, відносяться: інтелектуальні, сенсорні, емоційні навантаження, ступінь монотонності навантажень, режим роботи.

Небезпечний виробничий фактор – фактор середовища та трудового процесу, що може бути причиною гострого захворювання, раптового різкого погіршення здоров'я або смерті. Залежно від кількісної характеристики рівнів і тривалості дії шкідливі виробничі фактори можуть стати небезпечними.

Гігієнічні нормативи умов праці (ГДК, ГДР, ОБРВ тощо – рівні шкідливих виробничих факторів, які при щоденній (крім вихідних днів) 8-годинній роботі, але не більш 40 годин на тиждень протягом усього робочого стажу не повинні викликати захворювань або відхилень у стані здоров'я, що виявляються сучасними методами досліджень у процесі роботи або у віддалені періоди життя нинішнього та наступних поколінь. При більшій (ніж 8-годинна)

тривалості зміни у кожному конкретному випадку можливість виконання роботи повинна бути погоджена з закладами (установами) державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. Дотримання гігієнічних нормативів не виключає порушень стану здоров'я в осіб з підвищеною чутливістю.

Гранично допустима концентрація шкідливої речовини в повітрі робочої зони (далі – ГДК р.з) – концентрація речовини, яка за умов регламентованої тривалості її щоденної дії при 8-годинній роботі (але не більш ніж 40 годин протягом тижня) не повинна викликати в експонованих осіб захворювань або відхилень у стані здоров'я, які можуть бути діагностовані сучасними методами досліджень протягом трудового стажу або у віддалені періоди їх життя або життя наступних поколінь.

ГДК р.з. встановлюються для речовин, що здатні чинити шкідливий вплив на організм працюючих при інгаляційному надходженні. Залежно від особливостей дії на організм шкідливих речовин для них встановлюються ГДК р.з двох типів: максимальна разова ГДК р.з.м.р та середньозмінна ГДК р.з.с.з.

ГДК р.з.м.р. – найвище регламентоване значення концентрації речовини в повітрі робочої зони для будь-якого 15-хвилинного (30-хвилинного для аерозолів речовин переважно фіброгенної дії) відрізка часу робочої зміни. Дія речовини на працюючих у концентрації, що дорівнює ГДК р.з.м.р., не повинна повторюватись протягом робочої зміни більш ніж 4 рази з інтервалами не менше 1 години.

ГДК р.з.с.з. – регламентоване значення концентрації шкідливої речовини в повітрі робочої зони для відрізка часу, що дорівнює 5 % робочої зміни, але не більш ніж 8 годин, за умов дотримання ГДК р.з.м.р.

ГДК р.з.с.з. встановлюється для речовин, для яких характерні кумулятивні властивості (речовини хроноконцентраційної дії) [102].

3. Фізіологія праці. Чергування праці та відпочинку

Фізіологія праці – це галузь фізіології, що вивчає зміни стану організму людини в процесі різних форм трудової діяльності та розробляє найбільш сприятливі режими праці і відпочинку [103, с. 146].

Надмірні фізичні та психологічні навантаження в разі порушення режимів праці та відпочинку призводять до втоми організму. Характер втоми залежить від виду трудової діяльності

тому, що функціональні зміни в організмі при втомі переважно локалізуються в тих ланках організму, які несуть найбільше навантаження. На основі цього втома поділяється на фізичну та розумову за співвідношенням глибини функціональних змін у різних аналізаторах, фізіологічних системах, відділах центральної нервової системи тощо.

Помірна розумова праця може виконуватися досить довго. Розумова праця не має чітких меж між напруженням організму під час роботи та переходом у фазу відновлення сил. Втома при розумовій праці виявляється в нервовому напруженні, зниженні концентрації уваги та зменшенні свідомого її регулювання, погіршенні оперативної пам'яті й логічного мислення, сповільненні реакцій на подразники.

Відновлювальні процеси після розумової праці відбуваються повільніше, ніж після фізичної праці. Несприятливі порушення в організмі працівника часто не ліквідуються повністю, а акумулюються, переходячи в хронічну втому, або перевтому та різні захворювання. Втома породжує у працівника стан, який призводить до помилок у роботі, небезпечних ситуацій і нещасних випадків.

Особливістю фізичної праці є те, що вона викликає фізичне напруження організму при виконанні роботи. При сильному напруженні продовження роботи стає неможливим, і виконання її автоматично припиняється, а організм одразу переходить у фазу відновлення працездатності. Відновлення сил відбувається інтенсивно та порівняно в короткий період. Тому втому можна розглядати як сформоване в ході еволюції біологічне пристосування організму до навантажень. Однак, залежно від важкості роботи, потрібен певний час на відпочинок.

Відсутність відпочинку призводить до тимчасових, а згодом і стійких патологічних порушень, які можуть стати причиною різноманітних, часто серйозних професійних захворювань.

Працівникам надається перерва для відпочинку та харчування протягом не більше 2-х годин, яка не входить до робочого часу. Спеціальними нормативними актами для деяких категорій працівників встановлені додаткові перерви для відпочинку, які входять до робочого часу і відповідним чином оплачуються (на відміну від основної обідньої перерви).

До таких додаткових перерв належить: перерви для обігріву; перерви для працівників у шкідливих умовах праці; перерви для відпочинку на різних видах вантажно-розвантажувальних робіт.

Для осіб, які зайняті монотонною працею, з метою профілактики одноманітних положень тіла, запобігання різноманітним професійним захворюванням протягом робочого дня обов'язково вводяться невеличкі перерви для виробничої гімнастики.

4. Основні гігієнічні особливості праці за професією

Професія охоронника має виражену специфіку. Тому, для характеристики основних гігієнічних особливостей необхідно звернути увагу на терміни, що визначені в Наказі Міністерства охорони здоров'я від 08 квітня 2014 року № 248 Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» [102].

Так, під робочим місцем розуміється місце постійного чи тимчасового перебування працюючих у процесі трудової діяльності. А постійне робоче місце – це місце, де працівник перебуває більше 50 % свого робочого часу або більше 2 годин безперервно. Якщо при цьому робота виконується на різних дільницях робочої зони, постійним робочим місцем вважається вся зона. Робоча зона – це простір, у якому знаходяться робочі місця постійного або тимчасового перебування працівників. Зрозуміло, що під час виконання службових обов'язків персонал охорони знаходиться у робочій зоні, де здійснює охоронну діяльність.

Персонал охорони у своїй діяльності найчастіше стикається з професійним ризиком. Термін «професійний ризик» визначається як величина ймовірності порушення (ушкодження) здоров'я працівника з урахуванням тяжкості наслідків внаслідок несприятливого впливу факторів виробничого середовища та трудового процесу. Гігієнічна оцінка професійного ризику проводиться з урахуванням величини експозиції цих факторів, показників стану здоров'я працівника та втрати ним працездатності.

У «Інструкції з охорони праці для охоронника» обов'язково передбачаються вимоги безпеки під час виконання роботи, а саме:

– під час охорони об'єктів забороняється спати, вживати спиртні напої та наркотичні засоби, відлучатися з об'єкта охорони, допускати на територію сторонніх осіб.

- заборонено перебувати в небезпечних виробничих зонах – поблизу неізольованих струмовідних частин електроустановок;
- заборонено перебувати у місцях, де зберігаються шкідливі й небезпечні речовини;
- заборонено перебувати у зоні роботи машин, механізмів та обладнання тощо;
- періодично слід обходити територію підприємства за задалегідь визначеним маршрутом;
- з настанням темряви увімкнути охоронне освітлення об'єкта;
- не користуватися нагрівальними приладами кустарного виробництва, а також тими приладами, до яких нема інструкцій з експлуатації;
- при використанні пічного опалення слідкувати за його справністю, не сушити та не складати на опалювальних приладах одяг та інші речі, які можуть загорітись;
- не ремонтувати електроприлади та електроосвітлення, не підіймати обірваний електропровід, не торкатися дротів, що звисають, не включати в електромережу побутові прилади за відсутності штепсельних з'єднань;
- не допускати розведення вогнищ на об'єкті, який охороняється, та поблизу нього;
- не відключати сигнальні прилади, якщо спрацювала охоронно-пожежна сигналізація;
- бути особливо уважним під час пропуску на територію (з території) об'єкта охорони транспортних засобів.

5. Вимоги до опалення, вентиляції повітря у виробничих, навчальних та побутових приміщеннях

Опалення призначене для забезпечення температурних умов у приміщенні відповідно до вимог санітарних норм у холодну та перехідну пори року. Обігріватися може все приміщення, а також окремі робочі місця.

Опалювальні системи складаються з таких основних елементів:

- *генератор тепла* – установка, в якій тепло, отримане за рахунок горіння або перетворення електричної енергії, передається воді, парі, повітрю;
- *нагрівальні прилади*, які передають тепло повітрю;

– *трубопроводи*, по яких теплоносії передаються від генератора до нагрівальних приладів. При водяному опаленні теплоносієм є нагріта вода температурою до 100° С і вище.

За будовою розрізняють центральне або місцеве повітряне опалення. Ці системи використовують переважно для опалення побутових та громадських приміщень. Системи водяного опалення високого тиску використовують для опалення виробничих приміщень. У таких системах температура води становить 130–145°С. Для опалення промислових, громадських та житлових будівель також застосовують комбіновані пароводяні системи.

Перед початком опалювального сезону теплові мережі, які розташовані у приміщеннях, котельні, теплогенераторні й калориферні установки, печі та інші опалювальні прилади мають бути перевірені й відремонтовані. Несправні опалювальні пристрої не повинні допускатися до експлуатації. Результати перевірок фіксуються у спеціальному журналі з зазначенням дати, особи, яка здійснювала перевірку та її підпису.

У приміщенні котельень та інших теплогенеруючих установок підприємств і населених пунктів забороняється:

- допускати до роботи осіб, які не пройшли навчання з пожежно-технічного мінімуму та не отримали відповідних кваліфікаційних посвідчень, а також залишати без догляду працюючі котли та нагрівники;
- експлуатувати установки в разі підтікання рідкого палива або витікання газу з системи паливоподачі;
- розпалювати установки без їх попередньої продувки; подавати паливо, коли форсунки або газові пальники згасли;
- працювати при зіпсованих або відключених приладах контролю й регулювання, а також за їх відсутності;
- сушити спецодяг, взуття, інші матеріали на котлах та паропроводах.

Забороняється вносити зміни до елементів системи опалення, вентиляції та кондиціонування повітря, які перешкоджають поширенню пожежі.

Призначення вентиляційних пристроїв і установок – це підтримка у виробничих приміщеннях на визначеному належному рівні заданих метеорологічних умов (мікроклімату) та чистоти повітря, тобто такого стану повітря робочої зони, який має відповідати

вимогам санітарних норм і правил щодо температури, відносної вологості повітря, вмісту в ньому пилу та токсичних речовин.

Вентиляція – це організований і регульований обмін повітря, який забезпечує видалення з приміщень повітря, забрудненого шкідливими речовинами (гази, пари, пил), а також для поліпшення метеорологічних умов у приміщеннях [104, с. 84]. Розрізняють природну та штучну механічну вентиляцію. За організацією повітрообміну її поділяють на загально обмінну, коли зміна повітря відбувається в усьому обміні приміщення та місцеву, яка забезпечує повітрообмін на окремому робочому місці чи в частині приміщення. У залежності від характеру виробничого середовища застосовують відповідні варіанти та комбінації вентиляційних систем: природних і механічних, витяжних і припливних, місцевих і загально обмінних. У практиці вентилявання виробничих приміщень перевага надається механічній вентиляції, яка забезпечує будь-яку необхідну кратність повітрообміну.

Під час експлуатації вентиляційних систем забороняється:

- відключати або знімати вогнезатримувальні пристрої;
- випалювати накопичені в повітроводах, зонтах жирові відкладення та інші горючі речовини;
- закривати витяжні канали, отвори й решітки;
- залишати двері вентиляційних камер відчиненими, зберігати в камерах різні матеріали та устаткування;
- використовувати припливно-витяжні повітроводи й канали для відведення газів від приладів опалення, газових колонок, кип'ятильників та інших нагрівальних приладів;
- складати впритул (на відстані менше 0,5 м) до повітроводів і устаткування горючі матеріали або негорючі матеріали в горючій упаковці;
- видаляти за допомогою однієї системи відсосів різні гази, пар, пил та інші речовини, котрі при змішуванні можуть викликати спалахи, горіння або вибух;
- експлуатувати переповнені циклони.

До причин неефективної роботи вентиляційних систем, що порушують умови праці відносять:

1. Порушення санітарно-гігієнічних вимог до мікроклімату (температури, вологості та швидкості руху повітря) як в робочій зоні, так і на робочих місцях.

2. Перевищення граничнодопустимих концентрацій в повітрі виробничих приміщень пилу, газів, парів, токсичних шкідливих речовин.

3. Порушення вентиляційного балансу (співвідношення об'єктів припливу повітря та його видалення).

4. Недотримання параметрів чистоти припливного повітря (коли повітряозабірний отвір знаходиться поблизу місця викиду забрудненого повітря).

5. Недотримання розташування вентиляційних систем і установок у приміщеннях і на робочих місцях.

Неефективна робота вентиляційних систем, установок негативно впливає на стан здоров'я працюючих. Так, при проведенні періодичних медичних оглядів виявляються різні загально-соматичні захворювання у працюючих. Перші ознаки патології в легенях, а в подальшому розвитку професійних захворювань (пневмоконіози, силікози тощо). Особливо небезпечна дія на організм хімічних токсичних речовин, які потрапляють у повітря виробничих приміщень у вигляді газів, парів, аерозолів.

Глибоке знання з гігієнічних позицій етапів технологічного процесу дає можливість отримати чітке уявлення про кількісні та якісні характеристики шкідливих факторів, які впливають на працівника за певних умов та є визначальним у виборі системи вентиляції й її елементів ефективності. Досягти цієї мети можливо тільки шляхом правильних проєктних рішень вентиляційних систем, їх обладнання в процесі будівництва або реконструкції підприємств, правильній експлуатації, своєчасному огляді, ремонті. Саме це є запорукою збереження здоров'я працюючих [104, с. 85].

б. Санітарно-побутове забезпечення працівників

Відповідно до ДБН В.2.2-28:2010 «Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Будинки адміністративного та побутового призначення» [105], до складу санітарно-побутових приміщень входять гардеробні, душові, умивальні, туалети, приміщення для куріння, місця для розміщення напівдушів, пристроїв питного водопостачання, приміщення для обігрівання або охолодження, обробки, зберігання та видачі спецодягу. У відповідності з відомчими нормативними документами допускається передбачати в доповнення до вказаних інші санітарно-побутові приміщення й обладнання.

Санітарно-побутові приміщення для працюючих, зайнятих безпосередньо на виробництві, повинні проектуватися залежно від груп виробничих процесів. Перелік професій із віднесенням їх до груп виробничих процесів затверджується міністерствами та відомствами за узгодженням із галузевими радами професійних спілок та МОЗ України.

У гардеробних кількість відділень у шафах або гачків вішалок для домашнього та спеціального одягу слід приймати такою, що дорівнює обліковій чисельності працюючих, вуличного одягу – чисельності у двох суміжних змінах. За облікової чисельності працюючих на підприємстві до 50 осіб допускається передбачати загальні гардеробні для всіх груп виробничих процесів. Гардеробні домашнього та спеціального одягу для груп відповідних виробничих процесів (зазначених у загальних та відомчих актах) повинні бути окремими для кожної з цих груп.

Кількість душових, умивальників і спеціальних побутових пристроїв, слід приймати за чисельністю працюючих у зміні або частині цієї зміни, що одночасно закінчують роботу. Душові обладнуються відкритими душовими кабінами. До 20 % душових кабін допускається передбачати закритими. Для інвалідів із порушенням роботи опорно-рухового апарата і для сліпих слід передбачати закриті кабіни.

Туалети в багатоповерхових побутових, адміністративних і виробничих будинках повинні бути на кожному поверсі. За наявності в числі працюючих інвалідів із порушенням роботи опорно-рухового апарата кабіну для інвалідів слід передбачати незалежно від кількості санітарних приладів у туалетах.

Загальний туалет для чоловіків і жінок допускається передбачати за чисельності працюючих у зміну не більше 15 осіб. На підприємствах, де передбачається можливість використання праці сліпих, туалети для чоловіків і жінок повинні бути роздільними.

Для прання спецодягу при виробничих підприємствах або групі підприємств повинні передбачатися пральні з відділеннями хімічного чищення. В обґрунтованих випадках допускається використання міських пралень за умови влаштування в них спеціальних відділень (технологічних ліній) для обробки спецодягу. Склад і площа приміщень пралень, хімічного чищення, відновлення, просочення та знешкодження спецодягу повинні встановлюватися в технологічній

частині проєкту з урахуванням санітарних вимог його обробки. Для знешкодження спецодягу, забрудненого нелеткими речовинами, допускається використовувати окрему технологічну лінію пралень.

Стіни та перегородки гардеробних спецодягу, душових, переддушових, умивальних, туалетів, приміщень для сушіння, знепилювання й знешкодження спецодягу повинні бути виконані на висоту 2 м із матеріалів, що допускають їх миття гарячою водою із застосуванням миючих та дезінфікуючих засобів. Стіни та перегородки вказаних приміщень вище позначки 2 м, а також стелі повинні мати водостійке покриття.

За узгодженням із місцевими радами професійних спілок допускається передбачати централізований склад спецодягу та засобів індивідуального захисту.

Норми площі приміщень на одну особу, одиницю обладнання, розрахункову кількість працюючих, які обслуговуються на одиницю обладнання в санітарно-побутових приміщеннях, слід приймати за таблицею № 5 згідно з ДБН В.2.2-28:2010 «Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Будинки адміністративного та побутового призначення» [105].

Керівники підприємств повинні надати необхідні санітарні умови для здійснення персоналом охорони своєї функції. Тим більше, що в «Інструкції з охорони праці для охоронника» передбачаються вимоги безпеки після закінчення роботи, а саме: зняти спецодяг, захисні засоби, очистити їх від бруду, помістити їх у відведене для зберігання місце; умитися (прийняти душ), передягтися та повідомити керівництво про всі недоліки (надзвичайні події), які відбулися під час роботи та вжиті заходи щодо їхнього усунення; передати об'єкт охороннику з наступної зміни, повідомивши йому про перебіг чергування та зробити запис у відповідному журналі про здачу зміни.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «виробнича санітарія як система організаційних, гігієнічних та санітарно-технічних заходів».
2. Назвіть шкідливі виробничі фактори, основні шкідливі речовини, їх вплив на організм людини.
3. Як Ви розумієте фізіологію праці?

4. Для чого у законодавстві встановлена вимога щодо чергування праці та відпочинку працівників?

5. Назвіть основні гігієнічні особливості праці за професією.

6. Які вимоги встановлені законодавством щодо опалення, вентиляції повітря у виробничих, навчальних та побутових приміщеннях.

7. Хто несе відповідальність за санітарно-побутове забезпечення працівників?

Тестові завдання:

Тест 1. До Державного реєстру правил, норм, стандартів та інших нормативних актів з охорони праці включено такі документи:

- а) «Санітарні норми проектування промислових підприємств»;
- б) «Санітарні правила організації технологічних процесів і гігієнічні вимоги до виробничого обладнання»;
- в) «Норми радіаційної безпеки»;
- г) «Гігієнічні вимоги до мікроклімату виробничих приміщень»;
- г) ЗУ «Про відпуски».

Тест 2. Гігієнічні дослідження факторів виробничого середовища і трудового процесу проводяться лабораторіями, атестованими:

- а) Державною службою України з питань праці;
- б) Міністерством охорони здоров'я України;
- в) Міністерством соціальної політики.

Тест 3. Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу призначена:

- а) для гігієнічної оцінки умов на робочих місцях;
- б) для характеру праці на робочих місцях;
- в) для визначення міри праці.

Тест 4. Шкідливими виробничими факторами є:

- а) фізичні фактори;
- б) хімічні фактори;
- в) біологічні фактори;

г) фактори трудового процесу.

Тест 5. До фізичних факторів відносять:

- а) мікроклімат;
- б) неіонізуючі електромагнітні поля та випромінювання;
- в) іонізуючі випромінювання;
- г) виробничий шум, ультразвук, інфразвук;
- г) вібрацію;
- д) освітлення;
- е) мікроорганізми.

Тест 6. До хімічних факторів відносять:

- а) речовини хімічного походження;
- б) деякі речовини біологічної природи, що отримані хімічним синтезом;
- в) для контролю яких використовуються методи хімічного аналізу;
- г) походження яких не встановлено.

Тест 7. До біологічних факторів відносять:

- а) мікроорганізми-продуценти;
- б) живі клітини, що містяться в препаратах, патогенні мікроорганізми;
- в) спори, що містяться в препаратах, патогенні мікроорганізми;
- г) деякі речовини біологічної природи, що отримані хімічним синтезом.

Тест 8. До факторів трудового процесу відносять:

- а) важкість праці;
- б) напруженість праці;
- в) міра праці.

Тест 9. Важкість праці характеризується;

- а) фізичним динамічним навантаженням;
- б) масою вантажу, що піднімається й переміщується;
- в) загальним числом стереотипних робочих рухів;
- г) розміром статичного навантаження, робочою позою, ступенем нахилу корпусу, переміщенням в просторі;

г) ступенем монотонності навантажень.

Тест 10. До факторів, що характеризують напруженість праці, відносяться:

- а) інтелектуальні;
- б) сенсорні, емоційні навантаження;
- в) ступінь монотонності навантажень;
- г) режим роботи;
- г) загальне число стереотипних робочих рухів.

Тест 11. Спеціальними нормативними актами для деяких категорій працівників встановлені додаткові перерви для відпочинку:

- а) перерви для обігріву;
- б) перерви для працівників у шкідливих умовах праці;
- в) перерви для відпочинку на різних видах вантажно-розвантажувальних робіт;
- г) перерви для оздоровчої гімнастики.

Тест 12. Вимоги безпеки під час виконання роботи охоронника:

- а) заборонено перебувати в небезпечних виробничих зонах – поблизу неізольованих струмовідних частин електроустановок;
- б) заборонено перебувати у місцях, де зберігаються шкідливі й небезпечні речовини;
- в) заборонено перебувати у зоні роботи машин, механізмів та обладнання тощо;
- г) періодично слід обходити територію підприємства за задалегідь визначеним маршрутом;
- г) не заборонено користуватися нагрівальними приладами кустарного виробництва.

Тест 13. Вимоги безпеки після закінчення роботи охоронника:

- а) зняти спецодяг, захисні засоби, очистити їх від бруду, помістити їх у відведене для зберігання місце;
- б) умитися (прийняти душ), передягтися та повідомити керівництво про всі недоліки (надзвичайні події), які відбулися під час роботи та вжиті заходи щодо їхнього усунення;

- в) передати об'єкт охороннику з наступної зміни, повідомивши йому про перебіг чергування та зробити запис у відповідному журналі про здачу зміни;
- г) відлучатися з об'єкта охорони.

Тема 18. Правові основи цивільного захисту

1. Поняття цивільного захисту. Суб'єкти забезпечення цивільного захисту
2. Основні принципи здійснення цивільного захисту
3. Класифікація надзвичайних ситуацій
4. Єдина державна система цивільного захисту та її складові
5. Завдання й обов'язки суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту
6. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту
7. Склад та основні завдання сил цивільного захисту
8. Захист населення та територій від надзвичайних ситуацій
9. Запобігання надзвичайним ситуаціям

1. Поняття цивільного захисту. Суб'єкти забезпечення цивільного захисту

Під час надзвичайних ситуацій потенційні небезпеки для життя та здоров'я людей проявляються більшою мірою, з більшою ймовірністю негативних наслідків.

Кожен громадянин, відповідно до Конституції України, має право на захист свого життя та здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї, а також на вимогу гарантованого забезпечення реалізації цього права від органів виконавчої влади, керівників підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності та підпорядкування. Держава як гарант цього права створює і розвиває Єдину державну систему цивільного захисту.

Правовою основою цивільного захисту є Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, інші закони України, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України.

Згідно зі статтею 4 Кодексу цивільного захисту України, цивільний захист визначається, як функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища

та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [106].

Цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про національну безпеку України», суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище та майно – у мирний час, а також в особливий період – у межах реалізації заходів держави щодо оборони України [107].

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту в межах своїх повноважень здійснюють:

- Рада національної безпеки і оборони України;
- Кабінет Міністрів України.

Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення та територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації:

1) Кабінетом Міністрів України утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

2) Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями утворюються регіональні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

3) районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад, районними у містах та селищними радами утворюються місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

4) керівними органами підприємств, установ та організацій утворюються комісії з питань надзвичайних ситуацій.

Для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації.

2. Основні принципи здійснення цивільного захисту

Цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;

2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;

3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;

4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

5) централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;

6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;

7) добровільності – у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя та здоров'я;

8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [106].

Класифікація надзвичайних ситуацій

Надзвичайні ситуації класифікуються за характером походження, ступенем поширення, розміром людських втрат та матеріальних збитків.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій: техногенного характеру; природного характеру;

соціальні; воєнні.

Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій: державний; регіональний;

місцевий; об'єктовий.

Державного рівня визнається надзвичайна ситуація:

– яка поширилась або може поширитися на територію інших держав;

– яка поширилась на територію двох чи більше регіонів України (Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та м. Севастополя), а для її ліквідації необхідні матеріальні та технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих регіонів, але не менш як 1 % від обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація державного рівня за територіальним поширенням);

– яка призвела до загибелі понад 10 осіб або внаслідок якої постраждало понад 300 осіб (постраждали - особи, яким внаслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної ситуації завдано тілесне ушкодження або які захворіли, що призвело до втрати працездатності, засвідченої в установленому порядку) чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 50 тис. осіб на тривалий час (більш як на 3 доби);

– внаслідок якої загинуло понад 5 осіб або постраждало понад 100 осіб чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 10 тис. осіб на тривалий час (більш як на 3 доби), а збитки (оцінені в установленому законодавством порядку), спричинені надзвичайною ситуацією, перевищили 25 тис. мінімальних розмірів (на час виникнення надзвичайної ситуації) заробітної плати;

– збитки від якої перевищили 150 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

– яка в інших випадках, передбачених актами законодавства, за своїми ознаками визнається як надзвичайна ситуація державного рівня.

Регіонального рівня визнається надзвичайна ситуація:

– яка поширилась на територію двох чи більше районів (міст обласного значення) Автономної Республіки Крим, областей, а для її ліквідації необхідні матеріальні та технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих районів, але не менш як 1 % обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація регіонального рівня за територіальним поширенням);

– яка призвела до загибелі від 3 до 5 осіб або внаслідок якої постраждало від 50 до 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 1 тис. до 10 тис. осіб на тривалий час (більш як на 3 доби), а збитки перевищили 5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

– збитки від якої перевищили 15 тис. мінімальних розмірів заробітної плати.

Місцевого рівня визнається надзвичайна ситуація:

– яка вийшла за межі території потенційно небезпечного об'єкта, загрожує довкіллю, сусіднім населеним пунктам, інженерним спорудам, а для її ліквідації необхідні матеріальні та технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості потенційно небезпечного об'єкта;

– внаслідок якої загинуло 1-2 особи або постраждало від 20 до 50 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 100 до 1000 осіб на тривалий час (більш як на 3 доби), а збитки перевищили 0,5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

– збитки від якої перевищили 2 тис. мінімальних розмірів заробітної плати [106].

Об'єктового рівня визнається надзвичайна ситуація, яка не підпадає під названі вище визначення.

Згідно з п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368 «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» [108], для визначення рівня надзвичайної ситуації встановлюються такі критерії:

1) територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

2) кількість людей, які внаслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної ситуації загинули або постраждали, або нормальні умови життєдіяльності яких порушено;

3) розмір збитків, завданих уражальними чинниками джерела надзвичайної ситуації, розраховується відповідно до Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 175 [109].

Класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій визначені в Наказі внутрішніх справ України від 28 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій» [110].

4. Єдина державна система цивільного захисту та її складові

Засобом розв'язання проблеми захисту від техногенних і природних надзвичайних ситуацій є створення в Україні Єдиної державної системи цивільного захисту населення та територій, основне завдання якої – запобігати та реагувати на надзвичайні ситуації.

Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій передбачає підготовку та реалізацію заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінювання ступенів ризику, завчасне реагування на події, що становлять загрозу виникнення надзвичайних ситуацій для запобігання лиху або пом'якшення його можливих наслідків.

Реагування на надзвичайні ситуації – це скоординовані дії підрозділів Єдиної державної системи цивільного захисту щодо реалізації планів локалізації та ліквідації аварій (катастроф) для усунення загрози життю та здоров'ю людей, надання невідкладної допомоги потерпілим.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем та їх ланок. Положення про єдину державну систему цивільного захисту, типові положення про функціональну та територіальну підсистеми затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах: повсякденного функціонування; підвищеної готовності; надзвичайної ситуації; надзвичайного стану.

Режим повсякденного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту встановлюється за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій.

У разі загрози виникнення надзвичайної ситуації за рішенням Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту в повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється *режим підвищеної готовності*.

У разі виникнення надзвичайної ситуації за рішенням Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється *режим надзвичайної ситуації*.

Режим надзвичайного стану для єдиної державної системи цивільного захисту в повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється у межах території, на якій введено правовий режим надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [111].

Положенням про єдину державну систему цивільного захисту визначається перелік заходів, що здійснюються у відповідному режимі, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту під час функціонування зазначеної системи у відповідному режимі.

Єдина державна система цивільного захисту в особливий період функціонує відповідно до Кодексу цивільного захисту України та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України «Про правовий режим воєнного стану» [112], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [113], а також інших нормативно-правових актів.

5. Завдання і обов'язки суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту

До завдань і обов'язків суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту належить:

1) забезпечення виконання заходів у сфері цивільного захисту на об'єктах суб'єкта господарювання;

2) забезпечення відповідно до законодавства своїх працівників засобами колективного та індивідуального захисту;

3) розміщення інформації про заходи безпеки та відповідну поведінку населення в разі виникнення аварії;

4) організація та здійснення під час виникнення надзвичайних ситуацій евакуаційних заходів щодо працівників та майна суб'єкта господарювання;

5) створення об'єктових формувань цивільного захисту відповідно до Кодексу цивільного захисту України та інших законодавчих актів, необхідної для їх функціонування матеріально-технічної бази та забезпечення готовності таких формувань до дій за призначенням;

6) створення диспетчерських служб відповідно до Кодексу цивільного захисту України та інших законів, необхідних для забезпечення безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;

7) проведення оцінки ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах суб'єкта господарювання, здійснення заходів щодо неперевикнення прийнятних рівнів таких ризиків;

8) здійснення навчання працівників з питань цивільного захисту, в тому числі правилам техногенної та пожежної безпеки;

9) декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;

10) розроблення планів локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки;

11) проведення об'єктових тренувань і навчань з питань цивільного захисту;

12) забезпечення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання відповідно до вимог статті 133 Кодексу цивільного захисту України;

13) здійснення власним коштом заходів цивільного захисту, що зменшують рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

14) забезпечення безперешкодного доступу посадових осіб органів державного нагляду, працівників аварійно-рятувальних служб, з якими укладені угоди про аварійно-рятувальне обслуговування суб'єктів господарювання, для проведення обстежень на відповідність протиаварійних заходів планам локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки та потенційно небезпечних об'єктах, сил цивільного захисту – для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

15) забезпечення дотримання вимог законодавства щодо створення, зберігання, утримання, використання та реконструкції захисних споруд цивільного захисту;

16) здійснення обліку захисних споруд цивільного захисту, які перебувають на балансі (утриманні);

17) дотримання протиепідемічного, протіепізоотичного та протіепіфітотичного режиму;

18) створення й використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

19) розроблення заходів щодо забезпечення пожежної безпеки, впровадження досягнень науки та техніки, позитивного досвіду з зазначеного питання;

20) розроблення та затвердження інструкцій і видання наказів з питань пожежної безпеки, здійснення постійного контролю за їх виконанням;

21) забезпечення виконання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, а також виконання вимог приписів, постанов та розпоряджень центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки;

22) утримання у справному стані засобів цивільного та протипожежного захисту, недопущення їх використання не за призначенням;

23) здійснення заходів щодо впровадження автоматичних засобів виявлення та гасіння пожеж і використання для цієї мети виробничої автоматики;

24) своєчасне інформування відповідних органів та підрозділів цивільного захисту про несправність протипожежної техніки, систем протипожежного захисту, водопостачання, а також про закриття доріг і проїздів на відповідній території;

25) виконання інших завдань і заходів у сфері цивільного захисту, передбачених Кодексом цивільного захисту України та іншими законодавчими актами.

Порядок діяльності підрозділів з питань цивільного захисту або призначених осіб визначається відповідними положеннями про них або посадовими інструкціями. Положення про підрозділ (посадова інструкція працівника) з питань цивільного захисту затверджується керівником, що його створив (призначив), на підставі типового положення про такий підрозділ, що затверджується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

6. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту

Стаття 21 Кодексу цивільного захисту України передбачає права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту [106]. Так, громадяни України мають право на:

1) отримання інформації про надзвичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі;

2) забезпечення засобами колективного та індивідуального захисту та їх використання;

3) звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій;

4) участь у роботах із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільних формувань цивільного захисту;

5) отримання заробітної плати за роботу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі залучення до таких робіт згідно з трудовими договорами;

6) соціальний захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків;

7) медичну допомогу, соціально-психологічну підтримку та медично-психологічну реабілітацію в разі отримання фізичних і психологічних травм.

Громадяни України зобов'язані:

– дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях;

– дотримуватися заходів безпеки в побуті та повсякденній трудовій діяльності, не допускати порушень виробничої та технологічної дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, що можуть призвести до надзвичайної ситуації;

– вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання до медичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту;

– повідомляти службі екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій;

– у разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для рятування населення і майна;

– дотримуватися режимів радіаційного захисту, протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режимів;

– виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, які їм належать на праві приватної власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережному поводженню з вогнем.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, у разі виникнення надзвичайних ситуацій

користуються тими самими правами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

7. Склад та основні завдання сил цивільного захисту

До сил цивільного захисту належать:

- Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- аварійно-рятувальні служби;
- формування цивільного захисту;
- спеціалізовані служби цивільного захисту;
- пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- добровільні формування цивільного захисту.

Основними завданнями сил цивільного захисту є:

1) проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, захисту населення і територій від них;

2) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

3) гасіння пожеж;

4) ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження, інших небезпечних проявів;

5) проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боєприпасів та підривних засобів (крім вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), крім територій, які надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, військових навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань;

6) проведення вибухових робіт для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків;

7) проведення робіт щодо життєзабезпечення постраждалих;

8) надання екстреної медичної допомоги постраждалим у районі надзвичайної ситуації та транспортування їх до закладів охорони здоров'я;

9) здійснення перевезень матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших

невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок таких ситуацій;

10) надання допомоги іноземним державам щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

11) проведення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання та окремих територій, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій.

Сили цивільного захисту можуть залучатися до проведення відновлювальних робіт.

8. Захист населення та територій від надзвичайних ситуацій

Захист населення та територій від надзвичайних ситуацій включає в себе такі заходи:

- оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту;
- укриття населення у захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи;
- інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист;
- медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;
- навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Система оповіщення – це комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури та технічних засобів (зв'язку, мережі радіомовлення та телебачення). Система централізованого оповіщення у сфері цивільного захисту забезпечує можливість циркулярного та вибіркового оповіщення посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, керівників підприємств, установ та організацій, а також населення.

На потенційно небезпечних підприємствах створюються локальні або об'єктові системи оповіщення працівників та населення прилеглих територій, а також інших підприємств, організацій, установ, які можуть опинитися в зоні ураження в разі виникнення на них надзвичайної ситуації. Локальні системи сполучені з регіональними системами централізованого оповіщення.

Оповіщення населення покладається на оперативних чергових відповідних територіальних органів управління цивільного захисту, а також можуть залучатися сили і засоби МВС.

Оповіщення населення в разі будь-якої надзвичайної ситуації здійснюється за єдиним сигналом: «УВАГА ВСІМ!»

Сигнал доводиться до населення уривчастим звучанням електросирен, гудками підприємств, транспорту тощо. За цим сигналом населення повинно ввімкнути радіо та телемовлення та уважно слухати інформацію (повідомлення), що передаються територіальними органами ЦЗ, потенційно небезпечними підприємствами.

На пунктах управління, звідки здійснюється оповіщення, заздалегідь розроблено та закладено в систему варіанти текстів для передавання повідомлення в різних можливих ситуаціях у мирний час та на період війни.

Встановлено такі сигнали оповіщення населення в мирний час у разі НС: «Аварія на атомній електростанції», «Аварія на хімічно небезпечному об'єкті», «Землетрус», «Затоплення», «Штормове попередження».

Сигнали оповіщення населення у воєнний час такі:

– «*Повітряна тривога*». Цим сигналом населення попереджають про небезпеку ураження від застосування противником зброї. По радіо передається текст: «Увага! Увага! Повітряна тривога! Повітряна тривога!» За сигналом об'єкти припиняють роботу, транспорт зупиняється і все населення укривається в захисних спорудах;

– «*Відбій повітряної тривоги*». За цим сигналом населення залишає захисні споруди та повертається на свої робочі місця та в житлові приміщення;

– «*Радіаційна небезпека*» – подається в населених пунктах і в районах, в напрямку яких переміщується радіоактивна хмара, що утворилась від вибуху ядерного боєприпасу;

– «*Хімічна тривога*» – подається у разі загрози або безпосереднього виявлення хімічного чи/або бактеріального нападу (зараження).

Формалізований зміст тексту повідомлення органу цивільного захисту про надзвичайну ситуацію в разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті може бути такий:

«УВАГА! Говорить штаб цивільного захисту міста

_____.

Громадяни! Сталася аварія на _____ із викидом небезпечної хімічної речовини _____. Хмара зараженого повітря поширюється в напрямку _____.

Населенню, що проживає на вулицях _____, необхідно перебувати у приміщеннях, провести герметизацію квартир (будинків). Населенню, що проживає на вулицях _____, негайно залишити житлові будинки, приміщення підприємств, установ, організацій та вийти в район _____.

Отриману інформацію сповістити сусідам. Надалі діяти відповідно до вказівок органу цивільного захисту.

З метою укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту створюють фонд захисних споруд через:

- освоєння підземного простору населених пунктів, пристосування та використання приміщень для укриття населення в НС;

- дообладнання з урахуванням вимог захисту підвальних та інших заглиблених приміщень, гірничих виробок і природних порожнин;

- будівництво окремих сховищ і протирадіаційних укриттів;

- будівництво в період загрози виникнення НС найпростіших сховищ та укриттів.

Основним способом захисту населення міст, де розташовані небезпечні об'єкти, в умовах недостатнього забезпечення захисними спорудами в особливий період, є його евакуація та розміщення у зонах, безпечних для проживання.

Для своєчасного та організованого (без паніки та загибелі людей) проведення евакуації здійснюють підготовку, планування та управління проведенням евакуації.

Інженерний захист територій включає:

- проведення районування територій за наявністю потенційно небезпечних об'єктів і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з ними;

- віднесення міст до відповідних груп цивільного захисту та віднесення суб'єктів господарювання до відповідних категорій цивільного захисту;

- розроблення та включення вимог інженерно;

- технічних заходів цивільного захисту до відповідних видів містобудівної та проєктної документації та реалізація їх під час будівництва і експлуатації;
- урахування можливих проявів небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів та негативних наслідків аварій під час розроблення генеральних планів населених пунктів і ведення містобудування;
- розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням наслідків аварій, що можуть статися на таких об'єктах;
- розроблення та здійснення заходів щодо безаварійного функціонування об'єктів підвищеної небезпеки;
- будівництво споруд, будівель, інженерних мереж і транспортних комунікацій із заданими рівнями безпеки та надійності;
- будівництво протизсувних, протиповеневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення, їх утримання у функціональному стані;
- обстеження будівель, споруд, інженерних мереж і транспортних комунікацій, розроблення та здійснення заходів щодо їх безпечної експлуатації;
- інші заходи інженерного захисту територій залежно від ситуації, що склалася [114].

Здійснення заходів інженерного захисту територій покладається на суб'єктів забезпечення цивільного захисту.

Заходи, щодо медичного захисту спрямовані на запобігання або зменшення ступеня ураження людей завдяки своєчасному застосуванню медичних препаратів, наданню медичної допомоги постраждалим і їх лікуванню та психологічному відновленню, забезпеченню нормального епідемічного стану в зонах надзвичайної ситуації, контролю за станом довкілля, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією.

Медичний захист може бути здійснений на належному рівні за умови завчасного створення та підготовки спеціальних медичних формувань, накопичення медичних засобів захисту, медичного та спеціального майна та техніки, планування та використання наявних сил і засобів, закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності та господарювання.

Навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється в робочий час за рахунок коштів

роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту.

Порядок організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту визначається центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [115].

9. Запобігання надзвичайним ситуаціям

З метою забезпечення здійснення заходів із запобігання виникненню надзвичайних ситуацій в Україні проводяться постійний моніторинг і прогнозування надзвичайних ситуацій.

Моніторинг надзвичайних ситуацій – це система безперервних спостережень, лабораторного та іншого контролю для оцінки стану захисту населення та територій і небезпечних процесів, які можуть призвести до загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, а також своєчасне виявлення тенденцій до їх зміни.

Спостереження, лабораторний та інший контроль включають збирання, опрацювання й передавання інформації про стан навколишнього природного середовища, забруднення продуктів харчування, продовольчої сировини, фуражу, води радіоактивними та хімічними речовинами, зараження збудниками інфекційної хвороби та іншими небезпечними біологічними агентами.

Для проведення моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій в Україні створюється та функціонує система моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій.

Порядок функціонування системи моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій, проведення моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій, перелік установ та організацій, які належать до суб'єктів моніторингу, спостереження, лабораторного контролю і прогнозування надзвичайних ситуацій, визначаються Кабінетом Міністрів України [116].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «цивільний захист».
2. Назвіть суб'єктів забезпечення цивільного захисту.
3. Розкрийте основні принципи здійснення цивільного захисту.
4. Які класифікації надзвичайних ситуацій Ви знаєте?

5. Дайте загальну характеристику єдиній державній системі цивільного захисту та назвіть її складові.

6. Які завдання та обов'язки суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту встановлені законодавством?

7. Назвіть права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту.

8. Які державні органи входять до складу сил цивільного захисту та їх основні завдання?

9. Які органи цивільного захисту здійснюють захист населення і територій від надзвичайних ситуацій?

10. Назвіть заходи запобігання надзвичайним ситуаціям.

Тестові завдання:

Тест 1. Цивільний захист забезпечується:

а) з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України»;

б) суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно – у мирний час;

в) суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно – у межах реалізації заходів держави щодо оборони України;

г) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Тест 2. Для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації на:

а) державному рівні;

б) регіональному рівні;

в) місцевому рівні;

г) об'єктовому рівні;

г) локальному рівні.

Тест 3. Надзвичайні ситуації класифікуються за:

а) характером походження;

б) ступенем поширення;

в) розміром людських втрат та матеріальних збитків;

г) територією, де вони відбулися.

Тест 4. Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій:

- а) техногенного характеру;
- б) природного характеру;
- в) соціальні;
- г) воєнні;
- г) побутові.

Тест 5. Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій:

- а) державний;
- б) регіональний;
- в) місцевий;
- г) об'єктовий;
- г) територіальні.

Тест 6. Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій передбачає:

- а) підготовку та реалізацію заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки;
- б) проведення оцінювання ступенів ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- в) завчасне реагування на події, що становлять загрозу виникнення надзвичайних ситуацій для запобігання лиху або пом'якшення його можливих наслідків;
- г) тільки нагляд та контроль державних органів.

Тест 7. Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з:

- а) функціональних підсистем та їх ланок;
- б) територіальних підсистем та їх ланок;
- в) державних підсистем та їх ланок.

Тест 8. Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах:

- а) повсякденного функціонування;
- б) підвищеної готовності;
- в) надзвичайної ситуації;
- г) надзвичайного стану;
- г) складу правопорушення.

Тест 9. Єдина державна система цивільного захисту в особливий період функціонує відповідно:

- а) до Кодексу цивільного захисту України;
- б) з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»;
- в) до інших нормативно-правових актів;
- г) до локально-правових актів.

Тест 10. До сил цивільного захисту належать:

- а) оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- б) аварійно-рятувальні служби;
- в) формування цивільного захисту;
- г) спеціалізовані служби цивільного захисту;
- г) пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- д) добровільні формування цивільного захисту;
- е) громадські об'єднання.

Тест 11. Захист населення та територій від надзвичайних ситуацій включає в себе такі заходи:

- а) оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту;
- б) укриття населення у захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи;
- в) інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист;
- г) медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;
- г) навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях;
- д) проведення вступного інструктажу.

Тест 12. Встановлено такі сигнали оповіщення населення в мирний час у разі надзвичайної ситуації:

- а) «Аварія на атомній електростанції»;
- б) «Аварія на хімічно небезпечному об'єкті»;
- в) «Землетрус»;
- г) «Затоплення»;
- д) «Штормове попередження»;
- е) «Обережно – яма».

Тест 13. Сигнали оповіщення населення у воєнний час такі:

- а) «Повітряна тривога»;
- б) «Відбій повітряної тривоги»;
- в) «Радіаційна небезпека»;
- г) «Хімічна тривога»;
- д) «Змішана тривога».

Тест 14. Заходи, щодо медичного захисту спрямовані:

- а) на запобігання або зменшення ступеня ураження людей завдяки своєчасному застосуванню медичних препаратів;
- б) наданню медичної допомоги постраждалим і їх лікуванню та психологічному відновленню;
- в) забезпеченню нормального епідемічного стану в зонах надзвичайної ситуації;
- г) контролю за станом довкілля, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією;
- д) на здійснення заходів інженерного захисту територій.

Тест 15. Навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється:

- а) в робочий час за рахунок коштів роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях;
- б) під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту;
- в) під час відпочинку працівників.

Тема 19. Основи пожежної безпеки

1. Законодавство про пожежну безпеку
2. Організаційні та технічні протипожежні заходи

3. Організація пожежної охорони у галузі
4. Пожежна сигналізація
5. Речовини і матеріали, що використовуються для гасіння пожеж та їх властивості
6. Вогнегасники, ручний протипожежний інструмент, їх призначення, використання на пожежі

1. Законодавство про пожежну безпеку

Правовою основою пожежної безпеки є Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, інші закони України, а також акти Президента України, Кабінету Міністрів України та міністерств.

Відповідно до частини 3 статті 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Для реалізації цього права була прийнята низка законів та підзаконних актів, які власне і встановлюють вимоги пожежної безпеки [5].

Для регулювання відносин, пов'язаних із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту був прийнятий Кодекс цивільного захисту України (02 жовтня 2012 року). Згідно зі статтею 55 Кодексу цивільного захисту України, діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ та організацій. Зазначена вимога відображається у трудових договорах (контрактах), статутах та положеннях. Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на власників та керівників таких суб'єктів господарювання [106].

У Наказі Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 року № 1417 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні» встановлюються загальні вимоги з пожежної безпеки до будівель, споруд різного призначення та прилеглих до них територій, іншого нерухомого майна, обладнання, устаткування, що експлуатуються, будівельних майданчиків, а також під час проведення робіт з будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, технічного переоснащення будівель та споруд [117].

Центральні органи виконавчої влади з урахуванням специфічних умов та особливостей щодо забезпечення пожежної безпеки об'єктів, віднесених до їх сфери управління, за необхідності видають галузеві правила пожежної безпеки, які не повинні суперечити законам та знижувати їх вимоги.

Норми і правила, які встановлюють вимоги до пожежонебезпечних технологічних процесів та продукції, повинні включати вимоги пожежної безпеки та погоджуватися з центральним органом виконавчої влади, що здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки. Вимоги пожежної безпеки, що містяться у відомчих нормативних актах, не повинні суперечити нормам і правилам.

Термін «пожежа» вживається як неконтрольований процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища (стаття 2 Кодексу цивільного захисту України).

У суспільстві існує безпосередня зацікавленість у зниженні вірогідності виникнення пожеж і зменшенні шкоди від них. Досягнення цієї мети є складним соціально-економічним завданням, вирішенню якого повинні сприяти системи пожежної безпеки. У Кодексі цивільного захисту України термін «пожежна безпека» визначається як відсутність неприпустимого ризику виникнення й розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

2. Організаційні та технічні протипожежні заходи

Відповідно до II розділу Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 року № 1417 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні» (далі – Правила), діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств та об'єктів. Керівник підприємства повинен визначити обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки, призначити відповідальних за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, дільниць, технологічного та інженерного устаткування, а також за утримання й експлуатацію засобів протипожежного захисту [117].

Обов'язки щодо забезпечення пожежної безпеки, утримання та експлуатації засобів протипожежного захисту передбачаються у посадових інструкціях, обов'язках, положеннях про підрозділ.

На кожному об'єкті відповідним документом (наказом, інструкцією тощо) повинен бути встановлений протипожежний режим, який включає:

- порядок утримання шляхів евакуації;
- визначення спеціальних місць для куріння;
- порядок застосування відкритого вогню;
- порядок використання побутових нагрівальних приладів;
- порядок проведення тимчасових пожежонебезпечних робіт;
- правила проїзду та стоянки транспортних засобів;
- місця для зберігання й допустиму кількість сировини, напівфабрикатів та готової продукції, що можуть одночасно знаходитися у приміщеннях і на території;
- порядок прибирання горючого пилу й відходів, зберігання промасленого спецодягу та ганчір'я, очищення елементів вентиляційних систем від горючих відкладень;
- порядок відключення від мережі електроживлення обладнання та вентиляційних систем у разі пожежі;
- порядок огляду й зачинення приміщень після закінчення роботи;
- порядок проходження посадовими особами навчання й перевірки знань з питань пожежної безпеки, а також проведення з працівниками протипожежних інструктажів та занять з пожежно-технічного мінімуму з призначенням відповідальних за їх проведення;
- порядок організації експлуатації та обслуговування наявних засобів протипожежного захисту;
- порядок проведення планово-попереджувальних ремонтів та оглядів електроустановок, опалювального, вентиляційного, технологічного та іншого інженерного обладнання;
- порядок збирання членів пожежно-рятувального підрозділу добровільної пожежної охорони та посадових осіб, відповідальних за пожежну безпеку, в разі виникнення пожежі, виклику вночі, у вихідні й святкові дні;
- порядок дій у разі виникнення пожежі: порядок і способи оповіщення людей, виклику пожежно-рятувальних підрозділів, зупинки технологічного устаткування, вимкнення ліфтів, підйомників,

вентиляційних установок, електроспоживачів, застосування засобів пожежогасіння; послідовність евакуації людей та матеріальних цінностей з урахуванням дотримання техніки безпеки. При розробленні інструкцій дій у разі виникнення (виявлення) пожежі необхідно використовувати розділ VIII Правил.

Працівники об'єкта мають бути ознайомлені з цими вимогами на інструктажах або під час проходження пожежно-технічного мінімуму.

Для кожного приміщення об'єкта мають бути розроблені та затверджені керівником об'єкта або уповноваженою ним посадовою особою інструкції про заходи пожежної безпеки.

У цих інструкціях повинні вказуватися:

- категорія приміщення з вибухопожежної та пожежної небезпеки (для виробничих, складських приміщень та лабораторій);
- вимоги щодо утримання евакуаційних шляхів та виходів;
- спеціальні місця для куріння та вимоги до них;
- порядок утримання приміщень, робочих місць;
- порядок зберігання та застосування легкозаймистих рідин, горючих рідин (далі - ЛЗР, ГР), пожежовибухонебезпечних речовин і матеріалів;
- порядок прибирання робочих місць, збирання, зберігання та видалення горючих відходів, промасленого ганчір'я;
- порядок утримання та зберігання спецодягу;
- місця, порядок та норми одночасного зберігання в приміщенні сировини, напівфабрикатів та готової продукції;
- порядок проведення зварювальних та інших вогневих робіт;
- порядок огляду, вимкнення електроустановок, приведення в пожежобезпечний стан приміщень та робочих місць, закриття приміщень після закінчення роботи;
- заходи пожежної безпеки при роботі на технологічних установках та апаратах, які мають підвищену пожежну небезпеку;
- граничні показання контрольно-вимірювальних приладів, відхилення від яких можуть викликати пожежу або вибух;
- обов'язки та дії працівників у разі виникнення пожежі і [117].

Ці інструкції мають вивчатися під час проведення протипожежних інструктажів, проходження навчання за програмою пожежно-технічного мінімуму, а також в системі виробничого навчання і вивішуватися на видних місцях. Інструкції про заходи

пожежної безпеки не розробляються для душевих, басейнів, мийних, умивалень та санвузлів, а також для коридорів та вестибюлів.

У разі зміни планування або функціонального призначення будинків (приміщень, споруд), технології виробництва, штатного розкладу персоналу плани евакуації та інструкції повинні бути відкориговані.

У приміщеннях на видних місцях біля телефонів слід вивішувати таблички із зазначенням номера телефону для виклику пожежно-рятувальних підрозділів.

Територія об'єкта, а також будинки, споруди, приміщення мають бути забезпечені відповідними знаками безпеки. Знаки безпеки, їх кількість, а також місця їх встановлення повинні відповідати ДСТУ EN ISO 7010:2019 «Графічні символи. Кольори та знаки безпеки. Зареєстровані знаки безпеки» [118].

Застосування у будівництві й на виробництві матеріалів та речовин, на які відсутні показники щодо пожежної небезпеки, забороняється.

3. Організація пожежної охорони у галузі

Для працівників охорони (сторожів, вахтерів, вартових) повинно бути розроблено інструкцію, в якій необхідно визначити їхні обов'язки щодо контролю за додержанням протипожежного режиму, огляду території та приміщень, порядок дій в разі виявлення пожежі, спрацювання систем протипожежного захисту, а також указати, хто з посадових осіб об'єкта має бути викликаний у нічний час у разі пожежі. Працівники охорони повинні мати список посадових осіб об'єкта з зазначенням їх місць проживання, службових, домашніх (мобільних) телефонів. Працівники об'єкта зобов'язані дотримуватися встановленого протипожежного режиму, виконувати вимоги Правил та інших нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки.

В Інструкції з пожежної безпеки охоронця передбачаються наступні обов'язки щодо контролю за додержанням протипожежного режиму, огляду території та приміщень, а саме:

- впевнитись у наявності всіх ключів, пеналів, документації охоронців;
- перевірити працездатність приймальних станцій автоматичної пожежної сигналізації та охоронної сигналізації, про що зробити запис у спеціальному журналі;
- перевірити протипожежний режим приміщення охоронців;

– ознайомитися з рапортом охоронців, що змінюються та намітити заходи з усунення виявлених у вечірній і нічний час протипожежних та інших порушень і недоліків.

Протягом чергування охоронець повинен постійно здійснювати контроль за протипожежним та режимним станом приміщень та території об'єкта охорони. Виявлені недоліки та ті, про які сповістили працівники об'єкта охорони, повинні негайно (за можливості) усуватися шляхом повідомлення про це фахівців електротехнічної, сантехнічної, транспортної служб.

Під час перевірки протипожежного режиму приміщень, холів та коридорів охоронець повинен:

- впевнитись у наявності первинних засобів пожежогасіння – вогнегасників, пожежних щитів;
- перевірити цілісність пломб на ящиках (шафах) внутрішніх пожежних кранів;
- знати та вміти перевірити роботу приймально-контрольних приладів і станцій автоматичної пожежної та охоронно-пожежної сигналізації;
- оглянути стан шляхів евакуації, запасних виходів, сповіщувачів автоматичної пожежної сигналізації, оповіщувачів про пожежу та кнопок сповіщення про пожежу з ручним пуском і вмикання насосів-підвищувачів.

Під час перевірки протипожежного режиму території охоронець зобов'язаний:

- оглянути стан пожежних щитів, пожежних водоймищ (ПВ), пожежних гідрантів (ПГ) та під'їздів до них і наявність покажчиків ПГ та ПВ;
- впевнитись чи вільний в'їзд в арку на територію об'єкта охорони;
- у вечірній і нічний час перевірити стан освітлення території.

Перевірки повинні здійснюватися одним охоронцем з інтервалом у 4 години. Порушення та недоліки, які не вдалося усунути під час перевірки, відображаються в рапорті під час приймання-здавання об'єкта охорони.

У разі спрацювання системи автоматичної пожежної сигналізації необхідно негайно повідомити про це пожежну охорону за телефоном 101 та прибути на місце, звідки надійшов сигнал тривоги. Якщо спрацювання було хибним, треба дати відбій пожежній

охороні. У тому випадку, коли сигнал надійшов з приміщення, до якого доступ охоронців заборонений, необхідно діяти згідно з вимогами іншої спеціальної інструкції.

Охоронці повинні вміти користуватися всіма первинними засобами пожежогасіння, які є на об'єкті, що охороняється. Навчання способам гасіння умовної пожежі охоронці мають проходити при прийомі на роботу.

У приміщенні охоронців повинен бути список посадових осіб, яких слід викликати в нічний час (вихідні та святкові дні) у разі виникнення пожежі. У списку зазначаються адреси, службові та домашні телефони посадових осіб.

При вимушеній евакуації людей та матеріальних цінностей під час виникнення пожежі чи аварії охоронці повинні зняти (демонтувати) турнікет, направляти людей до запасних виходів, за необхідності допомагати у проведенні евакуації матеріальних цінностей. У окремих випадках, коли евакуація матеріалів потребує спеціальних умов, охоронці повинні діяти згідно з вимогами іншої спеціальної інструкції.

У Інструкції з пожежної безпеки охоронця передбачаються наступні обов'язки та дії охоронців у разі виникнення пожежі, а саме:

- повідомити за телефоном 101 Державну пожежну охорону та відповідних осіб об'єкта охорони;
- вжити заходів щодо гасіння пожежі з використанням первинних засобів пожежогасіння;
- вимкнути у разі необхідності струмоприймачі та вентиляцію;
- організувати рятування людей (евакуацію), вивести за межі небезпечної зони всіх працівників, не пов'язаних з ліквідацією пожежі;
- перевірити здійснення оповіщення людей про пожежу;
- забезпечити дотримання техніки безпеки працівниками, які беруть участь у гасінні пожежі;
- організувати взаємодію з аварійними службами (електротехнічною, газовою, сантехнічною та транспортною).

Окрім цього, один охоронець повинен зустрічати прибуваючі підрозділи пожежної охорони й найкоротшим шляхом направляти їх на місце пожежі.

До прибуття керівних та посадових осіб об'єкта охорони охоронець не повинен залишати місце пожежі (за умови, що немає загрози його життю та здоров'ю), за можливості, надавати

консультативну допомогу керівникові гасіння пожежі (штабу пожежогасіння) щодо місцезнаходження того чи іншого обладнання, кнопок вмикання насосів-підвищувачів, запасних виходів чи виходів на горище тощо.

4. Пожежна сигналізація

Пожежна сигналізація на підприємствах – це комплекс технічних засобів, призначений для своєчасного виявлення вогню та оповіщення про точне місце його формування. Найбільш поширеними на ринку є охоронно-пожежні комплекси, що виконують одночасно дві функції. Функції системи залежать від побажань замовника та його фінансових можливостей, але базові настройки дозволяють:

- швидко передати попередження про поширення вогню в чергову службу з зазначенням місця його виникнення на об'єкті, що охороняється;

- дистанційно активувати автоматичні засоби гасіння вогню – різні типи вогнегасників, підібраних, виходячи з конкретних умов роботи підприємства;

- забезпечити роботу систем контролю доступом для швидкої та ефективної евакуації людей з охоплених вогнем будівель або споруд;

- передати інформацію про надзвичайну ситуацію на додаткові вузли диспетчерського управління.

Правила протипожежної безпеки України пред'являють суворі вимоги до пожежної сигналізації на підприємствах різних форм власності. У разі недотримання цих норм власникам і відповідальним особам загрожують серйозні штрафи.

Сучасна пожежна сигналізація являє собою електронну систему управління, яка формується з наступних складових елементів і вузлів:

- датчиків – спеціальних сповіщувачів, які подають сигнал тривоги при виникненні перших ознак пожежі;

- каналів передачі даних від датчиків;

- пульта прийому, контролю та аналізу інформації, що використовується оперативним персоналом;

- систем оповіщення персоналу;

- спеціального обладнання-пожежних щитів, пожежних шаф та інше.

Першими ознаками формування екстреної ситуації є поява задимленості в приміщеннях, сильного спалаху світла або різкого зростання температури навколишнього середовища. Три цих головних

фактори лежать в основі роботи більшості технічних засобів. На підприємствах широко використовуються чотири види датчиків:

- датчики диму;
- датчики вогню;
- світлові пристрої;
- комбіновані пристрої.

Датчик диму або димовий сповіщувач реагує на появу в повітрі найдрібніших частинок газоподібних продуктів горіння. Датчики вогню сигналізують про різке підвищення температури всередині кімнати або технічного приміщення. Світлові пристрої реагують на появу електромагнітних хвиль, характерних для спектру відкритого вогню, а комбіновані пристрої поєднують в собі дві або більше функціональних особливості [114].

5. Речовини й матеріали, що використовуються для гасіння пожеж та їх властивості

Під час вибору первинних засобів пожежогасіння потрібно враховувати фізико-хімічні та пожежонебезпечні властивості горючих речовин і матеріалів, їх взаємодію з вогнегасними речовинами, а також площу виробничих приміщень, відкритих майданчиків та установок.

Необхідна кількість первинних засобів пожежогасіння повинна визначатися відповідальним за пожежну безпеку на об'єкті окремо для кожного поверху та приміщення, а також для етажерок відкритих установок.

Для розміщення первинних засобів пожежогасіння у виробничих, складських, допоміжних приміщеннях, будинках, спорудах, а також на території підприємств повинні встановлюватися спеціальні пожежні щити (стенди). Пожежні щити (стенди) повинні встановлюватись на території об'єкта площею більше 200 кв.м з розрахунку один щит (стенд) на 5000 кв.м захищеної площі.

До комплекту засобів пожежогасіння, які розміщуються на пожежному щиті, входять: вогнегасники – 3 шт., ящик з піском – 1 шт., протипожежне покривало – 1 шт., багор або лом та гак – 2 шт., лопати – 2 шт., сокири – 2 шт.

На пожежних щитах (стендах) повинні розміщуватися ті первинні засоби гасіння пожежі, які можуть застосовуватися в даному приміщенні, споруді, установці. Пожежні щити (стенди) та засоби пожежогасіння повинні бути пофарбовані у відповідні кольори згідно

з ДСТУ EN ISO 7010:2019 «Графічні символи. Кольори та знаки безпеки. Зареєстровані знаки безпеки»[118].

Склади пиломатеріалів, тари та волокнистих матеріалів потрібно забезпечувати необхідною (понаднормовою) кількістю пожежних щитів з набором первинних засобів пожежогашіння згідно з місцевими умовами.

На пожежних щитах (стендах) необхідно вказувати їх порядкові номери та номер телефону для виклику пожежно-рятувальних підрозділів.

Порядковий номер пожежного щита вказують після літерного індексу «ПЩ».

Пожежні щити (стенди) повинні забезпечувати:

– захист вогнегасників від потрапляння прямих сонячних променів, а також захист знімних комплектуючих виробів від використання не за призначенням (для щитів та стендів, установлених поза приміщеннями);

– зручність та оперативність зняття (витягання) закріплених на щиті (стенді) комплектуючих виробів.

Пожежні покривала повинні мати розмір не менше ніж 1 x 1 м. Їх призначено для гашіння невеликих осередків пожеж у разі займання речовин, горіння яких не може відбуватися без доступу повітря. У місцях застосування та зберігання ЛЗР та ГР мінімальні розміри пожежних покривал збільшуються до величин: 2 x 1,5 м і 2 x 2 м відповідно. Пожежні покривала придатні для гашіння пожеж класів А, В, D згідно з ГОСТ 27331-87 (СТ СЭВ 5637-86) «Пожарная техника. Классификация пожаров».

Бочки з водою повинні встановлюватись у виробничих, складських та інших приміщеннях, спорудах у разі відсутності внутрішнього протипожежного водогону та за наявності горючих матеріалів, а також на території об'єктів, індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків. Їх кількість у приміщеннях повинна визначатися з розрахунку одна бочка на 250-300 м² захищеної площі.

Бочки для зберігання води з метою пожежогашіння повинні мати місткість не менше ніж 0,2 м³ і мають бути укомплектовані пожежним відром місткістю не менше ніж 0,008 м³.

Ящики для піску повинні мати місткість 0,5, 1,0 або 3,0 м³ і бути укомплектовані совковою лопатою. Ящики для піску, які є

елементом конструкції пожежного стенда, повинні мати місткість не менше ніж 0,1 м³. Конструкція ящика повинна забезпечувати зручність діставання піску та виключати потрапляння сміття й атмосферних опадів.

6. Вогнегасники, ручний протипожежний інструмент, їх призначення, використання на пожежі

Розміщення та експлуатація вогнегасників повинні здійснюватися згідно з вимогами Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 15 січня 2018 року № 25, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 23 лютого 2018 року за № 225/31677 [119].

Переносні вогнегасники повинні розміщуватися шляхом:

- навішування на вертикальні конструкції на висоті не більше 1,5 м від рівня підлоги до нижнього торця вогнегасника і на відстані від дверей, достатній для її повного відчинення;
- установлювання в шафи пожежних кран-комплектів, у спеціальні тумби, на підставки, що надійно закріплені, на підлозі (якщо дозволяє конструкційне виконання), у пожежні щити (стенди).

Якщо в одному приміщенні знаходяться декілька різних за пожежною небезпекою виробництв, не відділених одне від одного протипожежними стінами, то всі ці приміщення повинні забезпечуватись вогнегасниками, пожежним інвентарем та іншими видами засобів пожежогасіння за нормами найбільш небезпечного виробництва.

Вогнегасники слід встановлювати у легкодоступних та видних місцях, а також у пожежонебезпечних місцях, де найбільш вірогідна поява осередків пожежі. При цьому необхідно забезпечити їх захист від потрапляння прямих сонячних променів та дії опалювальних і нагрівальних приладів.

Відстань між місцями розташування вогнегасників не повинна перевищувати:

- 15 м – для приміщень категорій А, Б, В (горючі гази та рідини);
- 20 м – для приміщень категорій В, Г, а також для громадських будівель та споруд.

Пожежні щити (стенди), інвентар, інструмент, вогнегасники в місцях установлення не повинні створювати перешкоди під час евакуації.

Навішування вогнегасників на кронштейни, розміщення їх у тумбах або пожежних шафах повинні забезпечувати можливість прочитування маркувальних написів на корпусі.

Технічне обслуговування вогнегасників повинно здійснюватися відповідно до ДСТУ 4297-2004 «Технічне обслуговування вогнегасників. Загальні технічні вимоги».

Вогнегасники, які експлуатуються, повинні мати:

- облікові (інвентарні) номери за прийнятою на об'єкті системою нумерації;
- пломби на пристроях ручного пуску;
- бирки та маркувальні написи на корпусі, червоне сигнальне пофарбування згідно з державними стандартами.

Використані вогнегасники, а також вогнегасники з зірваними пломбами необхідно негайно направляти на технічне обслуговування. На технічне обслуговування з об'єкта одночасно дозволяється відправити не більше 50 % вогнегасників від їх загальної кількості. Вогнегасники, встановлені за межами приміщень або в неопалюваних приміщеннях та не призначені для експлуатації при мінусовій температурі, на холодний період повинні зніматися. У такому разі на пожежних щитах та стендах повинна розміщуватися інформація про місце розташування найближчого вогнегасника.

Немеханізований пожежний ручний інструмент, розміщений на об'єкті у складі комплектації пожежних щитів (стендів), підлягає періодичному обслуговуванню, яке включає такі операції:

- очищення від пилу, бруду та слідів корозії;
- відновлення фарбування з урахуванням вимог стандартів;
- випрямлення ломів та суцільнометалевих гаків для виключення залишкових деформацій після використання;
- відновлення потрібних кутів загострення інструмента з дотриманням вимог стандартів.

Відповідальними особами за своєчасне та повне оснащення об'єктів вогнегасниками й іншими засобами пожежогащення, забезпечення їх технічного обслуговування, навчання працівників правилам користування вогнегасниками є власники цих об'єктів (або орендарі, згідно з договором оренди).

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику законодавству про пожежну безпеку.
2. Назвіть організаційні та технічні протипожежні заходи.
3. Розкрийте порядок організації пожежної охорони у галузі.
4. Які вимоги встановлені законодавством щодо пожежної сигналізації?
5. Які речовини та матеріали використовуються для гасіння пожеж? Назвіть їх властивості?
6. Які вимоги встановлені законодавством щодо використання вогнегасників, ручного протипожежного інструменту?

Тестові завдання:

Тест 1. Правовою основою пожежної безпеки є:

- а) Конституція України;
- б) Кодекс цивільного захисту України;
- в) інші закони;
- г) акти Президента України;
- ґ) акти Кабінету Міністрів України;
- д) акти міністерств;
- е) ЗУ «Про пожежну безпеку».

Тест 2. Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на:

- а) власників підприємств;
- б) керівників суб'єктів господарювання;
- в) профспілку.

Тест 3. Відповідно до вимог пожежної безпеки керівник підприємства повинен:

- а) визначити обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки;
- б) призначити відповідальних за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, діляниць, технологічного та інженерного устаткування;

- в) призначити відповідальних за утримання й експлуатацію засобів протипожежного захисту;
- г) тільки контролювати стан пожежної безпеки на підприємстві.

Тест 4. Протипожежний режим встановлюється на підприємстві відповідно до:

- а) наказу (розпорядження) керівника;
- б) інструкції про заходи пожежної безпеки;
- в) колективного договору.

Тест 5. У інструкції з пожежної безпеки охоронця необхідно визначити:

- а) їхні обов'язки щодо контролю за дотриманням протипожежного режиму, огляду території та приміщень;
- б) порядок дій у разі виявлення пожежі, спрацювання систем протипожежного захисту;
- в) хто з посадових осіб об'єкта має бути викликаний у нічний час у разі пожежі;
- г) вказати випадки, коли охоронник не виконує свої обов'язки.

Тест 6. Під час перевірки протипожежного режиму приміщень, холів та коридорів охоронець повинен:

- а) впевнитись у наявності первинних засобів пожегогасіння - вогнегасників, пожежних щитів;
- б) перевірити цілісність пломб на ящиках (шафах) внутрішніх пожежних кранів;
- в) знати та вміти перевірити роботу приймально-контрольних приладів і станцій автоматичної пожежної та охоронно-пожежної сигналізації;
- г) оглянути стан шляхів евакуації, запасних виходів, сповіщувачів автоматичної пожежної сигналізації, оповіщувачів про пожежу та кнопок сповіщення про пожежу з ручним пуском і вмикання насосів-підвищувачів;
- д) сповістити безпосереднього керівника про стан протипожежного режиму.

Тест 7. Під час перевірки протипожежного режиму території охоронець зобов'язаний:

а) оглянути стан пожежних щитів, пожежних водоймищ (ПВ), пожежних гідрантів (ПГ) та під'їздів до них і наявність показників ПГ та ПВ;

б) впевнитись чи вільний в'їзд в арку на територію об'єкта охорони;

в) у вечірній і нічний час перевірити стан освітлення території;

г) сповістити керівника підприємства про стан протипожежного режиму.

Тест 8. При вимушеній евакуації людей та матеріальних цінностей під час виникнення пожежі чи аварії охоронці повинні:

а) зняти (демонтувати) турнікет;

б) направляти людей до запасних виходів;

в) за необхідності допомагати у проведенні евакуації матеріальних цінностей;

г) отримати дозвіл керівника на ці дії.

Тест 9. До прибуття керівних та посадових осіб об'єкта охорони охоронець:

а) не повинен залишати місце пожежі (за умови, що немає загрози його життю та здоров'ю);

б) за можливості, надавати консультативну допомогу керівникові гасіння пожежі (штабу пожежогасіння) щодо місцезнаходження того чи іншого обладнання, кнопок вмикання насосів-підвищувачів, виходів на горище, запасних виходів тощо;

в) сповістити органи державного нагляду про пожежу.

Тест 10. Першими ознаками формування екстреної ситуації є:

а) поява задимленості в приміщеннях;

б) сильного спалаху світла;

в) різкого зростання температури навколишнього середовища;

г) запаху диму.

Тест 12. На підприємствах широко використовуються чотири види датчиків:

а) датчики диму;

б) датчики вогню;

в) світлові пристрої;

- г) комбіновані пристрої;
- г) датчики тепла.

Тест 13. Під час вибору первинних засобів пожежогасіння потрібно враховувати:

- а) фізико-хімічні та пожежонебезпечні властивості горючих речовин і матеріалів;
- б) взаємодію горючих речовин і матеріалів з вогнегасними речовинами;
- в) площу виробничих приміщень, відкритих майданчиків та установок;
- г) можливості їх застосування.

Тест 14. До комплекту засобів пожежогасіння, які розміщуються на пожежному щиті, входять:

- а) вогнегасники – 3 шт.;
- б) ящик з піском – 1 шт.;
- в) протипожежне покривало – 1 шт.;
- г) багор або лом та гак – 2 шт.;
- г) лопати – 2 шт.;
- д) сокири – 2 шт.;
- е) відра – 2 шт.

Тест 15. Пожежні щити (стенди) повинні забезпечувати:

- а) захист вогнегасників від потрапляння прямих сонячних променів, а також захист знімних комплектуючих виробів від використання не за призначенням (для щитів та стендів, установлених поза приміщеннями);
- б) зручність та оперативність зняття (витягання) закріплених на щиті (стенді) комплектуючих виробів;
- в) розташування їх відповідно до правил естетики приміщення.

Тема 20. Системи забезпечення пожежної безпеки об'єкта охорони

1. Структура, завдання та можливості системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

2. Класифікація сповіщувачів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації
3. Основні характеристики та принципи дії сповіщувачів системи охоронно-пожежної сигналізації
4. Порядок поставлення та зняття з охорони системи охоронно-пожежної сигналізації
5. Засоби індикації та відображення тривожних сповіщень
6. Порядок перевірки працездатності системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації
7. Дії співробітника охорони при надходженні відповідних сигналів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

1. Структура, завдання та можливості системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

Під час охорони об'єктів у разі виникнення вибухів, пожежі, терористичних актів охоронці використовують комплекс тривожної сигналізації. У Наказі міністерства внутрішніх справ від 23 червня 2017 року № 533 «Про організацію охорони майна фізичних і юридичних осіб органами та підрозділами поліції охорони за допомогою засобів охоронного призначення» комплекс тривожної сигналізації визначається, як сукупність систем охоронної та пожежної сигналізації, теле-, відеоконтролю та теле-, відеоспостереження, контролювання доступу, що діють спільно та об'єднані для виконання завдань охоронного призначення [120]. При цьому під системою тривожної сигналізації розуміється електричне обладнання, призначене виявляти та попереджувати про наявність небезпеки.

Централізоване спостереження за об'єктами, що охороняються за допомогою пункту централізованого спостереження, полягає у ручному або автоматичному режимі взяття під спостереження комплексом тривожної сигналізації на об'єктах і контролі за їх станом упродовж часу, визначеного договором. При надходженні тривожних або службових сповіщень з об'єктів, що свідчать про порушення стану комплексу тривожної сигналізації на них, здійснюється передача інформації для реагування нарядів реагування.

Технічна експлуатація засобів охоронного призначення включає в себе:

- 1) планування технічної експлуатації;

- 2) підготовку та допуск персоналу до технічної експлуатації;
- 3) впровадження в експлуатацію;
- 4) технічне обслуговування;
- 5) приймання за якістю та комплектністю;
- 6) метрологічне забезпечення технічної експлуатації;
- 7) заходи безпеки при технічній експлуатації;
- 8) експлуатаційний контроль;
- 9) збирання й узагальнення інформації про технічну експлуатацію;
- 10) ведення експлуатаційної документації;
- 11) матеріально-технічне забезпечення технічної експлуатації.

Основними завданнями технічної експлуатації засобів охоронного призначення є:

- 1) забезпечення ефективної роботи;
- 2) підтримка належних технічних характеристик;
- 3) усунення причин, що викликають хибні сповіщення про тривогу;
- 4) удосконалення форм і методів з технічного обслуговування.

Система пожежної сигналізації – це сукупність технічних засобів, призначених для виявлення пожежі, обробки та надання у заданому вигляді повідомлення про пожежу на об'єкті, що захищається, спеціальної інформації та для видачі командна включення автоматичних установок пожежогасіння й управління іншими технічними засобами.

До складу будь-якої системи пожежної сигналізації входять пожежні сповіщувачі, приймально-контрольні прилади, світлові та звукові сповіщувачі, технічні засоби передання інформації до пультів централізованого спостереження, пультів зв'язку пожежних частин тощо.

У цілому системи пожежної сигналізації включають в себе:

- технічні засоби виявлення (сповіщувачі);
- технічні засоби збору та обробки інформації (прилади приймально-контрольні, системи передачі сповіщень тощо);
- технічні засоби оповіщення (звукові та світлові сповіщувачі, модеми тощо).

2. Класифікація сповіщувачів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

Відповідно до ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, термін «система оповіщення» визначено, як комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури й технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення. Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій полягає у своєчасному доведенні такої інформації до органів управління цивільного захисту, сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання та населення [106].

За рівнями системи оповіщення поділяються на загальнодержавну автоматизовану систему централізованого оповіщення, територіальні автоматизовані системи централізованого оповіщення, місцеві автоматизовані системи централізованого оповіщення, а також спеціальні, локальні та об'єктові системи оповіщення.

Різноманіття систем і технічних засобів пожежної сигналізації, яке існує на цей час, можна класифікувати за декількома основними ознаками, а саме за:

- призначенням (прилади пожежної сигналізації, прилади охоронної сигналізації й сигнально-пускові блоки автоматичних установок пожежогасіння);

- видом технічних засобів (установки пожежної сигналізації, системи передачі сповіщень про пожежу, об'єднані пульти централізованого спостереження, прилади (технічні засоби) пожежної сигналізації спеціального призначення, зокрема для водного, повітряного, залізничного й автомобільного транспорту та об'єктів спеціального призначення);

- конструктивним виконанням (звичайне виконання, вибухозахищене, пилезахищене та водозахищене виконання), згідно з вимогами ПУЕ до класу захисту обладнання, залежно від умов його експлуатації;

- видом ліній зв'язку, що використовуються (спеціальні провідні й волоконно-оптичні, лінії електричної мережі, радіоканал, лінії міської телефонної мережі);

- видом сповіщувачів, що підключаються (уніфіковані, що реагують на певну первинну ознаку пожежі;

- спеціальні, призначені для роботи в певних умовах; комбіновані, що реагують на декілька первинних ознак пожежі);
- елементною базою функціональних вузлів (електромеханічні, на дискретних напівпровідниках та інтегральних мікросхемах, з використанням великих інтегральних схем, мікропроцесорів і комбінованої бази).

Така класифікація не виключає можливості її розширення за рахунок

цілого ряду інших ознак, що впливають на найважливіші характеристики систем пожежної сигналізації.

Постійний розвиток науки та техніки в області пожежної безпеки сприяє появі нових технічних засобів пожежної автоматики, що, в свою чергу, розширює існуючу класифікацію.

До складу будь-якої системи автоматичного протипожежного захисту входить ряд підсистем:

- оповіщення людей про пожежу й управління евакуацією;
- автоматичне димовидалення;
- установки пожежогасіння;
- пожежна сигналізація.

Перераховані загальні складові частини системи автоматичного протипожежного захисту, тобто пожежної автоматики будь-якого об'єкта, можуть функціонувати і як самостійні системи, і як підсистеми єдиної системи автоматичного протипожежного захисту об'єкта.

У разі необхідності, підсистеми, які входять до складу системи автоматичного протипожежного захисту об'єкта, можуть функціонувати як автономні самостійні системи.

3. Основні характеристики та принципи дії сповіщувачів системи охоронно-пожежної сигналізації

Система оповіщення на об'єкті, що охороняється та його території створюється для оперативного інформування людей про позаштатну ситуацію, що наближається (аварії, пожежі, стихійне лихо, напад, терористичний акт) і координації їх дій.

Оповіщувач – технічний засіб, призначений для оповіщення людей про пожежу за допомогою подачі світлового, звукового або мовного сигналу.

Крім того, до системи охоронно-пожежної сигналізації відносять пожежні сповіщувачі. Вони є основними елементами автоматичних систем пожежної та охоронної сигналізації.

За способом приведення в дію пожежні сповіщувачі поділяють на ручні та автоматичні. У ручних сповіщувачах відсутня функція виявлення вогнища загоряння, їх дія зводиться до передачі тривожного сповіщення в електричний ланцюг шлейфу сигналізації після виявлення загоряння людиною і активізації сповіщувача шляхом натиснення відповідної пускової кнопки.

Автоматичні пожежні сповіщувачі функціонують без участі людини. З їх допомогою здійснюється виявлення займання по одному або декільком аналізованих ознаках та формування сповіщення про пожежу при досягненні контрольованого фізичного параметра встановленого значення. У якості контрольованих параметрів можуть виступати підвищена температура повітря, виділення продуктів горіння, турбулентні потоки гарячих газів, електромагнітне випромінювання тощо. Сповіщувачі виявляють первинні ознаки пожежі. До них відносять теплові, димові, газові та комбіновані. Можливо також використання інших ознак пожежі. Комбіновані сповіщувачі реагують на два та більше параметри, що характеризують появу вогнища загоряння.

Теплові сповіщувачі можуть використовувати метод формування аналізованого сигналу, що дозволяє їм реагувати не тільки на збільшення абсолютного значення температури вище максимально встановленого порогу, але й на перевищення швидкості наростання її граничного значення. Тому відповідно до характеру реакції на зміну контрольованих ознак, їх поділяють на максимальні, диференціальні та максимально-диференційні. Димові пожежні сповіщувачі за принципом дії підрозділяються на оптико-електронні та іонізаційні.

Пожежні сповіщувачі повинні забезпечувати надійне виявлення вогнища пожежі. Для цього при виборі сповіщувача необхідно враховувати ймовірний характер загоряння й процес розвитку в часі основних факторів пожежі: підвищення температури, концентрації диму, світлового випромінювання в різних точках приміщення. Залежно від виду та кількості горючих матеріалів при пожежі може бути переважання одного або декількох ознак.

Найчастіше загорання супроводжується виділенням диму в початковій стадії, тому в більшості випадків найбільш доцільне застосування димових сповіщувачів. При виборі димового сповіщувача слід враховувати, що іонізаційний (радіоізотопний) і оптико-електронний димові сповіщувачі мають різну чутливість до продуктів горіння, частки диму яких мають різний колір і розміри. Оптико-електронні точкові сповіщувачі краще реагують на світлі дими, характерні для целюлозовмісних матеріалів, а також дими, що складаються з дрібних частинок аерозолі. Іонізаційні сповіщувачі мають відносно більш високу чутливість до продуктів горіння, виділяє чорний дим з більш великими частками (наприклад, при горінні гуми).

Приміщення, в яких при пожежі найбільш ймовірно швидко поява відкритого полум'я, переважно обладнати світловими сповіщувачами.

Теплові сповіщувачі доцільно встановлювати, насамперед, у тих випадках, коли забезпечується значна потужність вогнища пожежі, а значить, що при пожежі буде відбуватися інтенсивне виділення тепла.

При виборі сповіщувача необхідно враховувати також спеціальні додаткові вимоги до їх конструкції та принципу дії. Наприклад, радіоізотопні сповіщувачі не рекомендується встановлювати в житлових приміщеннях і дитячих установах. У вибухонебезпечних приміщеннях повинні встановлюватися сповіщувачі, які мають спеціальну конструктивне виконання.

Розрахунок загальної кількості сповіщувачів та визначення місць їх встановлення повинні проводитися з урахуванням особливостей приміщення, а також вимог нормативно-технічної документації. До останньої належать відповідні документи, що регламентують загальні питання проектування та монтажу установок пожежної автоматики, систем і комплексів пожежної та охоронної сигналізації, а також експлуатаційна документація на відповідний тип сповіщувача.

Все більш широке поширення набувають пожежні сповіщувачі, створені з використанням елементної бази четвертого покоління: спеціалізованих контролерів і мікропроцесорів. Особливістю таких сповіщувачів з розширеними тактико-технічними можливостями є використання для спільної роботи тільки спеціальних приладів (контрольних панелей), що входять до складу системи охоронно-пожежної сигналізації відповідної фірми.

Застосування засобів обчислювальної техніки дозволяє створювати адресні пожежні сповіщувачі, що передають на центральний процесор контрольної панелі інформацію про своє місцезнаходження, що забезпечує точне відтворення картини та аналіз процесу виникнення й розвитку пожежі. Вони здійснюють автоматично або за запитом з центру контроль працездатності та передачу в цифровому вигляді даних про параметри свого функціонування. Сповіщувачі аналогового типу можуть також передавати інформацію про рівень контрольованого параметра. Розширення номенклатури Сповіщувачів здійснюється за рахунок застосування нових технологій. Наприклад, сучасні зарубіжні лінійні теплові сповіщувачі (кабельного типу) вловлюють різницю між нормальною та підвищеною температурою, що дозволяє формувати сигнал тривоги ще до початку розвитку пожежі (появи диму або вогню) при перегріванні контрольованого об'єкта. Сигнал передається в аналоговому вигляді від сповіщувача на спеціальну контрольну панель, яка дозволяє визначати відстань до перегрітого ділянки. Такі сповіщувачі можуть ефективно застосовуватися для контролю об'єктів з електричним обладнанням, приміщень з фальшстелею, кабельних трас і каналів.

4. Порядок поставлення та зняття з охорони системи охоронно-пожежної сигналізації

Після прибуття до місця охорони об'єкта персонал охорони зобов'язаний:

1) отримати від особи, яку він змінює (у випадках чергування у змінах), інформацію про обстановку, події та пригоди, що трапились, отримані вказівки щодо збереження та цілісності майна, умови дорожньої обстановки на маршруті руху, інші відомості, що безпосередньо стосуються охорони об'єкта;

2) прийняти майно та службову документацію згідно з описом;

3) обійти об'єкт охорони (територію), візуально оцінити його інженерно-технічний стан: перевірити наявність замків на дверях, попереджувальних знаків, засобів пожежогашіння, справність запірних пристроїв, освітлення, цілісність дверей, люків, вікон, стін, даху, підлоги, воріт, огорожі, естакад для огляду транспортних засобів, оглядових вишок, турнікетів, відповідність пломб та печаток їх відбиткам (зліпкам) згідно зі зразками, наведеними в службовій документації; переконатися у справності системи сигналізації, у тому

числі ручної системи тривожної сигналізації, про що відмітити в журналі перевірок стану систем тривожної сигналізації та реєстрації їх спрацювань;

4) у разі виявлення недоліків у інженерно-технічному стані об'єкта чи інших умов, що можуть стати на заводі належному виконанню заходів охорони, негайно доповісти відповідальному або черговому, за відсутності – керівнику об'єкта охорони;

5) прийняти об'єкт під охорону, заступити на пост (маршрут) охорони, після закінчення несення служби доповісти старшому зміни (начальнику варті), відповідальному або черговому, за відсутності - керівнику об'єкта охорони, здійснити запис у журналі приймання (здавання) поста (маршруту) й перевірок несення служби з охорони чи іншому обліковому документі;

6) за наявності на об'єктах (постах, маршрутах) охорони засобів охоронної сигналізації приймати під охорону (знімати з охорони) приміщення, підключені до приймально-контрольних приладів;

7) про ознаки загрози або виникнення надзвичайних ситуацій та небезпечних подій на об'єкті негайно інформувати територіальний орган ДСНС, доповідати відповідальному або черговому, за відсутності – керівнику об'єкта охорони, вживати заходів щодо евакуації людей і цінностей, ліквідації пожежі, не послаблюючи спостереження за іншими об'єктами охорони та навколишньою ситуацією;

8) у разі вчинення нападу на пост, маршрут скористатися технічними засобами передачі тривожного сповіщення (ручною системою тривожної сигналізації), вжити заходів щодо його відбиття, доповісти відповідальному або черговому за відсутності – керівнику об'єкта охорони.

Персоналу охорони під час несення служби забороняється:

1) відключати прилади сигналізації, у тому числі при їх спрацюванні;

2) користуватися електронагрівальними приладами з відкритою спіраллю та нестандартними (саморобними) електричними пристроями;

3) курити на посту чи в транспортному засобі при виконанні заходів охорони, здійснювати інші дії, які порушують встановлений порядок несення служби та правила техніки безпеки.

5. Засоби індикації та відображення тривожних сповіщень

Згідно з ДСТУ EN 54-2:2003 «Системи пожежної сигналізації. Частина 2. Прилади приймально-контрольні пожежні. (EN 54-2:1997, IDT)», індикатором є пристрій, що змінює свій режим для надання інформації. Відповідно індикація відбувається отримання інформації, яку надає індикатор.

Пожежний приймально-контрольний прилад повинен перейти в режим пожежної тривоги, коли прийняті сигнали після необхідного оброблення ідентифіковані як пожежна тривога.

Пожежний приймально-контрольний прилад повинен мати можливість приймання, оброблення та індикації сигналів від усіх зон. Сигнал від однієї зони не повинен впливати на приймання, оброблення, збереження і/або індикацію сигналів від будь-яких інших зон.

Крім випадку, щодо виявлення збігу інформації, час, необхідний для сканування, опитування чи іншого оброблення сигналів від пожежних сповіщувачів, додатково до часу, що потрібен для прийняття рішення про пожежну тривогу, не повинен призводити до затримки індикації режиму пожежної тривоги чи стану нової зони в тривозі більше ніж на 10 с.

Пожежний приймально-контрольний прилад повинен перейти в режим пожежної тривоги за час не більше ніж 10 с після спрацювання будь-якого ручного пожежного сповіщувача.

Обов'язкова індикація і/або вихідні сигнали не повинні спотворюватися багаточисленними сигналами пожежі, які приймаються від одного й того самого чи різних кіл виявлення, викликаними одночасним спрацюванням двох компонентів і/або спрацюванням додаткових компонентів.

Пожежний приймально-контрольний прилад повинен перейти в режим пожежної тривоги, коли прийняті сигнали після необхідного оброблення ідентифіковані як пожежна тривога.

Режим пожежної тривоги повинен індичіюватися без попереднього ручного втручання. Індикація встановлюється, коли присутнє все нижче наведене:

а) візуальна індикація за допомогою окремого світловипромінювального індикатора (загальний індикатор пожежної тривоги);

б) візуальна індикація кожної зони в тривозі; у пожежному прийнятно-контрольному приладі, що можуть приймати сигнали тільки від однієї зони, така індикація може бути відсутня;

в) звуковий сигнал.

Зони в тривозі повинні відображатися візуально за допомогою окремого світловипромінювального індикатора кожної зони і/або на алфавітно-цифровому дисплеї.

Якщо індикація зон виводиться на алфавітно-цифровий дисплей, який у зв'язку з його обмеженою ємністю не в змозі відображувати всі зони в тривозі, принаймні, повинно виконуватися наведене нижче:

а) перша зона в тривозі повинна відображатися у верхньому полі дисплея;

б) остання зона в тривозі повинна постійно відображатися в іншому полі дисплея;

в) загальна кількість зон у тривозі повинна відображатися постійно;

г) зони в тривозі, які у цей момент не відображені, повинні бути доступні для переглядання за 1-го рівня доступу. Одна ручна операція потрібна для кожного відображування інформації про зону, яка повинна бути або в полі для першої зони в тривозі, або в іншому полі. У цьому випадку індикація повинна вернутися до першої зони в тривозі за час від 15 с до 30 с після останнього запиту.

6. Порядок перевірки працездатності системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

Порядок перевірки працездатності системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації встановлений у Наказі міністерства внутрішніх справ від 23 червня 2017 року № 533 «Про організацію охорони майна фізичних і юридичних осіб органами та підрозділами поліції охорони за допомогою засобів охоронного призначення» [120]. Так, збирання й узагальнення інформації про технічну експлуатацію засобів охоронного призначення проводиться з метою одержання додаткових даних для розроблення організаційно-технічних заходів з удосконалення технічного обслуговування, відновлення працездатності, поліпшення експлуатаційних характеристик і зменшення кількості хибних сповіщень про тривогу засобів охоронного призначення.

Особи, на яких покладаються організація та проведення робіт з технічної експлуатації засобів охоронного призначення, повинні

дотримуватись і виконувати в частині, що їх стосується вимоги технічної документації виробників засобів охоронного призначення щодо їх експлуатації, перевірки технічного стану та відновлення працездатності.

Регламентом № 2 встановлено, що комплекс тривожної сигналізації включає в себе роботи по перевірці працездатності комплексу тривожної сигналізації разом з системою передавання тривожних сповіщень.

Протягом усього робочого часу в підрозділах поліції охорони організовується система постійного зв'язку та контролю за роботою електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації, що враховує час і місце проведення робіт і забезпечує передачу непланових завдань і використання їх у нестандартних ситуаціях. Так, вихід електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації на роботу, отримання завдань на робочий день, перевірка електромонтерами охоронної та пожежної сигналізації справності комплексу тривожної сигналізації через пункт централізованого спостереження, а також контрольні дзвінки електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації на пункт централізованого спостереження фіксуються в журналі обліку робочого часу електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації.

Робота електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації на об'єктах і система передавання тривожних сповіщень організовується згідно з затвердженим графіком, який складається для забезпечення своєчасного виконання замовлень на відновлення працездатності засобів охоронного призначення, здачу об'єктів на пункт централізованого спостереження та їх перезакриття при спрацюваннях комплексу тривожної сигналізації.

Посадова особа підрозділу поліції охорони, на яку покладені обов'язки стосовно технічної експлуатації засобів охоронного призначення, щоденно отримує від пункту централізованого спостереження інформацію про спрацювання комплексу тривожної сигналізації, встановлених на об'єктах, приміщеннях з особистим майном громадян та заявки на відновлення працездатності засобів охоронного призначення за минулу добу із записом в журналі обліку заявок на відновлення працездатності комплексу тривожної сигналізації.

При видачі щоденних завдань електромонтерам охоронної та пожежної сигналізації використовуються записи в журналі обліку заявок на відновлення працездатності комплексу тривожної сигналізації. Інші завдання електромонтерам охоронної та пожежної сигналізації, у тому числі регламентовані роботи, обов'язково фіксуються в розділі заявок. Після завершення робочого дня підбиваються підсумки роботи електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації з відміткою в журналі обліку заявок на відновлення працездатності комплексу тривожної сигналізації про виконані роботи.

7. Дії співробітника охорони при надходженні відповідних сигналів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації

У разі надходженні відповідних сигналів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації охоронник зобов'язаний: негайно повідомити про це оперативно-рятувальній службі за телефоном «101» або «112», зокрема назвати адресу об'єкта, місце виникнення події, обстановку, наявність людей, повідомити своє ім'я та прізвище; сповістити про пожежу відповідних посадових осіб підприємства; вжити заходів для гасіння пожежі первинними засобами пожежогасіння; вимкнути (за потреби) струмоприймачі та вентиляцію; організувати рятування людей (евакуацію), вивести за межі небезпечної зони всіх працівників, які не беруть участь у ліквідації пожежі; за потреби організувати взаємодію з аварійними службами (електротехнічною, газовою, сантехнічною та транспортною); доки не прибудуть керівні та посадові особи підприємства, охоронник не повинен залишати місце пожежі (за умови, що немає загрози його життю та здоров'ю), за можливості, має надавати консультативну допомогу керівнику гасіння пожежі (штабу пожежогасіння); у всіх випадках виконувати вказівки керівника гасіння пожежі.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть завдання та можливості системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації.

2. Які Ви знаєте класифікації сповіщувачів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації?

3. Розкрийте основні характеристики та принципи дії сповіщувачів системи охоронно-пожежної сигналізації.

4. Який встановлений законодавством порядок поставлення та зняття з охорони системи охоронно-пожежної сигналізації?

5. Назвіть засоби індикації та відображення тривожних сповіщень.

6. Як перевірити працездатність системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації?

7. Назвіть дії співробітника охорони при надходженні відповідних сигналів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації.

Тестові завдання:

Тест 1. Основними завданнями технічної експлуатації засобів охоронного призначення є:

- а) забезпечення ефективної роботи;
- б) підтримка належних технічних характеристик;
- в) усунення причин, що викликають хибні сповіщення про тривогу;
- г) удосконалення форм і методів з технічного обслуговування;
- г) експлуатаційний контроль.

Тест 2. У цілому системи пожежної сигналізації включають в себе:

- а) технічні засоби виявлення (сповіщувачі);
- б) технічні засоби збору та обробки інформації (прилади приймально-контрольні, системи передачі сповіщень тощо);
- в) технічні засоби сповіщення (звукові та світлові сповіщувачі, модеми тощо);
- г) технічні засоби копіювання.

Тест 3. За рівнями системи оповіщення поділяються на:

- а) загальнодержавну автоматизовану систему централізованого оповіщення;
- б) територіальні автоматизовані системи централізованого оповіщення;
- в) місцеві автоматизовані системи централізованого оповіщення;

- г) спеціальні, локальні та об'єктові системи оповіщення;
- г) індивідуальні системи оповіщення.

Тест 4. До складу будь-якої системи автоматичного протипожежного захисту входить ряд підсистем:

- а) оповіщення людей про пожежу й управління евакуацією;
- б) автоматичне димовидалення;
- в) установки пожежогасіння;
- г) пожежна сигналізація;
- г) оповіщення медичних працівників.

Тест 5. Сповіщувач – це технічний засіб, призначений для оповіщення людей про пожежу за допомогою подачі:

- а) світлового сигналу;
- б) звукового сигналу;
- в) мовного сигналу;
- г) тільки звукового сигналу.

Тест 6. За способом приведення в дію пожежні сповіщувачі поділяють на:

- а) ручні;
- б) автоматичні;
- в) звукові.

Тест 7. До автоматичних пожежних сповіщувачів відносять:

- а) теплові;
- б) димові;
- в) газові;
- г) комбіновані;
- г) мовні.

Тест 8. Теплові сповіщувачі поділяють на:

- а) максимальні;
- б) диференціальні;
- в) максимально-диференційні;
- г) мінімальні.

Тест 9. Димові пожежні сповіщувачі за принципом дії підрозділяються на:

- а) оптико-електронні;
- б) іонізаційні;
- в) диференціальні.

Тест 10. За наявності на об'єктах (постах, маршрутах) охорони засобів охоронної сигналізації персонал охорони зобов'язаний:

- а) приймати під охорону приміщення, підключені до приймально-контрольних приладів;
- б) знімати з охорони приміщення, підключені до приймально-контрольних приладів;
- в) відключати прилади сигналізації, у тому числі при їх спрацюванні.

Тест 11. Робота електромонтерів охоронної та пожежної сигналізації на об'єктах і система передавання тривожних сповіщень організовується:

- а) згідно з затвердженим графіком;
- б) згідно з інструкцією для електромонтерів;
- в) згідно з «Правилами внутрішнього трудового розпорядку».

Тест 12. При видачі щоденних завдань електромонтерам охоронної та пожежної сигналізації використовуються записи в журналі обліку заявок:

- а) на відновлення працездатності комплексу тривожної сигналізації;
- б) на регламентовані роботи;
- в) на списання комплексів тривожної сигналізації.

Тест 13. У разі надходження відповідних сигналів системи охоронно-пожежної та тривожної сигналізації охоронник зобов'язаний:

- а) негайно повідомити про це оперативно-рятувальній службі за телефоном «101» або «112»;
- б) сповістити про пожежу відповідних посадових осіб підприємства;

- в) вжити заходів для гасіння пожежі первинними засобами пожежогасіння;
- г) вимкнути (за потреби) струмоприймачі та вентиляцію;
- г) організувати рятування людей (евакуацію);
- д) відключити прилади сигналізації, у тому числі при їх спрацюванні.

Тема 21. Основні види диверсійно-терористичних засобів

1. Класифікація основних диверсійно-терористичних засобів
2. Дії у разі загрози виникнення терористичних або диверсійних актів
3. Промислові та саморобні вибухові пристрої
4. Технічні характеристики та принципи дії вибухових речовин та засобів підризу
5. Високотоксичні отруйні речовини (військового та господарського призначення)
6. Правила поводження при виявленні вибухонебезпечних або підозрілих предметів

1. Класифікація основних диверсійно-терористичних засобів

Технологічний тероризм – кримінальні правопорушення, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру.

У ХХІ столітті велика вірогідність зростання технологічного тероризму, тобто проведення терористичних актів на підприємствах (аварій), що можуть створити загрозу для життя і здоров'я населення або викликати значні екологічні наслідки.

Для України актуальність цієї проблеми зросла у зв'язку з тим, що фізичне старіння і зношеність основних засобів виробництва у

більшості галузей промисловості перевищили 70 %. Затримується виведення з експлуатації небезпечних об'єктів із застарілим і фізично зношеним технологічним обладнанням. Комунальне господарство і промислові підприємства не оснащуються сучасними системами автоматизації, сигналізації та оповіщення.

Значну небезпеку для населення і міського середовища становлять сховища нафтопродуктів і хімічно небезпечних речовин, насамперед аміаку, хлору тощо.

Ядерний тероризм відноситься до нових видів протиправної діяльності та полягає у застосуванні або погрозі застосування ядерних чи радіоактивних матеріалів, вибухових або забруднюючих пристроїв на їх основі для досягнення соціальних, економічних чи політичних цілей. Ця проблема актуальна для України та багатьох країн з розвинутою ядерною енергетикою. Загроза ядерного тероризму неодноразово виникала за останні роки.

Основні реальні загрози, які несе ядерний тероризм:

– приведення в дію вибухового пристрою. Поки що, загроза застосування ядерної зброї гіпотетична, але в цьому столітті вона може перейти в розряд реальних;

– зараження радіоактивними матеріалами. Використання радіоактивних матеріалів (цезій-137, плутоній, кобальт-60 тощо) в широкомасштабних терористичних актах може призвести до їх розпорощення у вигляді аерозолів або розчинення у водних джерелах. У більшості таких випадків радіоактивне зараження буде локальним і не призведе до великомасштабних катастрофічних наслідків, але люди та навколишнє природне середовище можуть постраждати;

– диверсії на ядерних об'єктах. У більшості випадків наслідки пошкодження ядерних реакторів дослідних центрів або підприємств паливного циклу матимуть локальний характер. Глобальна катастрофа можлива в разі диверсії на реакторах атомних електростанцій. Одним з найгірших можливих варіантів терористичної акції може бути повторення Чорнобильської трагедії, внаслідок якої тією чи тією мірою постраждали мільйони людей і було завдано значних збитків і втрат. Ці наслідки відомі нам краще, ніж будь-кому.

Доступність для терористів складних видів зброї і вибухових систем становить потенційну загрозу заподіяння збитків навколишньому середовищу. Використання великомасштабних удосконалених вибухових пристроїв проти найрізноманітніших

об'єктів, таких як місця поховання небезпечних відходів, атомні станції, електричні засоби керування насосними станціями на нафто-, газо- та водопроводах можуть мати наслідки, що набагато перевищать ті, що викликані безпосереднім застосуванням удосконалених вибухових пристроїв. Це лише один приклад «екотероризму».

Екологічна криза загрожує національній безпеці будь-якої країни. Саме під таким кутом зору потрібно розглядати завдання будь-якої національної спецслужби в розв'язанні проблем екологічної безпеки країни. Доречно зазначити, що останнім часом в усьому світі почастішали погрози застосування радіоактивних матеріалів, сильнодіючих отруйних речовин і патогенних мікроорганізмів радикально налаштованими елементами в терористичних цілях.

За оцінками спеціалістів, ці «нетрадиційні» засоби можуть завдати більш серйозний збиток у порівнянні зі звичайними видами озброєнь. Терористи можуть розглядати ці надзвичайно небезпечні засоби і як підриг економіки якоїсь країни, заподіяння збитків її природному середовищу та населенню, що в більшості випадків важко спричинити за допомогою традиційних засобів. Небезпечні зазіхання злочинних елементів на об'єкти підвищеної екологічної безпеки, навмисна їх руйнація або виведення із ладу можуть призвести до надзвичайних ситуацій, за масштабами в порівнянні із найзначнішими аваріями на об'єктах атомної енергетики.

2. Дії у разі загрози виникнення терористичних або диверсійних актів

1. Заходи попереджувального характеру:

– здійснити комплексне обстеження стану надійності охорони об'єкта, посилити пропускний режим по допуску на об'єкт автотранспорту, персоналу та відвідувачів, проводити ретельну перевірку ввезеного на об'єкт майна та внесеної ручної поклажі. Для цих цілей використовувати технічні засоби (металодетектори, газоаналізатори, дзеркала для огляду автомобілів тощо);

– вжити додаткових заходів щодо інженерно-технічної оснащеності об'єкта, додатково встановити модернізовані системи сигналізації та відеоспостереження у зонах підвищеного ризику;

– оснастити телефони об'єкта, зазначені в офіційних довідниках, автоматичними визначниками номера та звукозаписною апаратурою;

- розробити план евакуації відвідувачів, персоналу та постраждалих; визначити (уточнити) завдання служб охорони, безпеки об'єкту при евакуації;

- у випадку підвищеного ризику учинення терористичних чи диверсійних проявів у регіоні ввести чергування співробітників підрозділів безпеки, підсилити контроль за роботою особового складу охорони, впродовж доби регулярно здійснювати перевірки несення служби;

- сформувати у кожній черговій зміні охорони, групи негайного реагування. У ході щоденних інструктажів уточнювати розрахунок особового складу, що заступає на чергування, звертати особливу увагу на доведення оперативної обстановки на об'єкті, а також на необхідність посилення пильності й підвищення відповідальності співробітників;

- силами співробітників підрозділів охорони та безпеки організувати проведення систематичних обходів і оглядів об'єкта й прилеглої до нього території з метою своєчасного виявлення підозрілих предметів і запобігання закладки вибухових пристроїв, а також установлення сторонніх осіб, що проявляють підвищений інтерес до об'єкта;

- регулярно проводити перевірки підсобних приміщень і територій, не допускати перекриття шляхів евакуації людей і транспорту;

- ввести в практику систематичне проведення перевірок проходження сигналів оповіщення від чергової зміни охорони до посадових осіб об'єкта, а також стану засобів оповіщення персоналу;

- організувати практичні тренування зі співробітниками охорони, з персоналом по діях при виникненні надзвичайної ситуації терористичного характеру.

Дії персоналу охорони об'єкта при виявленні невідомого предмету, схожого на вибуховий пристрій:

- суворо забороняється самостійно здійснювати з виявленим підозрілим предметом будь-які дії, а саме: не наближатися, не торкатися, не розкривати, не переміщати знахідку, не заливати її рідиною, не засипати піском і ґрунтом, не користуватися радіо- і електроапаратурою, переговорними пристроями (насамперед мобільними телефонами);

– негайно повідомте про виявлений підозрілий предмет (вказавши точне місце його перебування, час виявлення та зовнішній вигляд) своєму керівництву або черговій службі (службам безпеки, охорони) об'єкту, а в разі неможливості встановлення зв'язку з ними особисто територіальному органу Національної поліції України (тел. – 102), СБ України (тел. – 0472-37-92-44) чи ДСНС України за телефоном 101. Надалі дійте за їхніми вказівками.

3. Промислові та саморобні вибухові пристрої

Вибухові речовини – це індивідуальні речовини або суміші, які в результаті певного зовнішнього впливу (нагрівання, удар, тертя, вибух іншої вибухової речовини тощо) здатні до швидкого хімічного перетворювання, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів. Тому вони придатні для здійснення вибуху, призначені для застосування або фактично використовуються в пристроях, що експлуатують енергію вибуху.

Вибуховими можуть бути речовини будь-якого агрегатного стану – тверді тіла, рідини, гази. Найбільш поширені вибухові речовини у твердому та рідкому агрегатних станах (конденсовані вибухові речовини).

Вибухові речовини відрізняються за складом, фізико-хімічними та вибуховими властивостями, іншими ознаками. Наприклад, вибухові речовини поділяються на індивідуальні та змішані, здатні та нездатні до детонації, потужні або малопотужні, чутливі або менш чутливі до зовнішньої дії (розігрів, удар, тертя, вибух тощо). За фізичним станом конденсовані вибухові речовини бувають тверді монолітні (литі, пресовані), сипучі (порошкоподібні, гранульовані, зерноподібні), еластичні, пластичні, рідинні текучі.

Крім того, виділяють вибухові речовини саморобні та виготовлені промисловим способом згідно із затвердженою технологією та апаратурним забезпеченням процесу. За сферою та умовами застосування вибухові речовини промислового виготовлення поділяються на вибухові речовини господарського та військового призначення.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться: гранати, гранатомети, снаряди, міни.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарчого призначення відносяться: пристрої для сейсмозв'язки, прилади для обробки металів вибухом.

Саморобні вибухові пристрої мають різноманітні конструкції, до складу яких можуть входити: годинникові механізми, електронні

плати для керування вибухом на відстані, елементи з пристроїв побутового призначення. Зразки саморобних вибухових пристроїв: а) з годинниковим механізмом приведення в дію; б) радіокерований; в) з використанням предметів побутового призначення (телефонної трубки, ліхтаря) [121, с. 56].

Для всіх вибухових пристроїв, у тому числі саморобних, характерна певна сукупність елементів конструкції, частина яких в цілому вигляді або в залишку після вибуху може бути виявлена на місці події. Крім того, особа, яка виготовляє такий пристрій повинна володіти спеціальними знаннями і навичками, мати необхідні вихідні речовини, компоненти, деталі та вузли, обладнання та інструменти.

4. Технічні характеристики та принципи дії вибухових речовин та засобів підриву

Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи вибухових речовин: ініціюючі, бризантні, порохові (метальні вибухові речовини), піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання.

Ініціюючі (або первинні) вибухові речовини – високочутливі вибухові речовини, які використовуються для викликання вибухових перетворювань в зарядах інших вибухових речовин (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах). Характерною особливістю ініціюючих вибухових речовин є те, що для викликання їх вибуху у формі детонації потрібен незначний зовнішній вплив (удар, наколювання, тертя, нагрів тощо), сам процес вибуху характеризується дуже малим періодом нарощення швидкості до максимального значення - меншим, ніж у інших типів вибухових речовин. Завдяки цій властивості для викликання вибуху бризантних вибухових речовин потрібен невеликий заряд ініціюючої вибухової речовини. До найбільш розповсюджених ініціюючих вибухових речовин відносяться азид свинцю, фульminat ртуті (гримуча ртуть), тетранітрорезорцинат свинцю (ТНРС) та тетразен.

Бризантні (вторинні) вибухові речовини – відносно менш чутливі та застосовуються як розривні заряди у боєприпасах та у підривних засобах. На відміну від ініціюючих мають меншу сприйнятливність до зовнішніх впливів та більший період нарощення швидкості розкладання до максимального значення. Крім того, горіння вторинних вибухових речовин стійке та переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої вибухової речовини або

через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі. До характерних представників бризантних вибухових речовин, які випускаються промисловістю, належать: індивідуальні бризантні вибухові речовини – тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритриттетранітрат (ГЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота, динітронафталін;

Змішані вибухові речовини на основі аміачної селітри - амоніти різних марок (суміші з тротилом, гексогеном та різними невибуховими компонентами), динамони (суміші з невибуховими пальними компонентами: деревинним вуглем, нафтопродуктами тощо), детоніти та вугленіти (суміші з нітрогліцерином, діетиленглікольдинітратом).

Метальні вибухові речовини (порохові та ракетні палива) застосовуються, головним чином, для метання снарядів, куль (вогнепальна зброя) та утворення реактивної сили (ракети). Основною формою вибухового перетворювання металевих вибухових речовин є стійке горіння, яке не переходить у детонацію навіть за умов, характерних для вторинних вибухових речовин. До металевих вибухових речовин належать порох та суміші, тверді ракетні палива.

Піротехнічні суміші – використовуються для створення світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої – це промислові, кустарні та саморобні вироби одноразового застосування, в конструкції яких передбачено створення вражаючих факторів або виконання корисної роботи за рахунок використання енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини або суміші [122, с.7].

У загальному вигляді вибуховий пристрій може складатися з таких компонентів: заряд вибухових речовин, засіб підриву (детонатор), механізм приведення в дію (датчик цілі), корпус та маскуючі матеріали (пакети, коробки тощо).

Засіб підриву складається безпосередньо з детонатора та механізму приведення його в дію. Дані механізми за принципом дії можуть бути механічні, електричні, хімічні, електронні, комбіновані.

Механізми приведення детонатора в дію механічного принципу можуть бути в свою чергу розділені на обривні, натискні, розвантажувальні та натяжні.

Електричний спосіб підриву зарядів вибухових речовин проводиться за допомогою: електродетонаторів, джерела струму, проводів для підключення та датчика цілі.

5. Високотоксичні отруйні речовини (військового та господарського призначення)

Бойові отруйні речовини – високотоксичні сполуки, взяті на озброєння арміями багатьох держав і призначені для ураження живої сили супротивника під час воєнних дій. До бойових отруйних речовин належать природні та синтетичні сполуки, здатні викликати масові отруєння людей і тварин, уражати рослинність, у тому числі сільськогосподарські культури, внаслідок безпосереднього впливу (первинне ураження), або контакту людини з об'єктами навколишнього середовища чи вживання води і продуктів харчування, заражених бойовими отруйними речовинами (вторинне ураження). Бойові отруйні речовини можуть проникати в організм через органи дихання, шкіру, слизові оболонки тощо.

Бойові отруйні речовини є предметом вивчення військової токсикології. До них висуваються такі вимоги: наявність високої токсичності; доступність для масового виробництва; стабільність при зберіганні; простота та надійність у бойовому застосуванні; здатність у бойовій обстановці викликати ураження людей, які не застосовують засоби протихімічного захисту; стійкість до дегазаторів.

Найбільше значення має клініко-токсикологічна класифікація бойових отруйних речовин, де їх розподіляють на групи:

- нервово-паралітичні (табун, зарин, заман, V-гази);
- загальноотруйні (синильна кислота, хлорціан, окис вуглецю);
- шкірно-наривні (ісприт, трихлортриетиламін, моізит);
- бойові отруйні речовини, що викликають задишку (фосген, дифосген, хлорпіклорин);
- подразнювальні (хлорацетофен, бромбензилціанід, адамсит);
- психотоміметичні (діетиламід лізергинової кислоти, речовина VZ).

Усі бойові отруйні речовини розподіляють на дві великі групи:

- смертельної дії (нервово-паралітичні, шкірно-наривні, загальноотруйні та бойові отруйні речовини, що викликають задишку);

– тимчасової дії (психотоміметичні та подразливої дії).

Згідно з тактичною класифікацією виділяють три групи бойових отруйних речовин: нестійкі (НОР); стійкі (СОР); отруйно-димні (ОДР).

Для характеристики токсичності бойових отруйних речовин у військовій токсикології зазвичай використовують поняття порогової (мінімальної діючої), середньо-смертельної та абсолютно смертельної дози. Пороговою (D_{lim}) вважають дозу, яка викликає зміни функцій будь-яких органів або систем, що виходять за межі фізіологічних. Середньосмертельною (DI_{50}) та абсолютно смертельною (DI_{100}) дозами вважають кількість бойових отруйних речовин, яка викликає загибель 50 % або 100% уражених відповідно.

Хімічні речовини господарського призначення можуть викликати масові ураження населення, при аваріях на підприємствах з викидом (вилівом) в повітря. Їх можна розділити на групи:

1) Речовини з переважною дією удушення:

– з вираженою дією припікання (хлор, трьох хлористий фосфор, оксихлорид фосфору);

– з слабкою дією припікання (фосген, хлорпікрин, хлорид сірки).

2) Речовини переважно загальної отруйної дії (окисел вуглецю, синильна кислота, динітрофенол, динітроортокрезол, етиленхлоргідрин, етиленфторгідрин).

3) Речовини, які мають дією удушення та загальну отруйну дію:

– з вираженою дією припікання (акрилонітрил);

– з слабкою дією припікання (сірчаний ангідрид, сірководень, окисли азоту).

4) Нейротропні отрути, речовини, що діють на генерацію, проведення та передачу нервового імпульсу (сірковуглець, фосфорорганічні сполуки).

5) Речовини, що мають дію удушення та нейротропну дію (аміак).

6) Метаболічні отрути (етиленоксид, метилбромид, метилхлорид, диметилсульфат).

7) Речовини, що порушують обмін речовин (діоксан).

Особливістю хімічних надзвичайних ситуацій є висока швидкість формування та дія факторів ураження, що викликає необхідність прийняття цілого ряду оперативних і попереджувальних

заходів, які спрямовані на захист населення і сил цивільного захисту під час ліквідації їх наслідків. З урахуванням специфіки хімічних небезпечних надзвичайних ситуацій при локалізації та ліквідації їх наслідків приймаються заходи, які спрямовані спочатку на обмеження й призупинення викиду (виліву) хімічних речовин, локалізації хімічного ураження, попередження зараження ґрунту та джерел водозабезпечення населення.

Профілактика отруєнь високотоксичними хімічними сполуками різного призначення забезпечується застосуванням індивідуальних засобів захисту органів дихання та шкіри, дотриманням правил безпеки, а також медичним контролем за умовами праці та станом здоров'я осіб, які працюють з токсичними сполуками.

6. Правила поведінки при виявленні вибухонебезпечних або підозрілих предметів

Дії в умовах надзвичайної ситуації, пов'язаних з терористичними діями, диверсіями, мінуванням:

- негайно повідомити керівника про виявлення характерних ознак вибухонебезпечних предметів, місце його знаходження, час виявлення та особу, яка виявила;

- повідомте про знахідку місцеві органи виконавчої влади, військкомат, поліцію, відділ з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення рай(міськ)адміністрації;

- викликати спеціаліста-вибухотехніка через чергову частину МВС (національну поліцію) чи ДСНС України;

- у разі підтвердження наявності ознак вибухового пристрою організувати евакуацію людей з будівлі чи території, що знаходиться під контролем;

- не піднімайте та не розбирайте вибухонебезпечні предмети;

- огородіть місце знаходження вибухонебезпечних предметів;

- виставте при можливості охорону біля місця знаходження вибухонебезпечних предметів;

Характерними ознаками, що вказують на можливу наявність вибухонебезпечних предметів, можуть бути:

- виявлення в громадських місцях чи транспорті валіз, пакунків, коробок та інших предметів залишених без нагляду власників;

- наявність у виявлених предметів характерного вигляду штатних бойових припасів, навчально-імітаційних, сигнальних, освітлювальних, піротехнічних виробів чи їх елементів;

- наявність у виявлених предметів звуку працюючого годинникового механізму;
- наявність у виявленому предметі запаху бензину, газу, розчинника, паливно-мастильних матеріалів, хімічних речовин тощо;
- наявність у дверях, вікнах будь-яких сторонніх предметів, закріпленого дроту, ниток, важелів, шнурів тощо;

При виявленні підозрілого предмета суворо забороняється самостійно проводити з ним будь-які дії (торкатися, нахилити, відкривати, переміщувати, підіймати, перерізати тощо). У будь-якому разі при виявленні вибухонебезпечних предметів або предметів підозрілого характеру слід пам'ятати, що тільки безумовне виконання заходів безпеки є гарантом того, що випадку каліцтва чи загибелі не станеться, а знахідка буде знешкоджена без завдання шкоди [122, с. 24].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику класифікації основних диверсійно-терористичних засобів.
2. Назвіть дії у разі загрози виникнення терористичних або диверсійних актів.
3. Дайте характеристику промисловим та саморобним вибуховим пристроям.
4. Назвіть технічні характеристики та принципи дії вибухових речовин та засобів підриву.
5. Які Ви знаєте високотоксичні отруйні речовини (військового та господарського призначення)?
6. Які діють правила поведінки при виявленні вибухонебезпечних або підозрілих предметів?

Тестові завдання:

Тест 1. Технологічний тероризм - це кримінальні правопорушення, що вчиняються з терористичною метою з застосуванням:

- а) ядерної зброї масового ураження;
- б) хімічної зброї масового ураження;
- в) бактеріологічної (біологічної) зброї масового ураження;

- г) іншої зброї масового ураження;
- г) психологічної зброї масового ураження.

Тест 2. Дії персоналу охорони об'єкта при виявленні невідомого предмету, схожого на вибуховий пристрій:

- а) суворо забороняється самостійно здійснювати з виявленим підозрілим предметом будь-які дії;
- б) негайно повідомте про виявлений підозрілий предмет своєму керівництву або черговій службі;
- в) надалі дійте як вирішили.

Тест 3. Вибухові речовини поділяються на:

- а) індивідуальні та змішані;
- б) здатні та нездатні до детонації;
- в) потужні або малопотужні;
- г) чутливі або менш чутливі до зовнішньої дії;
- г) складні та звичайні.

Тест 4. За сферою та умовами застосування вибухові речовини промислового виготовлення поділяються на:

- а) вибухові речовини господарського призначення;
- б) вибухові речовини військового призначення;
- в) комплексні вибухові речовини.

Тест 5. До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться:

- а) гранати;
- б) гранатомети;
- в) снаряди;
- г) міни;
- г) тільки снаряди.

Тест 6. До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарчого призначення відносяться:

- а) пристрої для сейсмозвідки;
- б) прилади для обробки металів вибухом;
- в) тільки пристрої для сейсмозвідки.

Тест 7. Саморобні вибухові пристрої мають різноманітні конструкції, до складу яких можуть входити:

- а) годинникові механізми;
- б) електронні плати для керування вибухом на відстані;
- в) елементи з пристроїв побутового призначення;
- г) тільки годинникові механізми.

Тест 8. Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи вибухових речовин:

- а) ініціюючі;
- б) бризантні;
- в) порохові (метальні вибухові речовини);
- г) піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання;
- г) тільки порохові (метальні вибухові речовини).

Тест 9. У загальному вигляді вибуховий пристрій може складатися з таких компонентів:

- а) заряд вибухових речовин;
- б) засіб підриву (детонатор);
- в) механізм приведення в дію (датчик цілі);
- г) корпус;
- г) маскуючі матеріали (пакети, коробки тощо);
- д) захисна плівка.

Тест 10. Механізми приведення в дію вибухової речовини за принципом дії можуть бути:

- а) механічні;
- б) електричні;
- в) хімічні;
- г) електронні;
- г) комбіновані;
- д) тільки механічні.

Тест 11. Усі бойові отруйні речовини розподіляють на дві великі групи:

- а) смертельної дії (нервово-паралітичні, шкірно-наривні, загально отруйні та бойові отруйні речовини, що викликають задишку);

- б) тимчасової дії (психотоміметичні та подразливої дії);
- в) комплексні отруйні речовини.

Тест 12. Згідно з тактичною класифікацією виділяють такі групи бойових отруйних речовин:

- а) нестійкі;
- б) стійкі;
- в) отруйно-димні;
- г) тільки стійкі.

Тест 13. При виявленні підозрілого предмета суворо забороняється самостійно проводити з ним будь-які дії:

- а) торкатися;
- б) нахилити;
- в) відкривати;
- г) переміщувати;
- г) підіймати;
- д) перерізати;
- е) дивитися.

Тема 22. Основи електробезпеки

1. Електрика промислова, статична й атмосферна
2. Особливості ураження електричним струмом
3. Вплив електричного струму на організм людини
4. Електричні травми, їх види
5. Фактори, що впливають на ступінь ураження людини електрикою: величина напруги, частота струму, шлях і тривалість дії, фізичний стан людини, вологість повітря
6. Безпечні методи звільнення потерпілого від дії електричного струму

1. Електрика промислова, статична й атмосферна

Електробезпека – це система організаційних, технічних заходів і засобів, які забезпечують захист людей від шкідливого і небезпечного впливу електричного струму, електричної дуги, електромагнітного поля та статичної електрики.

Промислова електрика – це електричний струм, який виробляється промисловими установками та індивідуальними джерелами струму для використання на виробництві та в побуті. Промислова електрика виробляється електричними генераторами на електростанціях та гальванічними елементами спеціальних приладів – акумуляторів [123].

Основними параметрами струму є напруга та сила струму. Розглянемо деякі величини напруги та випадки їх використання:

- 0-42 В – для індивідуального освітлення та ручного електроінструменту при роботі в небезпечних виробничих зонах;

- 127, 220 В – для освітлення та ручного інструменту в промисловості й побуті;

- 380 В – величина напруги, яка використовується для промислового устаткування;

- 380 В – 6 кВ – величина напруги, що застосовується для передачі електричного струму електролініями на відстань та промислового устаткування;

- 10-750 кВ – величина напруги, що застосовується для передачі електричного струму електролініями на далеку відстань.

Статична електрика – це заряди електрики, що накопичуються на виробничому обладнанні, предметах побуту, на тілі чи одязі людини внаслідок контактного або індуктивного впливу. Сила струму даного виду електрики, як правило, дуже мала, але потенціал напруги може бути досить великим. Внаслідок цього статична напруга може стати небезпечною для життя людини як на виробництві, так і в побуті.

У виробничих умовах накопичення зарядів статичної електрики відбувається під час:

- наливання електризаційних рідин (етилового ефіру, бензину, етилового та метилового спирту, бензолу) в незаземлені резервуари, цистерни та інші ємкості;

- протікання рідини по трубах, ізольованих від землі, або по гумових шлангах (зі збільшенням швидкості витікання рідини величина заряду та його потужність збільшуються);

- очищення тканин, забруднених діелектричними рідинами та подібних процесів;

- перемішування речовин у змішувачах.

Фізіологічна дія статичної електрики залежить від звільненої під час розряду енергії та може відчуватися як слабкий, помірний, сильний укол або поштовх. Ці уколи й поштовхи безпечні, тому що сила струму статичної електрики дуже мала. Але такий вплив може призвести до тяжких нещасних випадків внаслідок рефлексного руху поблизу незахищених рухомих частин устаткування або падіння з висоти.

Атмосферна електрика – це явище природи, пов'язане із взаємодією електричних зарядів, що утворюються внаслідок електризації грозових хмар під час руху потужних повітряних потоків. Різні частини грозової хмари несуть заряди різних знаків. Найчастіше нижча частина хмари (повернута до землі) буває заряджена негативно, а верхня – позитивно. Тому, якщо дві хмари зближуються різнойменне зарядженими частинами, між ними проскакує блискавка. Проте грозвий розряд може статися й інакше. Проходячи над землею, грозова хмара створює на її поверхні великі індукційні заряди, тому хмара та поверхня землі уявляються як дві обкладинки великого конденсатора.

Різниця потенціалів між хмарою та землею досягає величезних значень, що вимірюються сотнями мільйонів вольт, і в повітрі виникає сильне електричне поле. Якщо напруга цього поля стає досить великою, то утворюється блискавка, яка б'є в землю. Найнебезпечнішим є прямий удар блискавки. Зустрічається також кульова блискавка, яка з'являється одночасно з лінійною недалеко від місця її удару. Вона має вигляд вогненної кулі діаметром 10-20 см, пересувається горизонтально зі швидкістю кілька метрів за секунду. Зникаючи, кульова блискавка вибухає, що спричинює руйнування та пожежу.

Розряд атмосферної електрики (блискавка) може завдати людині та докільню великої шкоди, якщо не вжити заходів щодо захисту від неї й не виконувати правила поведінки під час грози. Особливо небезпечними умовами вважають підвищену вологість повітря, наявність хімічно активного середовища, які руйнують ізоляцію.

2. Особливості ураження електричним струмом

Електротравматизм – це явище, котре характеризується сукупністю електротравм, які виникають та повторюються в аналогічних виробничих, побутових умовах та ситуаціях.

Різноманітність впливу електричного струму на організм людини призводять до електротравм, які умовно поділяються на два види:

- місцеві електротравми, які означають місцеве ушкодження організму;
- загальні електричні травми (електричні удари), коли ушкоджується (або виникає загроза ураження) весь організм внаслідок порушення нормальної діяльності життєво важливих органів та систем.

Характерні особливості електротравматизму:

- організм людини не наділений властивістю, за допомогою якої можна було б визначити наявність електроструму (дія електроструму є раптова, при цьому захисна реакція організму проявляється вже після попадання під напругу);
- електротравма може виникнути без безпосереднього контакту зі струмопровідниками, частинами устаткування (ураження внаслідок утворення електричної дуги під час пробою повітряного проміжку між струмопровідними частинами або між струмопровідними частинами та людиною чи землею або від дії крокової напруги);
- електричний струм, проходячи через тіло людини, діє не тільки в місцях контактів і на шляху проходження через організм, а й на центральну нервову систему, що спричиняє порушення функціонування життєво важливих систем організму (порушення нормальної діяльності серця, зупинку дихання тощо).

3. Вплив електричного струму на організм людини

Небезпека впливу електричного струму на організм людини полягає у відсутності зовнішніх ознак (запах, звук, тепло). Електричний струм, проходячи через живі тканини людини, здійснює термічний, хімічний та біологічний вплив.

Термічна дія струму виявляється в опіках окремих ділянок тіла, ураженні внаслідок високої температури кровеносних судин, нервових клітин, серця, мозку, що призводить до серйозних функціональних розладів.

Електролітична дія струму виявляється в розкладанні органічної рідини та крові, що призводить до значних порушень їх фізико-хімічного складу.

Біологічна дія струму виявляється у подразненні й збудженні живої тканини організму, що супроводжується мимовільним скороченням м'язів [124, с. 31].

Тривалість проходження струму через організм впливає на кінцевий результат ураження: чим довше проходження струму, тим більша можливість тяжкого чи смертельного наслідку.

4. Електричні травми, їх види

Розрізняють два види ураження електричним струмом: електричні травми та електричні удари.

Електричні травми – це ураження тканин і органів внаслідок проходження струму чи впливу променів електродуги на людину.

Серед електротравм умовно виділяють місцеві електротравми.

Місцева електротравма – це локальне ушкодження цілісності тканин тіла, кісток під впливом електроструму чи електродуги.

Характерними видами місцевих електротравм є такі: електричні опіки; електричні знаки; електрометалізація шкіри; електроофтальмія; механічні пошкодження.

Електричні опіки можуть бути поверхневими та внутрішніми.

Поверхневі опіки – це ураження шкіри. Внутрішні – ураження внутрішніх органів і тканин тіла. Електричні опіки виникають внаслідок нагрівання тканин тіла людини струмом понад 1 А під час різних коротких замикань, які супроводжуються іскрінням, сильним нагрівом провідників, загоранням електричної дуги. Електричні опіки можуть мати різні ступені важкості.

Електричні знаки – плями сірого або блідо-жовтого кольору у вигляді мозолі на поверхні шкіри в місці контакту зі струмопровідними елементами. Електричні знаки безболісні й через деякий час зникають.

Електрометалізація шкіри – це просочування поверхні шкіри частками металу за його випаровування чи розбрикування під впливом електричного струму. Уражена ділянка шорстка на дотик і має характерне для металу забарвлення. Електрометалізація шкіри є відносно безпечною (за винятком потрапляння металу в очі) й з часом зникає.

Електроофтальмія – запалення очей внаслідок дії значного потоку ультрафіолетових променів.

Механічне пошкодження виникає під час різкого мимовільного скорочення м'язів під впливом струму, що проходить через людину.

Внаслідок цього рветься шкіра, кровоносні судини, нервові тканини, можливі вивихи суглобів і навіть переломи кісток.

Електричний удар – це збудження електричним струмом живих тканин у вигляді судорожних скорочень м'язів. Залежно від уражень, ступінь негативної дії на організм електричного удару може бути різним. У найгіршому випадку електричний удар може призвести до порушень діяльності та навіть повної зупинки легенів і серця.

Електричні удари можуть бути таких видів:

- удари, що призвели до судорожних скорочень м'язів без знепритомніння;
- удари, що призвели до судорожних скорочень м'язів зі знепритомнінням, але з роботою органів дихання та серця;
- удари зі знепритомнінням й порушенням діяльності органів дихання та серця;
- удари, що викликали клінічну смерть.

Особа, яка надає долікарську допомогу, повинна визначити вид удару і вже залежно від цього вирішувати, що потрібно робити [125].

5. Фактори, що впливають на ступінь ураження людини електрикою: величина напруги, частота струму, шлях і тривалість дії, фізичний стан людини, вологість повітря

Чинники, що впливають на тяжкість ураження людини електричним струмом, поділяються на три групи: електричного характеру, неелектричного характеру та чинники виробничого середовища.

Основні чинники електричного характеру – це величина струму, що проходить крізь людину, напруга, під яку вона потрапляє та опір її тіла, рід і частота струму. Величина струму, що проходить крізь тіло людини, безпосередньо та найбільше впливає на тяжкість ураження електричним струмом. За характером дії на організм виділяють:

- відчутний струм – викликає при проходженні через організм відчутні подразнення;
- невідпускаючий струм – викликає при проходженні через організм непереборні судомні скорочення м'язів руки, в якій затиснуто провідник;
- фібриляційний струм – при проходженні через організм викликає фібриляцію серця.

Гранично допустимий струм, що проходить крізь тіло людини при нормальному (неаварійному) режимі роботи електроустановки, не

повинен перевищувати 0,3 мА для змінного струму і 1 мА для постійного.

Величина напруги, під яку потрапляє людина, впливає на тяжкість ураження електричним струмом в тій мірі, що зі збільшенням прикладеної до тіла напруги зменшується опір тіла людини. Останнє призводить до збільшення струму в мережі замикання через тіло людини та, як наслідок, до збільшення тяжкості ураження. Гранічно допустима напруга на людину при нормальному (неаварійному) режимі роботи електроустановки не повинна перевищувати 2-3 В для змінного струму і 8 В для постійного.

Основними чинниками неелектричного характеру є шлях струму через людину, індивідуальні особливості та стан організму людини, тривалість дії струму, раптовість і непередбачуваність дії струму.

Шлях струму через тіло людини суттєво впливає на тяжкість ураження. Особливо небезпечно, коли струм проходить через життєво важливі органи та безпосередньо на них впливає.

До індивідуальних особливостей організму, які впливають на тяжкість ураження електричним струмом, при інших незмінних чинниках належать: чутливість організму до дії струму, психічні особливості та риси характеру людини (холерики, сангвініки, меланхоліки, флегматики). Здорові та фізично міцні люди легше переносять електричні удари, ніж хворі та слабкі. Особливо сприйнятливими до електричного струму є особи, котрі нездужають на захворювання шкіри, серцево-судинної системи, органів внутрішньої секреції, легенів, мають нервові розлади.

Дія електричного струму залежить від часу протікання його через тіло людини. Чим довше протікає струм через організм людини, тим більше зростає ймовірність важкого або смертельного наслідку. Зростання сили струму зі зростанням часу його дії пояснюється зниженням опору тіла людини внаслідок місцевого нагрівання шкіри та подразнювальної дії на тканини. Під час нагрівання шкіри виділяється піт, який містить сіль, а сіль є добрим провідником. Це спричиняє рефлекторну, тобто через центральну нервову систему, швидку зворотну реакцію організму у вигляді розширення судин шкіри, а відтак, посилене постачання її кров'ю і підвищення потовиділення, що й призводить до зниження електричного опору шкіри у цьому місці. Наслідки впливу струму на організм полягають у порушенні функціонування центральної нервової системи, зміні

складу крові, місцевому руйнуванні тканини організму під впливом тепла, порушення роботи серця, легенів. Найбільш уразливим є серце у фазі серцевого циклу (кардіоциклу), тривалість якого становить близько 0,2 с.

Вплив чинника раптовості дії струму на тяжкість ураження обумовлюється тим, що за несподіваного потрапляння людини під напругу захисні функції організму не налаштовані на небезпеку. Експериментально встановлено, що якщо людина чітко усвідомлює загрозу можливості потрапити під напругу, то в разі реалізації цієї загрози значення порогових струмів на 30-50% вищі. І, навпаки, якщо така загроза не усвідомлюється і дія струму проявляється несподівано, то значення порогових струмів будуть меншими.

Чинниками виробничого середовища, які впливають на небезпеку ураження людини електричним струмом, є температура повітря в приміщенні, вологість повітря, запиленість повітря, наявність у повітрі хімічно активних домішок тощо. За чинниками виробничого середовища, Правилами улаштування електроустановок виділяють такі типи приміщень:

- гарячі, температура в яких впродовж доби перевищує 35 С;
- сухі, відносна вологість в яких не перевищує 60 %, тобто знаходиться в межах оптимальної за гігієнічними нормативами;
- вологі, відносна вологість в яких не перевищує 75 %, тобто знаходиться в межах допустимої за гігієнічними нормативами;
- сирі, відносна вологість в яких більше 75 %, але менше вологості насичення;
- особливо сирі, відносна вологість в яких близька до насичення, спостерігається конденсація пари на будівельних конструкціях, обладнанні;
- запилені, в яких пил проникає в електричні апарати та інші споживачі електроенергії та осідає на струмовідні частини, при цьому такі приміщення діляться на приміщення зі струмопровідним і неструмопровідним пилом;
- приміщення з хімічно агресивним середовищем, яке призводить до порушення ізоляції, або біологічним середовищем, що у вигляді плісняви утворюється на електрообладнанні.

б. Безпечні методи звільнення потерпілого від дії електричного струму

Якщо трапився нещасний випадок від дії електричного струму, то необхідно потерпілого звільнити від дії струму та надати йому першу допомогу.

Під час ураження електричним струмом людини потрібно використовувати такі безпечні методи: вимкнути напругу рубильником або вимикачем; забезпечити безпеку захисним вимиканням аварійної ділянки або мережі повністю.

Якщо вимикання не може бути виконано досить швидко, треба терміново звільнити потерпілого від дії струмопровідних частин, до яких він доторкається. При цьому особа, яка надає допомогу, повинна пам'ятати, що не можна доторкатися до потерпілого, бо це небезпечно для життя. Треба бути обережним, щоб не доторкнутися до струмопровідної частини та не опинитися під напругою. Для звільнення потерпілого від струмопровідних частин або проводу до 1000 В необхідно використовувати ізольовану штангу, суху палицю, дошку або інший сухий діелектричний предмет.

У разі необхідності проводи перерізають пофазно інструментом з ізольованими рукоятками або перерубують сокирою з дерев'яним сухим держакком.

Відтягувати потерпілого від струмопровідних частин можна за одяг, якщо він сухий, уникаючи при цьому доторкання до оточуючих металевих предметів та відкритих частин тіла потерпілого.

Особа, яка надає допомогу, повинна ізолювати себе від струмопровідних частин, дотримуючись при цьому правил безпеки. Можна, наприклад, одягти діелектричні рукавиці або обмотати руки шарфом, накинути на потерпілого прогумовану тканину, стати на гумовий килимок чи суху дошку або будь-який інший предмет, що не проводить електричний струм.

Якщо струмопровідна частина (провід) має напругу понад 1000 В і знаходиться на землі, особі, яка надає допомогу, необхідно пам'ятати про небезпеку напруги кроку. Пересуватися по такій ділянці необхідно з особливою обережністю, використовуючи засоби захисту для ізоляції від землі (діелектричні боти, калоші). Без засобів захисту пересуватися на ділянці розтікання струму, що замкнений на землю необхідно вкрай обережно, переставляючи ступні ніг одна за однією, намагатися не відривати їх від землі. При звільненні потерпілого від дії електричного струму бажано (по можливості) діяти однією рукою. Після звільнення від струмопровідних частин потерпілого потрібно

винести з небезпечної зони та надати домедичну допомогу. Методи надання домедичної допомоги потерпілому залежать від його стану. Якщо потерпілий почуває себе задовільно, то йому все одно необхідно деякий час полежати. Якщо потерпілий перебуває в стані непритомності, але у нього зберігається помірне дихання та пульс, слід дати йому понюхати розчин аміаку, обличчя облисти холодною водою, забезпечити спокій до приїзду лікаря.

Якщо потерпілий дихає погано, або не дихає взагалі, у нього відсутній пульс, ділянки шкіряного покриву мають синюваті відтінки, а зіниці розширені, необхідно негайно розпочати штучне дихання та непрямий масаж серця. Допомогу необхідно надавати безпосередньо на місці нещасного випадку, тому що оживлення ефективне, якщо пройшло не більше 4-х хвилин з моменту зупинки серця [126].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «електробезпека». Назвіть види електрики.
2. Які Ви знаєте особливості ураження електричним струмом?
3. Який вплив завдає електричний струм на організм людини?
4. Назвіть електричні травми, їх види.
5. Які фактори впливають на ступінь ураження людини електрикою?
6. Назвіть безпечні методи звільнення потерпілого від дії електричного струму.

Тестові завдання:

Тест 1. Електробезпека – це система:

- а) організаційних заходів і засобів, які забезпечують захист людей від шкідливого та небезпечного впливу електричного струму, електричної дуги, електромагнітного поля та статичної електрики;
- б) технічних заходів і засобів, які забезпечують захист людей від шкідливого та небезпечного впливу електричного струму, електричної дуги, електромагнітного поля та статичної електрики;
- в) тільки технічних заходів і засобів, які забезпечують захист людей від шкідливого та небезпечного впливу електричного струму, електричної дуги, електромагнітного поля і статичної електрики.

Тест 2. Промислова електрика виробляється:

- а) електричними генераторами на електростанціях;
- б) гальванічними елементами спеціальних приладів – акумуляторів;
- в) тільки електричними генераторами на електростанціях.

Тест 3. Статична електрика – це заряди електрики, що накопичуються:

- а) на виробничому обладнанні внаслідок контактного або індуктивного впливу;
- б) на предметах побуту внаслідок контактного або індуктивного впливу;
- в) на тілі чи одязі людини внаслідок контактного або індуктивного впливу;
- г) тільки на тілі чи одязі людини внаслідок контактного або індуктивного впливу.

Тест 4. Різноманітність впливу електричного струму на організм людини призводять до електротравм, які умовно поділяються на види:

- а) місцеві електротравми, які означають місцеве ушкодження організму;
- б) загальні електричні травми (електричні удари), коли ушкоджується (або виникає загроза ураження) весь організм внаслідок порушення нормальної діяльності життєво важливих органів та систем;
- в) прості електричні травми, які означають незначне ушкодження організму.

Тест 5. Розрізняють види ураження електричним струмом:

- а) електричні травми;
- б) електричні удари;
- в) тільки електричні травми.

Тест 6. Електричні удари можуть бути таких видів:

- а) удари, що призвели до судорожних скорочень м'язів без знепритомніння;
- б) удари, що призвели до судорожних скорочень м'язів зі знепритомнінням, але з роботою органів дихання та серця;

в) удари зі знепритомнінням й порушенням діяльності органів дихання та серця;

г) удари, що викликали клінічну смерть;

г) удар, що призводить до локального ушкодження цілісності тканин тіла, кісток.

Тест 7. Чинники, що впливають на тяжкість ураження людини електричним струмом, поділяються на групи:

а) електричного характеру;

б) неелектричного характеру;

в) чинники виробничого середовища;

г) зовнішні чинники.

Тест 8. За характером дії електричного струму на організм людини виділяють:

а) відчутний струм – викликає при проходженні через організм відчутні подразнення;

б) невідпускаючий струм – викликає при проходженні через організм непереборні судомні скорочення м'язів руки, в якій затиснуто провідник;

в) фібриляційний струм – при проходженні через організм викликає фібриляцію серця.

г) тільки відчутний струм.

Тест 9. Під час ураження електричним струмом людини потрібно використовувати такі безпечні методи:

а) вимкнути напругу рубильником або вимикачем;

б) забезпечити безпеку захисним вимиканням аварійної ділянки або мережі повністю;

в) достатньо вимкнути напругу рубильником або вимикачем.

Тест 10. Для звільнення потерпілого від струмопровідних частин або проводу до 1000 В необхідно використовувати:

а) ізольовану штангу;

б) суху палицю;

в) суху дошку;

г) інший сухий діелектричний предмет;

г) калоші.

Тема 23. Засоби та заходи щодо профілактики електротравм

1. Причини електротравм
2. Системи засобів і заходів щодо електробезпеки
3. Колективні та індивідуальні засоби захисту в електроустановках
4. Попереджувальні написи, плакати та пристрої, ізолювальні прилади
5. Занулення та захисне заземлення, їх призначення

1. Причини електротравм

Електротравми можуть бути наслідком технічних, організаційно-технічних, організаційних і організаційно-соціальних причин.

До технічних причин належать: недосконалість конструкції електроустановки та засобів захисту; допущені недоліки при виготовленні, монтажі й ремонті установки; порушення правил улаштування, технічної експлуатації та ТБ електричних установок. Крім перерахованих, технічними причинами електротравм можуть бути несправності електроустановок, що виникають в процесі їх експлуатації, несправність захисних засобів, використання електрозахисних засобів із простроченою датою чергових випробувань.

До організаційно-технічних причин належать: невиконання вимог чинних нормативів щодо контролю параметрів та технічного стану електроустановок; помилки в знятті напруги з електроустановок при виконанні в них робіт без перевірки відсутності напруги на електроустановці, на якій працюють люди; відсутність тимчасових огорожень місць електротехнічних робіт або невідповідність конструкції та розміщення вимогам чинних нормативів і відсутність маркування, запобіжних плакатів, блокувань, попереджувальних та заборонних написів; помилки в установленні та знятті переносних заземлень або їх відсутність.

До основних організаційних причин електротравм належать: відсутність (не призначення наказом) на підприємстві особи, відповідальної за електрогосподарство або невідповідність кваліфікації цієї особи чинним вимогам; недостатня укомплектованість електротехнічної служби працівниками відповідної

кваліфікації; відсутність на підприємстві посадових інструкцій для електротехнічного персоналу та інструкцій із безпечного обслуговування та експлуатації електроустановок; недостатня підготовленість персоналу з питань електробезпеки, несвоєчасна перевірка знань, невідповідність групи з електробезпеки персоналу характеру робіт, що виконуються; недотримання вимог щодо безпечного виконання робіт в електроустановках за нарядами-допусками, розпорядженнями та в порядку поточної експлуатації; неефективний нагляд, відомчий і громадський контроль за дотриманням вимог безпеки при виконанні робіт в електроустановках та їх експлуатації.

До основних організаційно-соціальних причин електротравм належать: змушене виконання не за спеціальністю електробезпечних робіт; негативне ставлення до виконуваної роботи, обумовлене соціальними чинниками; залучення працівників до надурочних робіт; порушення виробничої дисципліни; залучення до роботи осіб віком до 18 років [127].

2. Системи засобів і заходів щодо електробезпеки

Виділяють три системи засобів і заходів забезпечення електробезпеки:

система технічних засобів і заходів; система електрозахисних засобів; система організаційно-технічних заходів і засобів.

До *технічних засобів і заходів захисту* від ураження електричним струмом належать: застосування малих напруг; ізоляція струмоведучих частин (робоча, додаткова, посилена, подвійна); забезпечення недосяжності неізольованих струмоведучих частин; захисне заземлення; занулення, захисне відключення; вирівнювання потенціалів; електричне розділення мереж; компенсація струмів замикання на землю; огорожувальні улаштування; попереджуюча сигналізація; блокування; знаки безпеки; засоби захисту та запобіжні пристосування та інші.

До *організаційних заходів* по забезпеченню електробезпеки під час експлуатації електроулаштувань належать: призначення осіб, відповідальних за організацію та виконання робіт; документальне оформлення завдання на проведення робіт (наряд, розпорядження із записом у відповідний журнал, у порядку тривалої експлуатації з наступним записом у визначений журнал); допуск до проведення робіт; нагляд за працюючими під час виконання робіт; оформлення в

наряді та оперативному журналі перерв у роботі, переведень на інші робочі місця та закінчення робіт; забезпечення своєчасного навчання та перевірку знань працівників з питань електробезпеки.

Електрозахисні засоби – це технічні вироби, що не є конструктивними елементами електроустановок і використовуються при виконанні робіт в електроустановках з метою запобігання електротравм.

За призначенням електрозахисні засоби умовно поділяють на ізолювальні (штанги, кліщі, накладки, діелектричні рукавички тощо), огорожувальні (огороження, щитки, ширми, плакати) та запобіжні (окуляри, каски, запобіжні пояси, рукавиці для захисту рук).

Ізолювальні електрозахисні засоби поділяються на основні й додаткові.

Основні ізолювальні електрозахисні засоби розраховані на напругу установки та при дотриманні вимог безпеки щодо користування ними забезпечують захист працівників.

Додаткові електрозахисні засоби навіть при дотриманні функціонального їх призначення не забезпечують надійного захисту працюючих і застосовуються одночасно з основними для підвищення рівня безпеки. У разі застосування основних електрозахисних засобів достатньо використовувати один додатковий засіб. При захисті працівників від напруги кроку досить використовувати діелектричне взуття без застосування основних засобів [128].

3. Колективні та індивідуальні засоби захисту в електроустановках

Захисні засоби з електробезпеки – це засоби для захисту людини від ураження електричним струмом. Аби забезпечити цілісну систему охорони праці на підприємстві, його керівник зобов'язаний: призначити електротехнічну службу та наділити її необхідними повноваженнями; призначити особу, відповідальну за стан електрогосподарства; затвердити внутрішні акти, техкарти та інструкції щодо особливостей виконання небезпечних робіт, організувати видачу нарядів-допусків виконавцям робіт; розробити та затвердити програми проведення регулярних перевірок, графіки огляду та планового ремонту електрообладнання; вживати заходів для оптимізації та модернізації виробничого процесу, налагоджувати співробітництво із суміжними підприємствами, сприяти впровадженню новітніх технологій; ініціювати проведення

навчальних курсів, інструктажів, інших навчально-методичних заходів для підвищення рівня підготовки співробітників в галузі безпеки праці; сплачувати установлені законодавством компенсації, відшкодування постраждалим робітникам, вносити кошти на формування бюджету охорони праці; контролювати загальний плин виробничої діяльності компанії, координувати роботу цехів, майстерень, окремих відділів та підрозділів тощо.

Технічні засоби захисту з електробезпеки – це пристрої, що слугують для захисту людини від ураження електричним струмом. Перелічимо основні захисні засоби в електроустановках: ізоляція струмовідних частин від зовнішнього впливу. Опір ізоляції має бути не менше ніж 0,5 МОм, а для електрифікованого інструменту – 1 МОм; закриття струмовідних елементів шляхом обмеження доступу до них, підвищування їх на безпечній висоті, установлення захищених комутаторів або огорожень; блокиратори безпеки (ручні, автоматичні, електромагнітні); інструменти орієнтації в електроустановках – наліпки, інформаційні покажчики, маркування, попереджувальні таблички; захисне розмежування електричних зон у межах електричних систем або у межах цілого підприємства та використання розділювальних трансформаторів; компенсація ємнісних струмів замикання на землю; вирівнювання потенціалів для пониження ймовірних напруги дотику та кроку в разі потрапляння людей у зону дії напруги; захисне заземлення, що є обов'язковим для: електроустановок напругою 380 В і більше змінного струму та 440 В і більше постійного струму незалежно від типу умов щодо небезпеки електротравм; електроустановок напругою понад 42 В змінного струму і понад 110 В постійного струму в місцях з підвищеним ризиком настання електротравм, а також для електроустановок, розміщених на вулиці; електроустановок, роботи на яких ведуться у вибухонебезпечних зонах. Наведений перелік способів захисту безпеки електроустановок не є вичерпним. На практиці підприємства намагаються використовувати одночасно всі або майже всі з наведених вище способів для надійного захисту своїх працівників та сторонніх осіб, які можуть потрапити на територію виробництва.

У Наказі Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 року № 1417 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні» встановлюються загальні вимоги пожежної безпеки до інженерного обладнання [117]. Так, експлуатація електроустановок

повинна відповідати вимогам Правил улаштування електроустановок затверджених наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 21 липня 2017 року № 476 [129], Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів, затверджених наказом Мінпаливенерго України від 25 липня 2006 року № 258, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 року за № 1143/13017 (у редакції наказу Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 13 лютого 2012 року № 91) [130], Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів (далі – ПТЕ), затверджених спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики та Держнаглядохоронпраці від 09 січня 1998 року № 4, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 10 лютого 1998 року за № 93/2533[131].

Електричні машини, апарати, обладнання, електропроводи та кабелі за виконанням та ступенем захисту повинні відповідати класу зони згідно з Правилами улаштування електроустановок, мати апаратуру захисту від струмів короткого замикання та інших аварійних режимів.

Електрообладнання може застосовуватися у вибухонебезпечних і пожежонебезпечних зонах лише за умови відповідності їх рівня вибухозахисту (ступеня захисту оболонки) класу зони.

У всіх незалежно від призначення приміщення, які після закінчення роботи замикаються та не контролюються черговим персоналом, з усіх електроустановок та електроприладів, а також з мереж їх живлення повинна бути відключена напруга (за винятком чергового освітлення, протипожежних та охоронних установок, а також електроустановок, що за вимогами технології працюють цілодобово).

Замір опору ізоляції та перевірка спрацювання приладів захисту електричних мереж та електроустановок від короткого замикання мають проводитись 1 раз на 2 роки, якщо інші терміни не обумовлені ПТЕ.

Захист будівель, споруд та зовнішніх установок від прямих попадань блискавки та вторинних її проявів, а також їх перевірку необхідно виконувати відповідно до вимог ДСТУ Б В.2.5-38:2008 «Інженерне обладнання будинків і споруд. Улаштування блискавкозахисту будівель і споруд».

У приміщеннях категорій А, Б, В за вибухопожежною та пожежною небезпекою має бути забезпечено дотримання вимог електричної іскробезпеки згідно з ГОСТ 12.4.124-83 «Засоби захисту від статичної електрики. Загальні технічні вимоги».

До додаткових засобів захисту працівників від ураження електричним струмом належать інструменти, пристрої, засоби, які не входять до конструкції електроустановки, але водночас призначені для зменшення ризику травмування або ушкодження особи внаслідок дії електричного струму. Основні типи засобів захисту працівників, які виконують роботи в електроустановках: ізолювальні пристрої: штанги, кліщі, діелектричні рукавиці, взуття, килими, що унеможливають поширення напруги; огорожувальні пристрої: огороження, щитки, плівки, плакати, сигналізатори; превентивні пристрої: окуляри, каски, запобіжні пояси, рукавиці для захисту рук. Для захисту працівників, котрі виконують роботи у межах електричного поля, показники якого перевищують граничні норми, роботодавець повинен забезпечити їх особистими екранувальними комплектами одягу та інструментами.

Працівники повинні бути забезпечені спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту відповідно до діючих норм залежно від характеру робіт, що виконуються та зобов'язані ними користуватись при виконанні цих робіт.

Працівники, які перебувають у приміщеннях з діючими електроустановками (за винятком щитів керування, релейних щитів та подібних до них), у ЗРУ та ВРУ, колодязях, камерах, каналах і тунелях електростанцій та електричних мереж, на будівельному майданчику та в ремонтній зоні, а також у зоні обслуговування повітряних ліній електропередавання, повинні надягати захисні каски.

Детальні нормативи облаштування електроустановок засобами безпеки регламентовані законодавством, зокрема стандартом ДНАОП 1.1.10-1.07-01, регуляторними актами, що прийняті у відповідній галузі виробництва. Відповідальність за належне забезпечення працівників достатньою кількістю засобів безпеки, вчасне проведення обстежень та ремонту устаткування покладена на керівника підприємства.

4. Попереджувальні написи, плакати та пристрої, ізолювальні прилади

Встановлено чотири групи знаків безпеки, до яких належать і знаки пожежної безпеки: заборонні знаки – призначені для заборони певних дій; попереджувальні знаки – призначені для попередження тих, що працюють про можливу небезпеку; приписуючі знаки – призначені для дозволу певних дій що працюють тільки при нагоді виконання конкретних вимог пожежної безпеки і для вказівки шляхів евакуації; вказівні знаки – призначені для вказівки місцезнаходження пожежних кранів, гідрантів, вогнегасників, пунктів сповіщення про пожежу, місць для куріння, евакуаційних виходів і тому подібне.

За характером застосування плакати та знаки безпеки можуть бути постійними та переносними. Постійні, переносні плакати і знаки безпеки повинні виготовлятися з електроізоляційних матеріалів (склопластику, полістиролу, гетинаксу, текстоліту тощо). Плакати та знаки безпеки на бетонні й металеві поверхні опор ПЛ, дверей камер та інші рекомендується наносити фарбами за допомогою трафаретів, а також використовувати плакати та знаки безпеки на самоклеючій плівці.

Допускається виготовляти постійні, переносні плакати та знаки безпеки з металу – тільки для установок, що віддалені від струмовідних частин.

Зміст плакатів: попереджувальні - «Стій – висока напруга!», «Не залазь – уб'є!»; заборонні – «Не вмикати – працюють люди»; приписуючі знаки – «Працювати з електроінструментом»; вказівні знаки – «Заземлено».

Ізолювальні електрозахисні засоби призначені для ізоляції людини від частин електрообладнання, які знаходяться під напругою, а також від землі. Ізолювальні електрозахисні засоби поділяються на основні та додаткові. Основними називають такі ізолювальні електрозахисні засоби, ізоляція яких надійно витримує робочу напругу електричних установок, і тому ними можна доторкатися до струмоведучих частин, які знаходяться під напругою (мають велику діелектричну стійкість). До основних ізолювальних електрозахисних засобів в електричних установках 1000 В відносять: ізолюючі штанги; ізолюючі та струмовимірювальні кліщі; покажчики напруги, а також засоби для ремонтних робіт під U 1000 В. Додатковими називають ізолювальні електрозахисні засоби, які самі не можуть забезпечити безпеку персоналу при даній напрузі електричної установки та є додатковим захисним заходом до основних ізолювальних

електрозахисних засобів. До додаткових ізолювальних електрозахисних засобів напругою до 1000 В відносять: діелектричні калоші, килимки гумові, ізолювальні підставки.

Огороджувальні електрозахисні засоби (ОЕЗ) призначені для тимчасового огороження струмопровідних частин обладнання. До них належать переносні огорожі (ширми, бар'єри, щити, клітки), а також тимчасові переносні заземлення, умовно переносні попереджувальні плакати.

Запобіжні (допоміжні) засоби призначені для захисту працівників при висотних роботах (запобіжні пояси та страхувальні канати), для безпечного підймання на висоту (драбини, «кігті»), а також для захисту від світлового, теплового, механічного та хімічного впливів (захисні окуляри, протигази, рукавиці, спецодяг тощо) [132].

5. Занулення та захисне заземлення, їх призначення

Захисне заземлення – заземлення точки або точок у системі чи в процесі монтажу системи або в обладнанні з метою забезпечення електробезпеки.

Захисне заземлення реалізується у вигляді спеціального електричного сполучення із землею або її еквівалентом струмовідних елементів обладнання, які не повинні перебувати під напругою, але в процесі експлуатації можуть опинитися під напругою, наприклад, у разі пошкодження ізоляції, дефектів дугогасних пристроїв, комутаційних апаратів, у аварійних випадках тощо.

Захисне заземлення є простим, ефективним і поширеним способом захисту людини від ураження електричним струмом при дотику до металевих поверхонь, які виявились під напругою. Це забезпечується зниженням різниці потенціалів між обладнанням, що виявилось під напругою і землею до безпечної величини. Використовується у трифазній трипровідній мережі з напругою до 1000 В з ізолюваною та глухо заземленою нейтраллю й вище від 1000 В – з довільним режимом нейтралі.

Конструктивними елементами захисного заземлення є: заземлювачі (металеві провідники, що знаходяться в землі) і заземлювальні провідники (з'єднують обладнання, що заземлюється із заземлювачем).

Захисна дія заземлення ґрунтується на наступних принципах:

– зменшення до безпечного значення різниці потенціалів між заземлювальним провідним предметом та іншими провідними предметами, що мають природне заземлення;

– відведення струму витоку при контакті заземленого провідного предмета з фазним проводом. У правильно спроектованій системі поява струму витоку призводить до негайного спрацьовування захисних пристроїв (пристроїв захисного відключення, ПЗВ – пристрій захисного автоматичного вимикання живлення, який реагує на диференційний струм);

– у системах з глухозаземленою нейтраллю – ініціювання спрацьовування запобіжника при попаданні фазного потенціалу на заземлену поверхню.

Отже, заземлення є ефективним лише в комплексі з використанням пристроїв захисного відключення. У цьому випадку при більшості порушень ізоляції потенціал на заземлених предметах не перевищить безпечних величин. Більш того, несправну ділянку мережі буде вимкнено протягом дуже короткого часу (час спрацьовування ПЗВ становить десятки або соті частки секунди).

Заземлення електрообладнання, а точніше – заземлення відкритих провідних частин, є одним з численних заходів, що можуть бути використані для захисту від ураження електричним струмом. Заземлення відкритих провідних частин передбачає створення еквіпотенціального середовища, що знижує ймовірність появи напруги на тілі людини. У системі *TN* заземлення відкритих провідних частин забезпечує створення для струму замикання кола з малим опором. Це полегшує роботу пристроїв захисту від надструмів.

Позначення *TN*, *TT* та *IT* стосуються лише конфігурації розподільних мереж. Ці позначення мають обмежене відношення до різних методів, які можуть бути використані для забезпечення захисту від ураження електричним струмом, включаючи заземлення відкритих провідних частин. Хоча кожна система забезпечується за допомогою з'єднання відкритих провідних частин із землею, ефективний метод, який використовується в устаткуванні для захисту від ураження електричним струмом, може включати й інші заходи захисту.

Захисне занулення – це спеціальне з'єднання металевих не струмоведучих частин обладнання з глухозаземленою нейтраллю генератора або трансформатора. Це є основний засіб захисту людей від ураження струмом в установках напругою до 1000В. Захист полягає в тому, що при пробиванні ізоляції виникає коротке замикання, яке швидко вимикає пошкоджене електрообладнання від електричної мережі.

Головним завданням заземлення та занулення є забезпечення своєчасного спрацьовування спеціального захисного обладнання. Принципом роботи є провокування короткого замикання у випадку пробою ізоляції та інших несправностей в роботі електрообладнання. Внаслідок використання цих систем, можливо спрацьовування таких захисних механізмів: автоматичний вимикач; система плавких вставок; інноваційні системи захисту [133, с. 109].

Питання для самоконтролю:

1. Які Ви знаєте причини електротравм?
2. Назвіть системи засобів і заходів щодо електробезпеки.
3. Які Ви знаєте колективні та індивідуальні засоби захисту в електроустановках?
4. Назвіть попереджувальні написи, плакати та пристрої, ізолювальні прилади.
5. Що таке занулення та захисне заземлення, їх призначення?

Тестові завдання:

Тест 1. Електротравми можуть бути наслідком:

- а) технічних причин;
- б) організаційно-технічних причин;
- в) організаційних причин;
- г) організаційно-соціальних причин;
- г) тільки організаційно-технічних причин.

Тест 2. Виділяють три системи засобів і заходів забезпечення електробезпеки:

- а) система технічних засобів і заходів;
- б) система електрозахисних засобів;
- в) система організаційно-технічних заходів і засобів;
- г) система соціальних засобів і заходів.

Тест 3. За призначенням електрозахисні засоби умовно поділяють на:

- а) ізолювальні;
- б) огорожувальні;

- в) запобіжні;
- г) тимчасові.

Тест 4. Замір опору ізоляції та перевірка спрацювання приладів захисту електричних мереж та електроустановок від короткого замикання мають проводитись:

- а) 1 раз на 2 роки, якщо інші терміни не обумовлені ПТЕ;
- б) 1 раз на 3 роки, якщо інші терміни не обумовлені ПТЕ;
- в) 1 раз на рік, якщо інші терміни не обумовлені ПТЕ.

Тест 5. Електричні машини, апарати, обладнання, електропроводи та кабелі за виконанням та ступенем захисту повинні відповідати:

- а) класу зони згідно з Правилами улаштування електроустановок;
- б) мати апаратуру захисту від струмів короткого замикання та інших аварійних режимів;
- в) тільки відповідати класу зони згідно з Правилами улаштування електроустановок.

Тест 6. До додаткових засобів захисту працівників від ураження електричним струмом належать:

- а) інструменти, які не входять до конструкції електроустановки, але водночас призначені для зменшення ризику травмування або ушкодження особи внаслідок дії електричного струму;
- б) пристрої, які не входять до конструкції електроустановки, але водночас призначені для зменшення ризику травмування або ушкодження особи внаслідок дії електричного струму;
- в) засоби, які не входять до конструкції електроустановки, але водночас призначені для зменшення ризику травмування або ушкодження особи внаслідок дії електричного струму;
- г) пристрої, які входять до конструкції електроустановки, що слугують для захисту людини від ураження електричним струмом.

Тест 7. Працівники повинні бути забезпечені:

- а) спеодягом відповідно до діючих норм залежно від характеру робіт, що виконуються та зобов'язані ними користуватись при виконанні цих робіт;

б) спецвзуттям відповідно до діючих норм залежно від характеру робіт, що виконуються та зобов'язані ними користуватись при виконанні цих робіт;

в) іншими засобами індивідуального захисту відповідно до діючих норм залежно від характеру робіт, що виконуються та зобов'язані ними користуватись при виконанні цих робіт;

г) засобами індивідуального захисту за свій рахунок.

Тест 8. Відповідальність за належне забезпечення працівників достатньою кількістю засобів безпеки, вчасне проведення обстежень та ремонту устаткування покладена:

а) на керівника підприємства;

б) на Службу охорони праці;

в) на профспілку.

Тест 9. Встановлено наступні знаки безпеки:

а) заборонні знаки;

б) попереджувальні знаки;

в) приписуючі знаки;

г) вказівні знаки;

г) соціальні знаки.

Тест 10. Головним завданням заземлення та занулення є:

а) забезпечення своєчасного спрацьовування спеціального захисного обладнання;

б) спосіб захисту людини від ураження електричним струмом;

в) забезпечення електробезпеки працівників.

Тема 24. Домедична допомога потерпілим

1. Основи анатомії людини

2. Послідовність, принципи та здійснення домедичної допомоги

3. Ознаки за якими можна швидко оцінити стан потерпілого.

Засоби надання домедичної допомоги

4. Медична аптечка, її комплектація, призначення, правила користування

1. Основи анатомії людини

Анатомія людини – це розділ біології, що вивчає морфологію людського організму, його систем і органів.

У організмі людини виділяють дихальну, кровоносну, опорно-рухову, м'язову, нервову, сечостатеву, ендокринну, травну системи, а також систему органів чуття. Ці системи забезпечують життєдіяльність організму.

Система дихання забезпечує газообмін між організмом людини та навколишнім середовищем. Вона забезпечує надходження в організм кисню та видаляє вуглекислий газ.

Кровоносна система побудована з серця і кровоносних судин. До них належать: артерії, вени, капіляри. Такий орган, як серце, скорочується та проштовхує кров по кровоносних судинах.

Пульс і його характеристика. Кров накачується в артерії порядку 70 разів протягом однієї хвилини, внаслідок чого відбувається коливання судин.

Опорно-рухова система побудована зі скелета й прикріплених до нього м'язів. Сам скелет та м'язи виконують функцію опори та руху тіла та дають йому змогу виконувати різні дії, також захищають внутрішні органи від негативних зовнішніх впливів.

М'язова система – це сукупність м'язів і м'язових пучків, об'єднаних сполучною тканиною. Вона виконує функцію руху організму, крові усередині організму, дихальні рухи, транспортування їжі, а також підтримує рівновагу тіла.

Травна система – це сукупність органів травлення, які дозволяють здійснювати обробку їжі, внаслідок якої живильні речовини всмоктуються та засвоюються, а продукти розпаду та неперетравлених речовин виводяться з організму людини.

Видільна система складається з нирок, сечовода, сечового міхура, сечівника. Вона виконує функцію виведення із людського організму продуктів обміну речовин та збереження сталості внутрішнього середовища, також підтримує водно-сольовий обмін.

Нервова система – це складна сукупність клітин та їх відростків спеціально пристосованих до сприйняття та переробки імпульсів із внутрішнього та зовнішнього середовища організму. Вона поєднує та координує роботу всіх органів тіла людини, є основним механізмом, завдяки якому наші органи працюють злагоджено. Нервова система побудована з головного та спинного мозку та нервів, що від них відходять [134, с. 23].

Системи органів тісно пов'язані між собою. Їх діяльність взаємоузгоджена, що забезпечує життєдіяльність всього організму людини.

2. Послідовність, принципи та здійснення надання домедичної допомоги

Перша медична допомога – це комплекс термінових заходів, спрямованих на припинення дії фактору (джерела) ураження, на усунення явищ, що загрожують життю, на полегшення страждань і підготовку потерпілого для відправлення до лікувально-профілактичного закладу в разі нещасних випадків і раптових захворювань. Професійну допомогу надають, звичайно ж, медики, але не завжди швидка допомога може прибути вчасно на місце події. Тому вміння кожного з нас надати першу необхідну допомогу постраждалим до прибуття служб порятунку може відіграти вирішальну роль у порятунку життя людини.

Як правило, першу медичну допомогу (найпростіші медичні дії, що виконуються безпосередньо на місці події в найкоротші строки після травмування) надають громадяни, котрі перебувають поруч.

Є певна схема послідовності надання першої долікарської допомоги, з різними варіаціями вона придатна у більшості ситуацій.

При наданні першої допомоги необхідно керуватися такою послідовністю дій:

- усунути вплив на організм людини факторів, які загрожують її здоров'ю та життю;

- оцінити стан потерпілого;

- визначити послідовність дій щодо рятування потерпілого залежно від тяжкості травми, що становить найбільшу загрозу для його життя;

- викликати швидку допомогу або медичних працівників, якщо є така можливість;

- виконувати необхідні дії для рятування потерпілого в порядку терміновості (оцінити наявність критичних кровотеч та зупинити їх, забезпечити прохідність дихальних шляхів. Якщо у постраждалого відсутні ознаки життя та немає критичної кровотечі (або ви вже її ліквідували) – розпочати серцево-легеневу реанімацію. Перевести постраждалого у стабільне положення (на боці, обличчям до себе, рука під головою, нога зігнута в коліні), якщо не йдеться про підозру

на травми хребта й кісток тазу, а серцево-легенева реанімація була вдалою);

– підтримувати основні життєві функції потерпілого до прибуття медичних працівників.

Основні принципи надання першої допомоги:

– правильність і доцільність (якщо ви не впевнені в своїх діях – краще утриматись; головне правило першої допомоги – не нашкодити);

– швидкість;

– продуманість, рішучість, спокій [135, с. 26].

Особа, яка надає допомогу, повинна вміти: оцінювати стан потерпілого та визначати, яку допомогу передусім він потребує; забезпечувати вільну прохідність верхніх дихальних шляхів потерпілого; виконувати штучне дихання «з рота в рот», «з рота в ніс» і зовнішній (непрямий) масаж серця; тимчасово зупиняти кровотечу шляхом накладання джгута, тугої пов'язки, пальцевого притискання судини; накладати пов'язку при різних ушкодженнях (пораненні, опіку, обмороженні, вивиху); іммобілізувати ушкоджену частину тіла при переломі кісток, тяжкому вивиху, термічному ураженні; надавати допомогу при тепловому та сонячному ударах, гострому отруєнні, непритомному стані та інших нещасних випадках; користуватись аптечкою домедичної допомоги.

Поранення. Терміново зупинити кровотечу. Захистити рану від забруднення та інфекції – накладати асептичну пов'язку, за наявності дезінфікуючих засобів (перекис водню, розчин фурациліну, спиртовий розчин йоду тощо) протерти шкіру довкола рани, видалити невеличкі чужорідні тіла тільки з поверхні та довкола рани; якнайшвидше доставити пораненого в лікувальний заклад, суворо дотримуючись правил транспортування для конкретного типу поранення. Не можна промивати рану водою, засипати ліками, змазувати мазями, накладати вату.

Забій. Забезпечити спокій ушкодженому органі, стягнути пов'язкою, прикласти охолоджений предмет.

Розтяжка. Зафіксувати суглоби, прийняти знеболювальне.

Вивих. Накласти холодний предмет, застосувати обезболювання, іммобілізувати кінцівку в положенні вивиху.

Перелом. Терміново іммобілізувати кістки в місці перелому накладанням шин, провести профілактику шоку на загальних

засадах, транспортування та перекладання повинні бути вкрай обережні.

Здавлення. Накласти джгути, як при зупинці кровотечі, обкласти ушкодження охолодженими предметами, у разі враження кінцівок іммобілізувати їх за допомогою шин, у разі шоку потерпілого зігріти, можна ввести наркотичні та серцеві засоби.

Удушення, утоплення. Терміново звільнити дихальні шляхи, зробити штучне дихання (16-18 разів на хвилину) та зовнішній масаж серця, постійно зігрівати.

Електротравми. Негайно припинити дію електричного струму, терміново доставити в лікувальний заклад, у разі припинення дихання або зупинки серця зробити штучне дихання (12-16 разів на хвилину) та зовнішній масаж серця (50-60 разів на хвилину) впродовж усього часу до відновлення дихання та серцевої діяльності, ввести серцеві засоби, зігріти.

Опіки термічні. Розрізати одяг навколо опіку, не відриваючи від тіла, накласти суху асептичну пов'язку; при великих опіках загорнути в сухе простирадло, терміново доставити в лікувальний заклад. Не можна промивати опіки, змащувати, торкатися руками, проколуювати пухирі.

Опіки хімічні. Промивання згідно з властивостями конкретного типу хімічної речовини: кислоти – лугом, луг – кислотою, у разі дії вапна – олією.

Отруєння чадним газом. Винести на свіже повітря, зробити штучне дихання, розтирати, гріти ноги, дати подихати нашатирним спиртом.

Отруєння харчові. Промити шлунок, органи травлення, вживати багато рідини, зігрівати, дати активоване вугілля, фталазол, антибіотики (4-6 разів на день).

Отруєння хімікатами, ліками. Термінове промивання шлунку, при необхідності штучне дихання та реанімаційні заходи, доставити в лікувальний заклад.

Обмороження. Необхідно доправити потерпілого у приміщення і напоїти його теплим чаєм, натерти спиртом. Бажано помістити потерпілого у ванну з теплою водою.

Ураження електричним струмом. Не можна торкатись потерпілого, бо він перебуває під напругою. Потрібно негайно відкинути електричний провід дерев'яною палицею в бік.

Нещасний випадок на воді. Потрібно витягнути потерпілого з води й очистити ротову порожнину, видалити воду з дихальних шляхів, пригнувши голову потерпілого, покласти на спину, максимально відкинути його голову назад, напхавши під лопатки згорнутий одяг. Нижню щелепу потерпілого треба висунути вперед і, натискаючи на підборіддя, відкрити йому рот. На відкритий рот покласти хустинку, затиснути потерпілому ніс і, зробивши глибокий вдих, щільно притискаючи свій рот до рота потерпілого, вдихнути весь об'єм повітря в легені потерпілого. Повітря потрібно вдихати до відновлення самостійного дихання. Якщо штучне дихання проведено правильно, то грудна клітка потерпілого повинна піднятися. Для проведення непрямого масажу серця потерпілого треба покласти на тверду поверхню і натискати долонями, покладеними одна на одну на нижню частину грудної клітки. Повторювати це натискання доцільно щосекунди. Проведення штучного дихання та непрямого масажу серця чергується з 4-5-разовими натисканнями на грудну клітку з одним вдуванням повітря в легені.

Для надання допомоги потерпілому необхідно користуватись домашньою аптечкою, в якій мають бути: валідол, перманганат калію, 10 % розчин аміаку, 5 % розчин аміаку, 5 % розчин йоду, анальгін у таблетках, сода питна, бинт, лимонна кислота, вата медична, джгут кровоспинний, лейкопластир.

Сонячний тепловий удар. Ознаки: кровотеча з носа, блювання, непритомність. Потерпілого потрібно негайно покласти в тінь так, щоб голова знаходилась на підвищенні. Роздягнути, напоїти холодною водою, дати під язик валідол. У разі втрати свідомості – дати понюхати нашатирний спирт.

3. Ознаки, за якими можна швидко оцінити стан потерпілого. Засоби надання домедичної допомоги

Ознаки, за якими можна швидко оцінити стан потерпілого:

- свідомість: ясна, порушена (потерпілий загальмований або збуджений), відсутня;
- дихання: нормальне, порушене (поверхнєве, неритмічне, хрипле), відсутнє;
- серцеві скорочування: добре визначаються (ритм правильний або неправильний), погано визначаються, відсутні;
- зіниці: розширені, звужені;

– колір шкіри та видимих слизових оболонок (губ, очей): рожеві, бліді, синюшні.

Важливо на підставі огляду постраждалого визначити спосіб та послідовність надання першої допомоги. З'ясувати, які засоби необхідні для надання допомоги, виходячи з конкретних умов, обставин і можливостей [136].

Кожне місце постійного чергування персоналу мають бути забезпечені засобами надання домедичної допомоги, зокрема такими: медична аптечка з набором необхідних медикаментів та засобів для надання допомоги; носилки для перенесення потерпілого, інвентарні шини (наприклад, фанерні) для закріплення кінцівок при переломах та вивихах; плакати з правилами надання першої долікарської допомоги, інформаційні стенди та інша наочна агітація, яка вивішується на видних місцях.

Найчастішим та основним прийомом першої медичної допомоги є іммобілізація – забезпечення нерухомості ушкодженої частини тіла. Іммобілізація сприяє заспокоєнню болю та є протишоковим засобом, особливо при переломах кісток та суглобів, попереджує зміщення країв рани та слугує захисним засобом від проникнення інфекції до рани. Іммобілізація втримує уламки кісток у стиканні одне з одним, що значно полегшує подальше хірургічне лікування. Найшвидшому загоєнню перелому сприяє правильна іммобілізація на період транспортування постраждалого у стаціонар.

Іммобілізація зменшує небезпеку розвитку ускладнень (інтерпозиції тканин) – ушкодження гострими уламками кісток, кровоносних судин, нервів, м'язів.

Транспортна іммобілізація проводиться з використанням спеціальних предметів, які називаються шинами, що закріплюються до ушкодженої ділянки тіла бинтами, ремнями, лямками тощо.

Існують різноманітні шини фабричного виготовлення (так звані *стандартні*): дерев'яні, дротяні, сітчасті, пластмасові (пневмо, вакуумні тощо). У останній час почали застосовувати *пневматичні шини*, які виготовляють з гуми та пластмаси. Усі машини швидкої допомоги оснащені стандартними транспортними шинами. Вони повинні бути і в наборах першої допомоги у медпунктах, амбулаторіях, аптеках.

При відсутності стандартних шин іммобілізацію слід проводити за допомогою імпровізованих шин, виготовлених з підручного твердого матеріалу: дошки, лижі, палиці, рушники, парасольки тощо.

При переламаному стегні найкращою транспортною шиною є шина Дітеріхса, яка добре іммобілізує гомілковий, колінний та кульшовий суглоби. Шина складається з двох дерев'яних шин, довжину яких можна легко змінити та дерев'яної підошви із закруткою. Цю шину накладають на одяг та прибинтовують дерев'яну підошву до хворої ноги (взуття не знімають). Відповідно до росту постраждалого підганяють довжину шини: зовнішня частина шини (довша) повинна упиратися у пахву, а інший кінець повинен виходити на 12-15 см за підошву; внутрішня частина шини (коротка) милицею повинна упиратися у промежину та також виходити за підошву на 12-15 см. Бокові шини проводять спочатку через петлі дерев'яної підошви, потім встановлюють у пахву та пахову ділянку. За дерев'яною підошвою половинки шини з'єднують шарнірною дощечкою. Усю шину фіксують до грудей, живота, стегна та гомілки лямками, турами бинта та іншим. Від дерев'яної підошви до з'єднувальної планки милиць проводять міцний подвійний шнур, закручуючи який, створюють деяке витягнення кінцівки.

З інших готових транспортних шин найбільш розповсюджена дротяна драбинчаста шина Крамера. Довжина шини 1 м, ширина 10-15 см. Шині може бути надана будь-яка форма; якщо потрібно шина більшої довжини, скріплюють 2-3 шини. Для іммобілізації передпліччя, кисті, стопи застосовують сітчасту шину, зроблену з м'якого тонкого дроту, що дозволяє надавати їй будь-яку форму. Сітчасту шину часто використовують як додаткову до інших шин. Окрім цих шин, існують набори готових пластмасових, фанерних та картонних шин, лубків. Вони менш зручні ніж дротяні, але також можуть застосовуватися при іммобілізації передпліччя та кисті. Для попередження травмування тканин іммобілізованих частин тіла дротяні шини перед їхнім фіксуванням бажано зсередини викласти вату.

Особливо зручні пневматичні шини, що являють собою двохстінкову камеру. Внутрішня стінка гумова, легко приймає форму кінцівок, а зовнішня – з твердих пластмас. На сучасному етапі застосовують універсальну пластикову основу для обох стінок, це

дешевше та зручніше в експлуатації. Після накачування повітря кінцівка надійно іммобілізується.

4. Медична аптечка, її комплектація, призначення, правила користування

Від раптового нездужання, виробничих травм ніхто не застрахований. Тому на кожному підприємстві завжди має бути наготові аптечка домедичної допомоги. Склад медичної аптечки та засобів для надання домедичної допомоги визначається нормативними документами залежно від видів виконуваних робіт, може доповнюватись або замінюватись іншими медичними препаратами та погоджується з керівником підприємства.

Вміст аптечки різниться за сферами застосування, однак існують загальні принципи комплектування. Зазвичай до її складу входять:

- набір для обробки ран і зупинки кровотеч: бинти, пластири, джгути, антисептики (спиртові розчини йоду, брильянтовий зелений тощо);

- антибіотики загальної дії;

- нітрогліцерин та його похідні;

- антигістамінні (протиалергічні) препарати;

- спазмолітичні препарати;

- нашатирний спирт;

- інструменти: ножиці (переважно атравматичні), гумові рукавички, скальпель тощо;

- засоби для детоксикації: активоване вугілля або біле вугілля, перманганат калію.

Також до складу аптечки можуть входити:

- засоби для проведення вентиляції легень.

- протишокові набори.

- засоби для знезараження води, створені на основі дихлорсульфоамідобензойної кислоти та активного хлору, забезпечують знезараження однієї фляги (800 мл), воду можна вживати через 30-40 хв. після розчинення таблетки [137].

Аптечки першої допомоги мають бути у місцях, де найбільше скупчуються люди та на травмонебезпечних ділянках.

Медичну аптечку з набором медикаментів слід розташовувати у шафі із дверцятами, що закриваються та на внутрішній поверхні яких знаходиться опис наявних медикаментів. Медикаменти для

внутрішнього та зовнішнього використання, перев'язочні матеріали мають зберігатись на окремих полицях шафи. Наявність та термін придатності лікарських засобів необхідно періодично контролювати.

Відповідальність за утримання та укомплектованість медичної аптечки та засобів для надання першої долікарської допомоги несе керівник виробничої дільниці, а періодичний контроль здійснює служба охорони праці підприємства.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте загальну характеристику основам анатомії людини.
2. Назвіть послідовність, принципи та здійснення домедичної допомоги.
3. За якими ознаками можна швидко оцінити стан потерпілого?
4. Назвіть засоби надання домедичної допомоги.
5. Дайте характеристику складу медичної аптечки та назвіть правила її користування.

Тестові завдання:

Тест 1. У організмі людини виділяють:

- а) дихальну систему;
- б) кровоносну систему;
- в) опорно-рухову систему;
- г) м'язову систему;
- г) нервову систему;
- д) сечостатеву систем;
- е) ендокринну;
- е) травну системи;
- ж) систему органів чуття;
- з) штучну система пожвавлення.

Тест 2. При наданні першої допомоги необхідно керуватися такою послідовністю дій:

- а) усунути вплив на організм людини факторів, які загрожують її здоров'ю та життю;
- б) оцінити стан потерпілого;

в) визначити послідовність дій щодо рятування потерпілого залежно від тяжкості травми, що становить найбільшу загрозу для його життя;

г) викликати швидку допомогу або медичних працівників, якщо є така можливість;

г) виконувати необхідні дії для рятування потерпілого в порядку терміновості;

д) підтримувати основні життєві функції потерпілого до прибуття медичних працівників;

е) тільки викликати швидку допомогу або медичних працівників.

Тест 3. Основні принципи надання першої допомоги:

а) правильність і доцільність (якщо ви не впевнені в своїх діях – краще утриматись; головне правило першої допомоги – не нашкодити);

б) швидкість;

в) продуманість, рішучість, спокій;

г) не поспішати у наданні першої допомоги.

Тест 4. Особа, яка надає допомогу, повинна вміти:

а) оцінювати стан потерпілого та визначати, яку допомогу передусім він потребує;

б) забезпечувати вільну прохідність верхніх дихальних шляхів потерпілого;

в) виконувати штучне дихання «з рота в рот», «з рота в ніс» і зовнішній (непрямий) масаж серця;

г) тимчасово зупиняти кровотечу шляхом накладання джгута, тугої пов'язки, пальцевого притискання судини;

г) накладати пов'язку при різних ушкодженнях (пораненні, опіку, обмороженні, вивиху);

д) іммобілізувати ушкоджену частину тіла при переломі кісток, тяжкому вивиху, термічному ураженні;

е) надавати допомогу при тепловому та сонячному ударах, гострому отруєнні, непритомному стані та інших нещасних випадках;

є) користуватись аптечкою домедичної допомоги;

ж) кваліфіковано надавати медичну допомогу.

Тест 5. Ознаки, за якими можна швидко оцінити стан потерпілого:

а) свідомість: ясна, порушена (потерпілий загальмований або збуджений), відсутня;

б) дихання: нормальне, порушене (поверхнєве, неритмічне, хрипле), відсутнє;

в) серцеві скорочування: добре визначаються (ритм правильний або неправильний), погано визначаються, відсутні;

г) зіниці: розширені, звужені;

г) колір шкіри та видимих слизових оболонок (губ, очей): рожевий, блідий, синюшний;

д) поведінка: спокійний, буйний.

Тест 6. Кожна виробнича дільниця або місце постійного чергування персоналу мають бути забезпечені засобами надання домедичної допомоги, зокрема такими:

а) медична аптечка з набором необхідних медикаментів та засобів для надання допомоги;

б) носилки для перенесення потерпілого, інвентарні шини (наприклад, фанерні) для закріплення кінцівок при переломах та вивихах;

в) плакати з правилами надання першої долікарської допомоги, інформаційні стенди та інша наочна агітація, яка вивішується на видних місцях;

г) картки про послідовність дій при наданні домедичної допомоги.

Тест 7. Транспортна іммобілізація проводиться з використанням спеціальних предметів, які називаються шинами, що закріплюються до ушкодженої ділянки тіла:

а) бинтами, ремнями, лямками;

б) шини фабричного виготовлення (дерев'яні, дротяні, сітчасті, пластмасові);

в) імпровізованими шинами, виготовлених з підручного твердого матеріалу: дошки, лижі, палиці, рушниці, парасольки тощо;

г) автомобільними шинами.

Тест 8. Склад медичної аптечки та засобів для надання домедичної допомоги:

- а) визначається нормативними документами залежно від видів виконуваних робіт;
- б) може доповнюватись або замінюватись іншими медичними препаратами;
- в) погоджується керівником підприємства;
- г) погоджується з медичним працівником.

Тест 9. До складу медичної аптечки входить:

- а) набір для обробки ран і зупинки кровотеч: бинти, пластири, джгути, антисептики (спиртові розчини йоду, брильянтовий зелений тощо);
- б) антибіотики загальної дії;
- в) нітрогліцерин та його похідні;
- г) антигістамінні (протиалергічні) препарати;
- д) спазмолітичні препарати;
- е) нашатирний спирт;
- ж) інструменти: ножиці (переважно атравматичні), гумові рукавички, скальпель тощо;
- з) засоби для детоксикації: активоване вугілля або біле вугілля, перманганат калію;
- и) протизапальні засоби.

Тест 10. Відповідальність за утримання та укомплектованість медичної аптечки та засобів для надання першої долікарської допомоги несе:

- а) керівник виробничої дільниці;
- б) керівник підприємства;
- в) медичний працівник підприємства.

Тема 25. Організаційно-правові аспекти надання домедичної допомоги, в тому числі потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах. Надання першої психологічної допомоги постраждалим

1. Поняття «домедична допомога». Невідкладні стани, що вимагають проведення заходів домедичної допомоги, правила та порядок їх проведення

2. Поняття про види дорожньо-транспортних пригод та структурі дорожньо-транспортного травматизму. Організація, види домедичної допомоги постраждалим в ДТП. Порядок виклику швидкої домедичної допомоги

3. Організаційно-правові аспекти надання домедичної допомоги потерпілим у ДТП

4. Основні правила, прийоми і етапи надання першої психологічної допомоги постраждалим, у тому числі в ДТП

5. Особливості надання домедичної допомоги дітям

1. Поняття «домедична допомога». Невідкладні стани, що вимагають проведення заходів домедичної допомоги, правила та порядок їх проведення

Домедична допомога – це невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані, мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти.

З метою удосконалення надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398 було затверджено «Порядок надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах», які визначають механізм надання цієї допомоги [138].

Правила та порядок проведення заходів домедичної допомоги при невідкладних станах:

1. Зберігайте спокій. Яка би серйозною не була травма чи небезпечна ситуація, паніка тільки послабить вашу здатність думати та знизить ефективність ваших дій. Крім того, при цьому ви втратите час – а в кризовій ситуації час може вирішити на користь життя чи смерті.

2. Уникайте непотрібного ризику. Це не боягузтво. Ви не зможете нікому допомогти, якщо самі постраждаєте.

3. Перед тим як діяти, подумайте ретельно та спокійно, але, по можливості, швидко.

4. Постарайтеся заспокоїти й утішити потерпілих.

5. З'ясуєте, чи немає інших людей, що могли б допомогти вам справитися із ситуацією. Зокрема, пошукайте, чи немає серед них медика чи людей, більш досвідчених, ніж ви.

6. При оцінці наслідків нещасного випадку максимально використовуйте свої органи почуттів: запитуйте, дивіться, слухайте, нюхайте, потім подумайте та дійте.

Дії працівників (охоронників) при порятунку потерпілого повинні проводитись у послідовності:

- впевнитись у власній безпеці до моменту наближення до потерпілого;

- якнайшвидше вивільнити потерпілого від впливу факторів, що травмують (відокремити потерпілого від струмопровідного елемента, вивести (винести) із загазованого приміщення, погасити палаючий одяг тощо);

- визначити вид, характер і важкість отриманої травми;

- оцінити стан потерпілого та визначити вид необхідної допомоги – екстреної реанімаційної або першої медичної;

- розпочати надання реанімаційної чи першої медичної допомоги у відповідності з правилами, наведеними у Інструкції, у повному обсязі встановлених комплексів; постійно контролювати загальний стан потерпілого, правильність проведення та ефективність заходів, які виконуються. За необхідності – вносити коригування у процес надання допомоги;

- у разі важкого стану потерпілого, наявності загрози його життю або після виведення його з термінального стану – викликати швидко медичну допомогу або медичного працівника. Якщо це неможливо – необхідно вжити всіх заходів щодо евакуації потерпілого будь-яким (у тому числі й непристосованим) транспортом до найближчої медичної установи;

- постійно контролювати та підтримувати життєво важливі системи потерпілого (дихання, кровообіг) до прибуття медичного працівника або протягом евакуації.

Вивільнення потерпілих від факторів, що травмують:

- при вивільненні потерпілого особа повинна захистити себе від фактора, що травмує, застосовуючи необхідні заходи та засоби захисту;

- переносити потерпілого в інше місце слід тільки у разі небезпеки повторного ураження фактором, що травмує, а також у разі неможливості надання першої медичної допомоги на місці.

Перед наданням допомоги переконатися у відсутності небезпеки.

Визначити наявність свідомості – обережно потрясти постраждалого за плече та голосно звернутися до нього, наприклад: «З Вами все гаразд? Як Ви себе почуваєте?».

Визначити наявність дихання за допомогою прийому: «чути, бачити, відчувати». Наявність дихання визначати протягом 10 секунд. Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.

За наявності дихання перемістити постраждалого у стабільне положення. Якщо постраждалий лежить на животі, перевернути його на спину, фіксуючи шийний відділ хребта. Провести огляд з метою виявлення наявних травм. Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги. Залучати до надання домедичної допомоги свідків.

При наданні домедичної допомоги потерпілим, у яких є кровотеча, слід обов'язково надягти гумові рукавички, щоб вберегтися від інфекцій, які передаються з кров'ю.

2. Поняття про види дорожньо-транспортних пригод та структуру дорожньо-транспортного травматизму. Організація, види домедичної допомоги постраждалим в ДТП. Порядок виклику швидкої домедичної допомоги

Дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) – це пригода, що виникла в процесі руху автотранспортних засобів та ін. самохідних машин, внаслідок якої настали загибель або поранення людей, пошкодження транспортних засобів, дорож. споруд, вантажів тощо. Причини ДТП пов'язані з технічним станом автомобілів та інших автотранспортних засобів, якістю доріг, недотриманням правил дорожнього руху водіями та пішоходами тощо [139].

Дорожньо-транспортними називають травми, спричинені різними транспортними засобами у випадках незалежно від перебування постраждалого в момент пригоди в транспортному засобі (водій, пасажир) або поза ним (пішохід).

Серед провідних причин травмування людей на дорогах визначають перевищення швидкості руху, проїзд на червоний сигнал світлофора, керування автомобілем у нетверезому стані, не пристебнутий ремінь безпеки, перехід вулиці в недозволеному місці або на червоний сигнал світлофора тощо.

Автомобільна травма – це сукупність ушкоджень, які виникають у водіїв, пасажирів і пішоходів внаслідок руху автотранспортних засобів.

У основу класифікації автомобільної травми закладені способи її виникнення. За різних обставин дорожньо-транспортних пригод розрізняють види автомобільної травми:

Травма, спричинена частинами автомобіля, що рухається:

- від зіткнення автомобіля з пішоходом (наїзд);
- від стиснення тіла між автомобілем й іншими предметами.

Травма всередині автомобіля:

- у салоні (кабіні) внаслідок зіткнення автомобілів між собою або з якого-небудь перешкодою;
- у салоні (кабіні) внаслідок перекидання автомобіля.

Травма при випадінні з автомобіля (з кузова, салону, кабіни).

У типових випадках виникає три фази падіння:

- первинний контакт тіла з частинами автомобіля – удар;
- падіння на ґрунт – удар;
- ковзання по ґрунту – тертя.

Характеристика видів автомобільних травм

1. Ушкодження від зіткнення людини з автомобілем, що рухається.

Ушкодження при цьому виді травми відбуваються в декілька етапів, які відрізняються механізмом травматичного впливу:

- *первинний контакт з авто;*
- *закидання людини на авто;*
- *падіння людини на ґрунт;*
- *ковзання по ґрунту.*

Ушкодження при цьому виді травми виникають зазвичай від притиснення людини кузовом автомобіля до нерухомих предметів, тобто за механізмом стиснення. Обсяг ушкодження визначається ступенем стиснення, площиною контакту та положенням постраждалого. При даному виді автотравми дуже рідко утворюються специфічні ушкодження. Найбільш часто ушкоджуються грудна клітка та органи черевної порожнини. Стисненню інколи передують удар, але його наслідки зазвичай маскуються ушкодженнями від стиснення.

2. Травма у салоні (кабіні) автомобіля.

Обставини отримання пошкоджень при даному виді травми відрізняються різноманітністю: перевертанням автомобіля під час руху, падінням з висоти, ударом об нерухомі предмети, зіткненням з іншими транспортними засобами.

При зіткненні автомобілів або автомобіля з перешкодою, де формуються та руйнуються його деталі. Одночасно в салоні водій та пасажир переміщуються та у них виникають травми внаслідок струсу тіла й удару об внутрішні деталі салону. При різкому уповільненні руху автомобіля рух тіла водія, якщо він не пристебнутий паском безпеки, проходить три фази:

- переміщення тіла вперед – удар нижніми кінцівками об панель приладів, грудною кліткою об кермо;
- згинання шиї вперед – удар головою об лобове скло або верхню частину керма;
- відкидання тіла з різким розгинанням шиї.

3. Випадіння з автомобіля який рухається.

Найчастіше відбувається випадіння з кузова вантажного автомобіля. У даному випадку може бути два варіанти випадіння тіла:

- а) при різкому гальмуванні;
- б) при різкому початку руху.

Механізми пошкоджень при автомобільних травмах різноманітні, їх можна об'єднати у певні групи: травми пішохода (наїзд, удар бічною частиною автомобіля), травми водія та пасажирів (зіткнення, перекидання, наїзд на перешкоду). Основними чинниками, що визначають тяжкість травми, є швидкість та розмір транспортного засобу.

Травма пішохода розвивається у три етапи: первинний контакт (удар), закидання тіла на автомобіль і падіння на землю. Відповідно до кожного етапу людина отримує ті чи інші пошкодження, що потім утворюють політравму.

При наїзді автомобіля пішохід отримує переломи нижніх кінцівок і таза, потім його відкидає на капот та лобове скло, у результаті чого він отримує пошкодження черепа та грудної клітки. Коли водій різко уповільнює або зупиняє транспортний засіб, постраждалий продовжує рух по інерції, при цьому тіло людини вдаряється з великою силою об землю.

При ударі бічною частиною автомобіля (по дотичній) пішохода відкидає на дорогу, і він отримує травми нижніх кінцівок, головного мозку та грудної клітки. Постраждалий продовжує рух по інерції, при цьому тіло людини вдаряється з великою силою об землю. До пошкоджень нижньої половини тіла та грудної клітки додаються

травми хребта, черевної порожнини, а травми черепа ускладнюються падінням.

Основні пошкодження пішоходів. Серед травм, які отримують водії та пасажери, характерними є поєднані черепно-мозкова та щелепо-лицьова травми в результаті удару головою та обличчям об приладову панель автомобіля та лобове скло, двосторонні множинні переломи ребр внаслідок удару об рульову колонку, складні переломи нижніх кінцівок. Переломи нижніх кінцівок часто вирізняються особливою тяжкістю, також спостерігаються відкриті багатоуламкові переломи гомілки. Причиною цього є сильний удар одночасно зі скручуванням і зсувом кінцівки пасажира або водія фіксованими деталями салону автомобіля на відміну від удару автомобіля по ногах пішохода.

Запорукою збереження людського життя в результаті дорожньо-транспортної пригоди є надання домедичної допомоги. Учасники та свідки ДТП, які володіють основними навичками реанімаційних дій, мають подбати про невідкладні заходи щодо рятування постраждалих. Для цього слід дотримуватися чітких правил:

- обстежте місце пригоди, заспокойтеся, визначте небезпечні чинники для вас та інших, з'ясуйте кількість постраждалих та їхні імовірні пошкодження;

- викличте бригаду екстреної медичної допомоги, повідомте про місце ДТП, її причину та кількість постраждалих, сповістіть про небезпеку, що може статися додатково;

- подбайте про постраждалих до приїзду екстреної медичної допомоги: встановіть попереджальні знаки для блокування або об'їзду місця пригоди; визначте найтяжчих постраждалих (тих, хто не подає ознак життя), щоб надати їм допомогу в першу чергу; проведіть реанімаційні заходи та заходи домедичної допомоги, використовуючи засоби автомобільної аптечки.

Запам'ятайте, чого не можна робити у випадку ДТП:

- залишати постраждалого без допомоги;
- намагатися напоїти постраждалого водою;
- бризкати воду на обличчя постраждалого;
- намагатися надати тяжко постраждалому положення сидячи;
- намагатися «оживити» постраждалого, плескаючи його по обличчю;

– розраховувати, що людина, яка не дихає, прийде до тями самостійно.

Правила виклику бригади екстреної медичної допомоги

У важких випадках артеріальна кровотеча, втрата свідомості, задуха – перш за все необхідно обов'язково викликати екстрену медичну допомогу, а вже потім братися до виконання рятувальних заходів.

Бригада може бути викликана у таких випадках: втрата свідомості; усі види травм (поранення, переломи, опіки, тяжкі забої, травми голови); інші стани, які загрожують життю та здоров'ю людини.

Особи, які викликають бригаду (хворий, постраждалий, родичі або інші), мають:

- відповісти на всі запитання диспетчера, який приймає виклик;
- назвати точну адресу виклику; у разі коли місцезнаходження вулиці або будинку невідомі, необхідно уточнити шляхи під'їзду до адреси або місця випадку та його орієнтири;
- назвати прізвище, стать, вік хворого або постраждалого, якщо паспортні дані особи невідомі, необхідно вказати її стать та орієнтовний вік;
- описати скарги хворого або постраждалого;
- повідомити, хто і з якого номера телефону викликає бригаду;
- за можливості сприяти в транспортуванні хворого або постраждалого в санітарний автомобіль;
- у разі госпіталізації хворого або постраждалого до лікувально-профілактичного закладу бажано мати при собі будь-який документ, який засвідчує його особу.

Рішення щодо екстреного транспортування хворих і постраждалих за медичними показаннями в лікувально-профілактичні заклади приймає керівник/керівниця бригади.

Супровід хворого або постраждалого його родичами чи іншими представниками в санітарному транспорті здійснюється лише однією особою та з дозволу керівника/керівниці бригади. Транспортування дітей у лікувально-профілактичний заклад здійснюється у супроводі батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, якщо вони перебувають на місці надання екстреної медичної допомоги.

3. *Організаційно-правові аспекти надання домедичної допомоги потерпілим у ДТП*

Якщо сталася ДТП, діяти треба швидко, але обережно. Адже перше правило надання домедичної допомоги – не нашкодь самому собі. Кожен працівник має знати, як надається домедична допомога постраждалим внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (далі – домедична допомога при ДТП), особливо якщо підприємство має власні транспортні засоби, перевозить не лише вантажі, але й працівників.

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах не медичними працівниками [140].

У цьому Порядку термін «дорожньо-транспортна пригода» вживається у такому значенні – це подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої є травмовані або загиблі люди.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах не медичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;
- 2) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 3) при можливості заблокувати проїзд дорогою за допомогою свого автомобіля або попереджувальних знаків, наприклад, аварійного трикутника (позаду автомобіля на відстані 50 метрів);
- 4) якщо автомобіль стоїть під ухилом, заблокувати колеса (каміння, дошки), щоб попередити його рух;
- 5) якщо двигун продовжує працювати, вимкнути його;
- 6) залучити оточуючих до надання домедичної допомоги;
- 7) вважати, що у всіх постраждалих внаслідок дорожньо-транспортних пригод є травма шийного відділу хребта;
- 8) забезпечити нерухомість голови, шиї та хребта постраждалого за допомогою шийного комірця або руками;
- 9) в'ясувати у свідків чи постраждалих (якщо це можливо) причини та деталі аварії;
- 10) надати домедичну допомогу постраждалому відповідно до наявних пошкоджень;
- 11) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;

12) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги.

Однак насамперед важливо вивчити простий алгоритм, який допоможе діяти правильно у складній ситуації.

Коли надаватимете домедичну допомогу, дотримуйтеся такого порядку дій.

1. Огляньте місце події. Передусім необхідно переконатися, що надання допомоги буде безпечним для вас та присутніх. Якщо очевидцем ДТП став водій, власний транспортний засіб слід припаркувати на безпечній відстані від місця події так, щоб він не заважав під'їзду до місця ДТП автомобілям екстрених служб. Увімкніть аварійні вогні, коли виходитимете з машини – не забудьте зачинити її. Надягніть світловідбивний жилет, гумові рукавички, візьміть автомобільну аптечку та за потреби – вогнегасник. Якщо ви залишили автомобіль на проїзній частині, виставте знак аварійної зупинки – на відстані не менше ніж 20 м у межах населеного пункту і 40 м – за його межами. Насамперед огляньте місце події на наявність небезпечних речовин – паливно-мастильних рідин і газів. Якщо з пошкодженого транспортного засобу витікає пальне, його двигун продовжує працювати або наявне задимлення – є загроза вибуху! Також небезпечним є транспорт, який став нестійким – може самостійно скотитися під уклін, перевернутися тощо. У таких ситуаціях іноді варто дочекатися професійних рятувальників, а самому відійти на безпечну відстань та подбати про безпеку довколишніх – попередити їх про загрозу. Якщо внаслідок ДТП є потерпілі, незалежно від їх стану та кількості, одразу викличте бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги, Національну поліцію, за потреби – пожежну рятувальну службу. Зателефонуйте хоча б до однієї зі служб і дайте відповіді на всі запитання диспетчера. Іншим службам повідомлять про ДТП автоматично.

2. Дістаньтеся до потерпілого. Наближайтеся до травмованого так, щоб уникнути загроз для вашого та його життя. Оберіть такий напрямок руху, щоб потерпілий не повертав голову у ваш бік – перебувайте у його полі зору. Відчиніть двері біля водія та вимкніть двигун його транспортного засобу, стабілізуйте автомобіль за допомогою ручного гальма або підкладіть під колеса блоки. Інколи відчинити двері можна лише з середини, попередньо вибивши скло.

Щоб його уламки додатково не травмували потерпілого, вибивати скло слід не на водійських дверцятах, а на пасажирських – за водієм.

3. Надайте домедичну допомогу. Спершу оцініть стан свідомості потерпілого. Для цього перевірте, чи він реагує на ваш голос – скажіть йому щось голосно й чітко. Щоб стабілізувати шийний відділ хребта, зафіксуйте голову травмованого руками до підголівника сидіння. Цю процедуру ліпше виконувати двом особам: перша – притуляє голову з частиною шиї і грудного відділу хребта до підголівника сидіння, а друга – із заднього сидіння фіксує голову руками до підголівника. Завдяки такому положенню потерпілого ми уникаємо ускладнень, пов'язаних із можливим ушкодженням хребта, а також можемо безперешкодно дістатися до замка запалювання та ручного гальма. Якщо є масивні кровотечі, зупиніть їх. Ознаки таких кровотеч – пульсуючий струмінь крові, велика пляма крові, що розтікається, біля потерпілого, значне просякання кров'ю одягу. У разі кровотечі з кінцівок використовуйте кровоспинний джгут з автомобільної аптечки або саморобний – зроблений із міцної тканини або інших підручних матеріалів. Якщо кровотеча з пахвинної, пахвової ділянки чи шиї, затампонуйте рану за допомогою стерильного перев'язувального матеріалу. На невеликі поранення достатньо накласти бинтову стискувальну пов'язку. Перевірте прохідність дихальних шляхів. Якщо потерпілий у свідомості та розмовляє, цього можна не робити. Якщо ж він непритомний, перевірте та за потреби очистіть дихальні шляхи – для цього відкрийте його рот. Однак це можна робити тільки після того, як стабілізували шийний відділ хребта. Під час відкриття рота або інших дій голова потерпілого не має рухатися! Перевірте наявність і частоту периферичного пульсу на променевій артерії протягом 10 с. Нормальна частота пульсу від 60 до 100 ударів за хвилину. За вивільнених дихальних шляхів перевірте, чи потерпілий дихає. Вислухайте дихання своїм вухом біля вуст потерпілого протягом 10 с. У нормі за цей час має бути 2-4 дихальні рухи. Якщо травмований не дихає, у нього відсутній пульс, екстрено евакуюйте його з транспортного засобу та розпочніть серцево-легеневу реанімацію. Після того, як перевірили пульс і дихання, ретельно огляньте потерпілого у салоні транспортного засобу та знайдіть усі рани, які можуть загрожувати його життю. До них належать: травми обличчя, які можуть заблокувати прохідність дихальних шляхів; травми грудної клітки, які можуть впливати на дихання потерпілого;

будь-які не зупинені до цього кровотечі. Зверніть увагу! На всі рани необхідно накласти бинтові пов'язки. Якщо на потерпілому зайнявся одяг, щоб зупинити процес горіння та уникнути опіків, припиніть доступ повітря. Для цього накрійте травмованого щільною тканиною (одягом), потім протягом 20 хвилин охолодить обпечену ділянку зволоженою водою тканиною. Якщо обпечені верхні кінцівки, зніміть ювелірні прикраси. Після появи набряку це вже зробити не вдасться! Місця опіків накрійте стерильною марлевою серветкою. Захистить потерпілого від переохолодження – накрійте його термоковдрою на поліетиленовій основі або іншою ковдрою чи одягом.

4. Основні правила, прийоми і етапи надання першої психологічної допомоги постраждалим, у тому числі в ДТП

Перша психологічна допомога (далі – ППД) – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які зазнають страждань і нужди.

ППД передбачає такі аспекти:

- формування відчуття безпеки, зв'язку з іншими людьми, спокою та надії;
- надання доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;
- зміцнення віри в можливість допомогти собі та оточуючим.

ППД призначена для людей, що знаходяться в стані стресу в результаті щойно пережитої або поточної кризової події. Таку допомогу надають як дорослим, так і дітям. Проте не кожна людина, яка пережила кризову подію, потребує ППД або прагне її отримати. Не нав'язуйте допомогу тим, хто її не бажає, але завжди залишайтеся поруч із тими, хто, можливо, захоче отримати підтримку.

Бувають ситуації, коли люди потребують набагато серйознішої допомоги, ніж ППД, а саме:

- люди з важкими, загрозливими для життя травмами, які потребують екстреної медичної допомоги;
- люди в розладнаному психологічному стані, який не дозволяє їм самостійно піклуватися про себе. Вони можуть завдати шкоди собі та оточуючим;
- люди з порушеннями психічного здоров'я, люди з інвалідністю можуть потребувати особливої допомоги, щоб дістатися до безпечного місця та медичної допомоги;

– люди, яким у кризовій ситуації можуть загрожувати дискримінація та насильство.

Коли є потреба в першій психологічній допомозі?

ППД необхідна, коли людина щойно пережила травмуючу подію та знаходиться у стані стресу. Ви можете надавати ППД, коли вперше контактуєте з людьми, які знаходяться у стані стресу. Зазвичай це відбувається під час або відразу після події, але іноді через декілька днів або тижнів, залежно від того, як довго тривала подія та наскільки травмуючою вона була для постраждалих.

Це стосується допомоги в різних ситуаціях:

- під час стихійних лих;
- у ході патронажних відвідувань, під час надання першої допомоги;
- під час розподілення гуманітарної допомоги, консультування, підтримки за телефоном, під час зустрічей у групі підтримки та за інших обставин.

Першу психологічну допомогу можна надавати в будь-якому досить безпечному місці:

- безпосередньо на місці події, якщо йдеться про окремий нещасний випадок;
- у місцях надання допомоги постраждалим, у медичних установах, притулках і таборах для біженців, школах або пунктах розподілу продуктів харчування або інших видів допомоги;
- під час проведення масових заходів, у ситуаціях масового скупчення людей.

У ідеалі намагайтеся надавати ППД там, де за необхідності можна поговорити з людиною без перешкод із боку оточуючих.

Елементи першої психологічної допомоги:

1. Залишайтеся поруч. Людина в кризовій ситуації тимчасово втрачає почуття безпеки та довіри. Раптово світ стає небезпечним, повним хаосу та взагалі місцем, де небезпечно перебувати. Оточуючі можуть допомогти відновити почуття впевненості та безпеки, залишаючись поруч і не боятися тривожності постраждалих або вкрай емоційних реакцій.

2. Активне слухання. Важливо уважно слухати постраждалих для того, щоб допомогти їм пережити важкий час.

Обговорювання своєї історії часто допомагає людям зрозуміти та прийняти подію. На місці події може бути мало часу, але все ж

важливо вислухати людину та залишитися поруч доки, наприклад, постраждалим не займуться медичні працівники.

3. Поважайте почуття іншого. Поставтеся без упередження до того, що вам говорять, прийміть інтерпретацію подій постраждалою людиною – визнайте та поважайте її почуття. Не намагайтеся виправити фактичну інформацію або сприйняття послідовності подій. Будьте готовими до лютих спалахів емоцій; постраждалий може навіть кричати або відмовлятися від допомоги. Важливо бачити не тільки безпосередню зовнішню поведінку, а й підтримувати контакт із постраждалим, якщо йому треба поговорити про те, що трапилося. На місці події це може означати, наприклад, що ви будете триматися трохи осторонь, але будете стежити за появою ознак того, що людині потрібна допомога.

4. Проявіть турботу та надайте практичну допомогу. Якщо хтось перебуває в кризовій ситуації, дуже корисною є практична допомога: зв'язатися з кимось, хто може побути з постраждалим; домовитися, щоб дітей забрали з дитячого садка або школи; відвезти людину додому або до пункту надання екстреної допомоги. Така практична допомога є засобом вираження турботи та співчуття. Виконуйте бажання постраждалого, але не беріть на себе більше відповідальності за ситуацію, ніж це здається доречним.

Послідовність дій при наданні психологічної підтримки постраждалим при надзвичайній ситуації не медичними працівниками:

- 1) надавати психологічну підтримку в безпечному місці;
- 2) характерні ознаки психологічних розладів: втрата фізичної сили; безглуздий і хаотичний руховий неспокій; відчуття виснаженості та нереальності; емоційна віддаленість від оточення, рідних; почуття провини; ворожі дії до оточуючих;
- 3) вивести постраждалого за межі місця пригоди та ізолювати його від надлишкової уваги оточуючих;
- 4) заспокоїти постраждалого, сказати, що Ви прийшли, щоб надати допомогу, що будете поруч та не залишите його до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 5) постійно підтримувати візуальний контакт з постраждалим;
- 6) спілкуватись з постраждалим спокійно, адекватно оцінюючи його побажання та дії;

7) при розмові уникати слів, які можуть викликати відчуття провини у постраждалого;

8) відволікати його від негативних думок та намірів;

9) переконати постраждалого, що необхідна допомога буде надана вчасно та професійно;

10) при можливості накрити постраждалого ковдрою;

11) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;

12) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [141].

5. Особливості надання домедичної допомоги дітям

Серед постраждалих при нещасних випадках значну частину складають діти. Тому при організації домедичної допомоги дітям треба враховувати ряд особливостей протікання у них патологічних процесів, а саме:

1. У дітей виключається такий вид медичної допомоги, як само- та взаємодопомога, тому перша медична допомога надається насамперед дітям і при однаковому ступені тяжкості ураження вони мають перевагу перед дорослими як у осередку ураження, так і на етапах медичної евакуації.

2. Винесення дітей та їх транспортування до лікувально-профілактичного закладу здійснюється обов'язково у супроводі батьків або родичів (сусідів, знайомих), затримка їх на першому етапі евакуації вкрай небажана.

3. Необхідно враховувати властивості перебігу уражень у дітей, що пов'язані з їх анатомо-фізіологічними особливостями:

– чутливість до крововтрати та лабільний артеріальний тиск сприяє швидкому розвитку шокового стану;

– схильність слизових оболонок верхніх дихальних шляхів і легенів до набряків (напруження функціонування нирок підвищує ризик виникнення набряків, гіпергідратації або зневоднення організму дитини);

– еластичність кісткової системи у дітей зменшує частоту переломів, але обумовлює властиві для дитячого віку пошкодження кісток (тріщини, надломи, перелом по типу «зеленої гілки» тощо);

– зміни в роботі серцево-судинної системи та системи дихання швидко набувають патологічних ознак і в подальшому можуть призвести до розвитку конвульсійного синдрому;

– завжди треба враховувати психоемоційний стан дитини, зокрема у віці 2-4 років, коли її поведінка може набути неконтрольованого характеру.

Виходячи з вищезазначених особливостей, при реалізації домедичних заходів відносно дітей необхідними є:

- завчасна підготовка персоналу щодо надання допомоги дітям;
- при проведенні транспортування – використання більш щадних видів транспорту з обов'язковим супроводом медичних працівників;
- максимально можливе скорочення часу для госпіталізації;
- максимально можливе залучення до надання домедичної допомоги медичного персоналу [142].

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «домедична допомога».
2. Назвіть невідкладні стани, що вимагають проведення заходів домедичної допомоги, правила та порядок їх проведення.
3. Які Ви знаєте види дорожньо-транспортних пригод (далі - ДТП) та структуру дорожньо-транспортного травматизму?
4. Назвіть види домедичної допомоги постраждалим в ДТП.
5. Який встановлений законодавством порядок виклику швидкої домедичної допомоги?
6. Назвіть організаційно-правові аспекти надання домедичної допомоги потерпілим у ДТП.
7. Які встановлені законодавством основні правила, прийоми та етапи надання першої психологічної допомоги постраждалим, у тому числі в ДТП.
8. Назвіть особливості надання домедичної допомоги дітям.

Тестові завдання:

Тест 1. Порядок надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах був затверджений:

- а) Наказом Міністерством охорони здоров'я;

- б) Постановою Кабінетом Міністрів України;
- в) Указом Президента України.

Тест 2. Правила та порядок проведення заходів домедичної допомоги при невідкладних станах:

- а) зберігайте спокій;
- б) уникайте непотрібного ризику;
- в) перед тим як діяти, подумайте;
- г) заспокойте потерпілих;
- г) пошукайте більш досвідчених, чим ви;
- д) запитуйте, дивіться, слухайте, нюхайте, а потім подумайте та дійте;
- е) продовжуйте охороняти об'єкт.

Тест 3. Вивільнення потерпілих від факторів, що травмують:

- а) при вивільненні потерпілого охоронник повинен захистити себе від фактору, що травмує, застосовуючи необхідні заходи та засоби захисту;
- б) переносити потерпілого в інше місце слід тільки у разі небезпеки повторного ураження фактором, що травмує, охоронника, а також у разі неможливості надання першої медичної допомоги на місці;
- в) не звертати увагу на небезпеку, а терміново надавати домедичну допомогу.

Тест 4. Серед провідних причин травмування людей на дорогах визначають:

- а) перевищення швидкості руху;
- б) проїзд на червоний сигнал світлофора;
- в) керування автомобілем у нетверезому стані;
- г) не пристебнутий ремінь безпеки;
- г) перехід вулиці в недозволеному місці або на червоний сигнал світлофора;
- д) дотримання Правил дорожнього руху.

Тест 5. За різних обставин дорожньо-транспортних пригод розрізняють такі види автомобільної травми:

- а) травма, спричинена частинами автомобіля, що рухається;

- б) травма всередині автомобіля;
- в) травма при випадінні з автомобіля (з кузова, салону, кабіни);
- г) травма на при виконанні трудових обов'язків.

Тест 6. Невідкладні заходи щодо рятування постраждалих у результаті ДТП:

а) обстежте місце пригоди; заспокойтеся; визначте небезпечні чинники для вас та інших; з'ясуйте кількість постраждалих та їхні ймовірні пошкодження;

б) викличте бригаду екстреної медичної допомоги: повідомте про місце ДТП, її причину та кількість постраждалих; сповістіть про небезпеку, що може статися додатково;

в) подбайте про постраждалих до приїзду екстреної медичної допомоги: встановіть попереджальні знаки для блокування або об'їзду місця пригоди; визначте найтяжчих постраждалих (тих, хто не подає ознак життя), щоб надати їм допомогу в першу чергу; проведіть реанімаційні заходи та заходи домедичної допомоги, використовуючи засоби автомобільної аптечки;

г) залиште постраждалого без допомоги; надайте доручення іншій особі щодо надання домедичної допомоги.

Тест 7. Екстрена медична допомога може бути викликана у таких випадках:

а) втрата свідомості;

б) усі види травм (поранення, переломи, опіки, тяжкі забої, травми голови);

в) інші стани, які загрожують життю та здоров'ю людини;

г) у випадку загострення хронічної хвороби.

Тест 8. Особи, які викликають бригаду (хворий, постраждалий, родичі або інші), мають:

а) відповісти на всі запитання диспетчера, який приймає виклик;

б) назвати точну адресу виклику; у разі коли місцезнаходження вулиці або будинку невідомі, необхідно уточнити шляхи під'їзду до адреси або місця випадку та його орієнтири;

в) назвати прізвище, стать, вік хворого або постраждалого, якщо паспортні дані особи невідомі, необхідно вказати її стать і орієнтовний вік;

- г) описати скарги хворого або постраждалого;
- г) повідомити, хто і з якого номера телефону викликає бригаду;
- д) за можливості сприяти в транспортуванні хворого або постраждалого в санітарний автомобіль;
- е) у разі госпіталізації хворого або постраждалого до лікувально-профілактичного закладу бажано мати при собі будь-який документ, який засвідчує його особу;
- є) надати інформацію особистого характеру.

Тест 9. Порядок дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах:

- а) переконатися у відсутності небезпеки;
- б) огляньте місце події;
- в) викличте бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- г) заблокувати проїзд дорогою за допомогою попереджувальних знаків
- г) вимкнути двигун, якщо він продовжує працювати;
- д) дістаньтеся до потерпілого;
- е) надайте домедичну допомогу;
- є) не зосереджувати свою увагу на людину, яка не дихає.

Тест 10. Першу психологічну допомогу можна надавати в будь-якому досить безпечному місці:

- а) безпосередньо на місці події, якщо йдеться про окремий нещасний випадок;
- б) в місцях надання допомоги постраждалим, у медичних установах, притулках і таборах для біженців, школах або пунктах розподілу продуктів харчування або інших видів допомоги;
- в) під час проведення масових заходів, у ситуаціях масового скупчення людей;
- г) під час часу відпочинку.

Тест 11. Елементи першої психологічної допомоги:

- а) залишайтеся поруч;
- б) активне слухання;
- в) практична допомога;
- г) настирливі запитання.

Тест 12. При реалізації домедичних заходів відносно дітей необхідними є:

- а) завчасна підготовка персоналу щодо надання допомоги дітям;
- б) при проведенні транспортування – використання більш щадних видів транспорту з обов'язковим супроводом медичних працівників;
- в) максимально можливе скорочення часу для госпіталізації;
- г) максимально можливе залучення до надання домедичної допомоги медичного персоналу;
- г) надання кваліфікованої медичної допомоги.

Тема 26. Надання домедичної допомоги потерпілим при нещасних випадках

1. Правила та порядок огляду потерпілого. Оцінка стану потерпілого
2. Серцево-легенева реанімація. Особливості серцево-легеневої реанімації при електротравми й утопленні
3. Домедична допомога при порушенні прохідності верхніх дихальних шляхів
4. Домедична допомога при гострій крововтраті та травматичному шоку
5. Домедична допомога при травмі опорно-рухової системи
6. Домедична допомога при травмі голови
7. Домедична допомога при травмі грудей
8. Домедична допомога при травмі живота
9. Домедична допомога при термічних і хімічних опіках, опіковому шоку
10. Домедична допомога при відмороженні та переохолодженні
11. Домедична допомога при перегріванні
12. Домедична допомога при гострих отруєннях
13. Способи штучного дихання, положення потерпілого та дії особи, яка надає домедичну допомогу. Непрямий масаж серця. Порядок одночасного виконання масажу серця та штучного дихання
14. Підготовка потерпілого до транспортування. Вимоги до транспортних засобів. Способи і порядок транспортування потерпілого

1. Правила і порядок огляду потерпілого. Оцінка стану потерпілого

Вміння кожного з нас надати першу необхідну допомогу постраждалим до прибуття служб порятунку може відіграти вирішальну роль у порятунку життя людини. Як правило, першу медичну допомогу (найпростіші медичні дії, що виконуються безпосередньо на місці події в найкоротші строки після травмування) надають працівники, котрі перебувають поруч.

Є певна схема послідовності надання першої долікарської допомоги, з різними варіаціями вона придатна у більшості ситуацій. При наданні першої допомоги необхідно керуватися такою послідовністю дій:

- усунути вплив на організм людини факторів, які загрожують її здоров'ю та життю;

- оцінити стан потерпілого;

- визначити послідовність дій щодо рятування потерпілого залежно від тяжкості травми, що становить найбільшу загрозу для його життя;

- викликати швидку допомогу або медичних працівників, якщо є така можливість;

- виконувати необхідні дії для рятування потерпілого в порядку терміновості (оцінити наявність критичних кровотеч та зупинити їх, забезпечити прохідність дихальних шляхів. Якщо у постраждалого відсутні ознаки життя та немає критичної кровотечі (або ви вже її ліквідували) – розпочати серцево-легеневу реанімацію. Перевести постраждалого у стабільне положення (на боці, обличчям до себе, рука під головою, нога зігнута в коліні), якщо не йдеться про підозру на травми хребта та кісток тазу, а серцево-легенева реанімація була вдалою);

- підтримувати основні життєві функції потерпілого до прибуття медичних працівників.

Ознаки, за якими можна швидко оцінити стан потерпілого:

- свідомість: ясна, порушена (потерпілий загальмований або збуджений), відсутня;

- дихання: нормальне, порушене (поверхневе, неритмічне, хрипле), відсутнє;

- серцеві скорочування: добре визначаються (ритм правильний або неправильний), погано визначаються, відсутні;
- зіниці: розширені, звужені;
- колір шкіри та видимих слизових оболонок (губ, очей): рожевий, блідий, синюшний.

Важливо на підставі огляду постраждалого визначити спосіб та послідовність надання першої допомоги. З'ясувати, які засоби необхідні для надання допомоги, виходячи з конкретних умов, обставин і можливостей.

2. Серцево-легенева реанімація. Особливості серцево-легеневої реанімації при електротравми і утопленні

Раптова втрата свідомості – це найбільш частий випадок, коли людині потрібна невідкладна допомога. Причиною цього може бути дуже багато різноманітних патологічних та стресових станів, серед яких найчастіше – захворювання серцево-судинної та дихальної системи, ЧМТ, електротравми, утоплення.

Способи штучного дихання та непрямого масажу серця відносяться до серцево-легеневої реанімації. Дослівно реанімація означає «оживлення знову». Перед початком оживлення людини реаніматор (той, хто надає допомогу) повинен підготувати потерпілого та провести невеликі й швидкі організаційні заходи (покликати кого-небудь на допомогу, оскільки одному важко впоратись з цим завданням, попросити когось з присутніх викликати «швидку допомогу»). Для цього реаніматор має в запасі 7-10 хвилин.

Штучне дихання способом «рот до рота» або «рота до носа»

Людина, яка надає допомогу, робить видих із своїх легень у легені потерпілого безпосередньо в його рот чи ніс; у повітрі, що видихається людиною, є ще досить кисню (в середньому 2/3 кисню, що потрапило в легені людини).

Рятівник знаходиться з лівого чи правого боку від потерпілого, накладає на його рот чисту марлю (бинт) або хустинку; робить глибокий вдих, а потім, щільно притиснувши свій рот до рота потерпілого (при цьому, як правило, закриває ніс потерпілого своєю щокою, або робить це рукою), вдуває повітря в його легені. Грудна клітка потерпілого розширяється. Потім рятівник відхиляється назад і робить новий вдих, а у потерпілого за рахунок еластичності легенів та грудної клітки здійснюється пасивний видих. У цей час його рот повинен бути відкритим. Частота вдування повітря повинна становити

приблизно 12 разів за хвилину, тобто кожні 5 секунд. Аналогічно проводиться штучне дихання способом «рот до носа», при цьому вдують повітря через ніс, а рот потерпілого повинен бути закритим.

Непрямий масаж серця

Суть непрямого масажу серця, який ще називають закритим або зовнішнім, полягає в його насильному здавлюванні шляхом натискання на грудину в напрямку до хребта. При цьому серце здавлюється настільки, що кров з його порожнин надходить у судини. Після припинення натискання серце розправляється й у його порожнини надходить венозна кров. При проведенні непрямого масажу серця потерпілого кладуть спиною на тверду рівну поверхню (підлога, стіл), оголюють його грудину, розстібають пояс. Рятівник стає зліва чи справа від потерпілого, поклавши на нижню третину грудини кисті рук (одну на другу) енергійно (поштовхами) натискає. Натискати потрібно прямими руками, використовуючи при цьому вагу власного тіла з такою силою, щоб грудина прогиналась на 3-4см в сторону до хребта. Напрямок натискань на грудину має бути вертикальним, а самі натискання поштовхоподібними та ритмічними. Після натискання руки розслаблюють, не знімаючи їх з грудини потерпілого. Необхідна частота натискань становить 50-60 разів на хвилину.

Непрямий масаж серця краще проводити одночасно зі штучним диханням. У цьому випадку допомогу потерпілому повинні подавати дві, а краще – три людини. Одна робить штучну вентиляцію методом «з рота в рот», друга – непрямий масаж серця, а третя, перебуваючи праворуч, підтримує голову потерпілого та повинна бути готовою змінити когось з перших двох, щоб процес реанімації не припинявся і тривав необхідний проміжок часу. Непрямий масаж серця необхідно проводити в такій послідовності: після двох глибоких вдубань у рот чи ніс необхідно зробити 4-5 натискань на грудину, потім знову повторити два вдубання і 4-5 натискань для масажу серця, причому в момент вдубання повітря масаж серця припиняють.

Проводячи непрямий масаж серця літнім людям, слід пам'ятати, що кістки у них мало еластичні, тому слід діяти обережно, щоб не зламати ребра.

Послідовність дій при проведенні серцево-легеневої реанімації з використанням автоматичного зовнішнього дефібрилятора не медичними працівниками:

1) Переконатися у відсутності небезпеки.

2) Визначити наявність свідомості – обережно потрясти постраждалого за плече та голосно звернутися до нього, наприклад: «З Вами все гаразд? Як Ви себе відчуваєте?».

3) Якщо постраждалий реагує:

а) якщо постраждалому нічого не загрожує, залишити його в попередньому положенні;

б) з'ясувати характер події, що сталася;

в) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

г) повідомити диспетчеру інформацію про постраждалого відповідно до його запитань та виконати його вказівки;

г) забезпечити нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

4) Якщо постраждалий не реагує:

а) звернутися до осіб, які поряд, за допомогою;

б) якщо постраждалий лежить на животі, повернути його на спину та відновити прохідність дихальних шляхів. Якщо механізмом травми було падіння з висоти, вважати, що у постраждалого є травма в шийному відділі хребта;

в) відновити прохідність дихальних шляхів, визначити наявність дихання за допомогою прийому: «чути, бачити, відчувати». Наявність дихання визначати протягом 10 секунд. Якщо виникли сумніви, що є дихання, вважати, що дихання відсутнє.

5) Якщо постраждалий дихає, при відсутності свідомості:

а) перемістити постраждалого в стабільне положення;

б) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

в) забезпечити нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

б) Якщо дихання відсутнє, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації та принести зовнішній автоматичний дефібрилятор.

7) Відкрити кришку дефібрилятора. Якщо автоматичний дефібрилятор не вмикається автоматично, увімкнути його самостійно.

8) Виконувати голосові вказівки автоматичного дефібрилятора:

а) приклеїти електроди на грудну клітку постраждалого;

б) зачекати доки апарат не здійснить аналіз ритму;

в) натиснути кнопку розряду для проведення дефібриляції за умови, що до постраждалого ніхто не торкається.

9) Після виконання дефібриляції розпочати/продовжити проведення серцево-легеневої реанімації у співвідношенні 30 натискань на грудну клітку, 2 штучних вдихи.

10) Дотримуватись голосових вказівок зовнішнього автоматичного дефібрилятора протягом всього часу проведення серцево-легеневої реанімації.

11) При відновленні ознак життя у постраждалого забезпечити постійний нагляд до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги. Електроди залишити на грудній клітці.

Щодо особливостей серцево-легеневої реанімації при утопленні важливо одночасно з проведенням серцево-легеневої реанімації зігрівати постраждалого, це збільшить шанси відновити роботу серця [143].

Перед початком проведення серцево-легеневої реанімації при електротравмі необхідно виключити контакт з електрикою. Після цього негайно проводять весь комплекс заходів серцево-легеневої реанімації. У ранній постреанімаційній період особливу увагу слід звернути на функцію нирок, так як є загроза розвитку гострої ниркової недостатності внаслідок міоглобинури.

3. Домедична допомога при порушенні прохідності верхніх дихальних шляхів

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при порушенні прохідності дихальних шляхів – обтурації стороннім тілом, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, який визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при порушенні прохідності дихальних шляхів.

У цьому Порядку термін «порушення прохідності дихальних шляхів» вживається у такому значенні – це патологічний стан, викликаний повним або частковим закупорюванням трахеї та бронхів стороннім тілом. Розрізняють повне та неповне порушення прохідності дихальних шляхів:

1) ознаки неповного порушення прохідності дихальних шляхів стороннім тілом: постраждалий може говорити, кашляти, дихати;

2) ознаки повного порушення прохідності дихальних шляхів стороннім тілом: постраждалий не може говорити, не може дихати, хрипить, здійснює безмовні спроби кашляти, може втратити свідомість.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при порушенні прохідності дихальних шляхів - обтурації стороннім тілом не медичними працівниками:

1) при неповній обструкції дихальних шляхів:

а) заохочувати постраждалого продовжувати кашляти;

б) у випадку, якщо спроби відкашлятися були вдалими, прохідність дихальних шляхів відновлено, оглянути постраждалого, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

2) при повній обструкції дихальних шляхів:

а) нанести п'ять ударів по спині;

б) якщо обструкція дихальних шляхів не усунена, виконати п'ять абдомінальних поштовхів;

в) якщо обструкція дихальних шляхів не усунена, почергово повторювати п'ять ударів по спині та п'ять абдомінальних поштовхів;

3) при втраті свідомості постраждалим:

а) перемістити постраждалого в горизонтальне положення;

б) визначити наявність дихання та при його відсутності розпочати серцево-легеневу реанімацію;

4) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги [144].

4. Домедична допомога при гострій крововтраті та травматичному шоку

Травматичний шок – це викликаний травмою тяжкий стан, що супроводжується вираженими порушеннями функцій життєво важливих органів, передусім кровообігу та дихання. Травматичний шок найчастіше виникає внаслідок великих та комбінованих пошкоджень із крововтратою. У разі комбінації поранення кісток і органів черевної порожнини травматичний шок розвивається у 80-100% постраждалих. При пораненнях і ушкодженнях тазу крововтрата досягає 2,5 л, при ушкодженнях кінцівок – до 2 л. Саме втрата великих об'ємів крові та сильне больове подразнення є основними факторами, що викликають шок.

Розвитку травматичного шоку сприяють нервова та фізична втома, переляк, охолодження, наявність хронічних захворювань (туберкульозу, хвороби серця, обміну речовин тощо). Шок часто спостерігається у дітей, які погано переносять крововтрату та літніх людей, які дуже чутливі до больових подразнень.

Шок може виникнути одразу після травми, але можливий і пізній шок – через 2-4 години, частіше за все внаслідок неповного проведення протишокових заходів та його профілактики.

Перша домедична допомога надається на місці катастрофи у вигляді само- та взаємодопомоги. Необхідно зупинити зовнішню кровотечу за допомогою здавлюючої пов'язки або джгута, виконати знеболення, іммобілізацію травмованої кінцівки підручними засобами, накласти асептичні пов'язки на відкриті рани та місця опіків.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на шок не медичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;
- 2) провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання;
- 3) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 4) якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації;
- 5) усунути причину виникнення шокового стану: зупинити кровотечу, іммобілізувати перелом тощо;
- 6) надати постраждалому протишокове положення:
  - а) перевести постраждалого в горизонтальне положення;
  - б) покласти під ноги постраждалого ящик, валик з одягу тощо таким чином, щоб ступні ніг знаходились на рівні його підборіддя;
  - в) підкласти під голову постраждалого одяг/подушку;
  - г) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом;
- 7) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 8) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [145].

5. Домедична допомога при травмі опорно-рухової системи

Травми опорно-рухового апарату дуже поширені. Вони виникають за різних обставин: при падінні, незграбних або раптових рухах, автомобільній аварії, тощо.

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на перелом кісток кінцівок, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на перелом кісток кінцівок не медичними працівниками.

У цьому Порядку терміни вживаються у такому значенні:

– перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки, викликане впливом на неї механічної сили: насильно або в результаті падіння, удару, а також внаслідок патологічного процесу, пухлини, запалення;

– відкритий перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки з одночасним пошкодженням шкірних покривів у проєкції перелому;

– закритий перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки без пошкодження шкірних покривів у проєкції перелому;

– іммобілізація (знерухомлення) – фіксація перелому кістки шляхом використання стандартних шин чи імпровізованих засобів.

Ознаки відкритого перелому кісток кінцівки: наявність рани в місці перелому; кровотеча з рани; біль в області рани; порушення функції ушкодженої кінцівки; неприродне положення кінцівки; патологічна рухливість у кінцівці; крепітація (своєрідний хрускіт) у місці перелому; наявність уламків кістки в рані.

Ознаки закритого перелому кісток кінцівки: неприродне положення кінцівки; біль в області рани/деформації кінцівки; патологічна рухливість в кінцівці; крепітація (хрускіт) в місці перелому; гематома в області перелому (збільшення кінцівки в об'ємі); порушення функцій ушкодженої кінцівки.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на перелом кісток кінцівок не медичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;
- 2) провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання;
- 3) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 4) якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати серцево-легеневу реанімацію;
- 5) якщо у постраждалого ознаки відкритого перелому:
  - а) розрізати одяг над раною;
  - б) накласти стерильну, чисту пов'язку на рану;
  - в) допомогти постраждалому прийняти зручне положення (таке, яке завдає найменше болю);
  - г) іммобілізувати (знерухомити) пошкоджену кінцівку за допомогою стандартного обладнання (шин) чи підручних засобів;

- г) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом;
- д) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- б) якщо у постраждалого ознаки закритого перелому:
  - а) допомогти постраждалому прийняти зручне положення (таке, яке завдає найменше болю);
  - б) іммобілізувати (знерухомити) пошкоджену кінцівку за допомогою стандартного обладнання (шин) чи підручних засобів;
  - в) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом;
  - г) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 7) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [146].

Вивих – це зміщення кістки відносно її нормального положення в суглобі. Дія великої сили, що призвела до вивиху, може також спричинити перелом кістки та пошкодження близько розташованих нервів і кровоносних судин. Вивих зазвичай легко виявити завдяки видимій деформації суглобу, яку добре видно.

Розтягнення і розрив зв'язок відбувається у разі надмірного навантаження на суглоб. Важкі форми розтягнень викликають сильний біль при незначному русі суглоба. Найбільш поширеними є розтягнення зв'язок гомілкового та колінного суглобів, пальців і зап'ястя.

Розтягнення м'язів і сухожиль зазвичай викликаються підняттям важких речей, надмірною роботою м'язів, різкими та незграбними рухами. Якщо цим травмам не надавати відповідної уваги, то розтягнення м'язів може стати хронічним, особливо в ділянці шії, попереку чи стегна.

Ознаки та симптоми: біль; набряк; порушення звичайної рухової функції; можлива зміна кольору шкіри; деформація; зовнішня кровотеча (відкритий перелом); відчуття хрусту в кістках або тріскотливий звук у момент отримання травми.

Перша допомога: спокій; забезпечення нерухомості пошкодженої частини тіла; холодний компрес на місце травми.

Якщо буде вивих, то необхідно накласти холодний предмет; застосувати обезболювання, іммобілізувати кінцівку в положенні вивиху.

6. Домедична допомога при травмі голови

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму голови (черепно-мозкова травма), затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму голови (черепно-мозкова травма) не медичними працівниками.

У цьому Порядку термін «черепно-мозкова травма» вживається у такому значенні – це стан, що виникає внаслідок травматичного ушкодження головного мозку, його оболонок, судин, кісток черепа та зовнішніх покривів голови.

Ознаки черепно-мозкової травми: рани, синці в області голови та обличчя; сонливість; сплутаність або втрата свідомості; сильний біль або відчуття тиску в голові, шиї; поколювання або втрата чутливості в пальцях рук та ніг; втрата рухових функцій кінцівок; деформація в області голови; судоми; утруднене дихання; порушення зору; нудота; блювота; стійкий головний біль; втрата рівноваги; виділення крові та/або ліквору (прозора рідина) з ротової та/або носової порожнини та вуха.

Травму голови слід підозрювати за таких обставин: падіння з висоти; стрибки у воду; сильний удар по голові або тулубу; дорожньо-транспортні пригоди; ураження блискавкою; ураження електричним струмом; вибух.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму голови (черепно-мозкова травма) не медичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;
- 2) зафіксувати шийний відділ хребта (шийний комірць, м'яка шина, фіксація руками);
- 3) провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання;
- 4) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 5) якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації;
- 6) якщо у постраждалого відсутні рани в області голови та інші пошкодження:
  - а) вкрити постраждалого термопокривалом/ковдрою;
  - б) підтримати постраждалого психологічно;

в) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;

г) при погіршенні стану постраждалого зателефонувати до диспетчера екстреної медичної допомоги, дотримуватись його рекомендацій;

г) за наявності небезпеки евакуювати постраждалого на довгій транспортувальній дошці;

7) якщо у постраждалого наявні рани в області голови та інші пошкодження:

а) накласти пов'язки на рани;

б) вкрити постраждалого термопокривалом/ковдрою;

в) підтримати постраждалого психологічно;

г) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;

г) при погіршенні стану постраждалого зателефонувати до диспетчера екстреної медичної допомоги, дотримуватись його рекомендацій;

д) за наявності небезпеки евакуювати постраждалого на довгій транспортувальній дошці [147].

7. Домедична допомога при травмі грудей

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму грудної клітки, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму грудної клітки не медичними працівниками.

У цьому Порядку терміни вживаються у такому значенні:

– проникаюча травма грудної клітки – пошкодження, при якому канал рани має сполучення з плевральною порожниною;

– травма грудної клітки з підозрою на внутрішню кровотечу – пошкодження, при якому немає сполучення плевральної порожнини з навколишнім середовищем.

Ознаки проникаючої травми грудної клітки: наявність рани; утруднене дихання; кровотеча з рани (кров може бути яскраво-червоною, пінистою); звук всмоктування повітря при кожному вдиху; можливе кровохаркання.

Ознаки травми грудної клітки з підозрою на внутрішню кровотечу: посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми; відчуття крепітації при пальпації грудної клітки; утруднене дихання;

можливе кровохаркання; часте дихання (більше 20 вдихів за хвилину); бліда, холодна або волога на дотик шкіра; нудота; блювота; відчуття спраги; порушення свідомості.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму грудної клітки не медичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;
- 2) провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання;
- 3) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 4) якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати серцево-легеневу реанімацію;
- 5) при проникаючій травмі грудної клітки:
  - а) попросити постраждалого зробити глибокий видих;
  - б) накласти на рану чисту, стерильну серветку та матеріал, який не пропускає повітря (наприклад, шматок поліетиленового пакета, пластикова обгортка тощо);
  - в) зафіксувати пов'язку лейкопластиром, залишивши один її край вільним;
  - г) при вогнепальному пораненні грудної клітки перевірити місце можливого виходу кулі. Якщо виявлено другий отвір, накласти пов'язку, як описано вище, та зафіксувати її з усіх боків;
  - г) надати постраждалому напівсидяче положення;
  - д) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом;
  - е) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
  - б) якщо у постраждалого закрита травма грудної клітки:
    - а) надати постраждалому напівсидяче положення;
    - б) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом;
    - в) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 7) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [148].

8. Домедична допомога при травмі живота

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної

допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота не медичними працівниками.

У цьому Порядку терміни вживаються у такому значенні:

– закрита травма живота – травма, при якій шкіра, підшкірна клітковина та апоневроз залишаються непошкодженими, а на шкірі живота та прикордонних ділянках спостерігаються підшкірні крововиливи;

– проникаюча травма живота – травма, при якій канал рани проникає у черевну порожнину.

Ознаки проникаючої травми живота: наявність рани; біль в рані та в черевній порожнині; нудота; блювота; слабкість; відчуття тиску, «розпирання» в животі; наявність сторонніх предметів у рані (ніж, арматура тощо); наявність в рані кишківника чи сальника (евентерація).

Ознаки закритої травми живота з можливою внутрішньою кровотечею: посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми; відчуття хвилювання або неспокою; часте дихання; бліда, холодна або волога на дотик шкіра; нудота; блювота; відчуття спраги; втрата свідомості.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота не медичними працівниками:

- 1) Переконатися у відсутності небезпеки.
- 2) Провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання.
- 3) Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 4) Якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації.
- 5) При закритій травмі живота:
  - а) надати постраждалому зручне положення;
  - б) за наявності ознак шоку надати постраждалому протишокове положення;
  - в) вкрити постраждалого термопокривалом/ковдрою;
  - г) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
  - г) при погіршенні стану постраждалого до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги зателефонувати до диспетчера екстреної медичної допомоги.

б) При проникаючій травмі живота:

а) надати постраждалому зручне положення;

б) за наявності ознак шоку надати постраждалому протишокове положення;

в) накласти чисту, стерильну пов'язку на рану та зафіксувати її за допомогою лейкопластиру;

г) не вправляти внутрішні органи в черевну порожнину;

г) не виймати з рани сторонні предмети;

д) вкрити постраждалого термопокривалом/ковдрою;

е) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

7) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [149].

9. Домедична допомога при термічних і хімічних опіках, опіковому шоку

Термічні опіки – це пошкодження шкіри, що виникають через контакт із гарячим предметом або речовиною. Інтенсивність болю при термічних опіках часто залежить від ступеня тяжкості. Отриманий опік може викликати почервоніння, лущення шкіри, набряки та пухирі. Також може з'явитися блідість шкіри, а при глибоких опіках – навіть обвуглення тканин.

Перша допомога при термічних опіках:

1. Припиніть контакт із джерелом. Зніміть гарячий, обгорілий одяг або одяг, що тліє, або тісні предмети на тілі, але не чіпайте речей, що прилипли до шкіри.

2. Охолодити місце ураження прохолодною водою не менше 20 хв. Охолодження може бути ефективним протягом перших 3 годин після ураження. Ділянки, які не постраждали, потрібно залишати сухими та теплими. Припиніть охолоджувати, якщо температура тіла впала до 35 °С.

3. Зателефонуйте за телефоном 103, якщо опік поверхні площі тіла у дорослого 10 %, а у дитини – 5 %, або якщо з опіком пов'язана травма. Також за екстреною медичною допомогою потрібно негайно звертатися при опіках дихальних шляхів та органу зору.

4. Можете звернутися до лікаря, якщо ви занепокоєні опіком. Зверніть увагу на те, що охолодження повинно тривати більше ніж 20 хвилин, інакше ви не призупините термічний вплив. Після того як ви

охолодили місце опіку, накладіть стерильну пов'язку. Якщо у потерпілого термічний опік не використовуйте для охолодження лід, адже він може викликати гіпотермію. Не можна використовувати олію, сік алое, борошно, продукти тваринного походження при опіках. Не використовуйте будь-які мазі до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим з опіками, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим з опіками не медичними працівниками.

У цьому Порядку термін «опік» вживається у такому значенні – це травма м'язової тканини або шкіри, викликана дією тепла, електроенергії, хімічних речовин, тертя або випромінювання.

При наданні домедичної допомоги розрізняють термічні опіки чотирьох ступенів:

- 1) I ступінь (еритема) – почервоніння шкіри, набряклість і біль;
- 2) II ступінь (утворення пухирів) – сильний біль із інтенсивним почервонінням, відшаруванням епідермісу з утворенням міхурів, наповнених прозорою або каламутною рідиною;
- 3) III ступінь: некроз всієї товщі шкіри з утворенням щільного струпу, під яким перебувають ушкоджені тканини;
- 4) IV ступінь (обвуглення): виникає при впливі на тканини дуже високих температур (полум'я, розплавлений метал тощо); частіше при пожежах та аваріях на автотранспорті (ДТП), у літаках, нещасні випадки на шахтах; результат таких опіків – ушкодження м'язів, сухожиль, кісток.

При наданні домедичної допомоги розрізняють хімічні опіки чотирьох ступенів:

- I ступінь (еритема) – почервоніння шкіри, набряклість і біль;
- II ступінь (утворення пухирів) – сильний біль з інтенсивним почервонінням, відшаруванням епідермісу з утворенням міхурів, наповнених прозорою або каламутною рідиною;
- III ступінь (ураження глибших шарів шкіри аж до підшкірної жирової тканини) – поява пухирів, наповнених мутнуватою рідиною або кров'ю, порушення чутливості (зона опіку безболісна);

IV ступінь – ураження усіх тканин: шкіри, м'язів, сухожиль аж до кісток.

За тяжкістю ушкодження розрізняють: легкі, середньої тяжкості, тяжкі і надзвичайно тяжкі опіки.

Тяжкого ступеня вважають опіки, які займають не менше 10 % поверхні тіла. Особливо небезпечні опіки у дітей та людей похилого віку. Чим поширеніший опік і глибше ушкодження, тим небезпечніший він для життя потерпілого. Опіки 30 % поверхні тіла часто закінчуються летально.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим з опіками не медичними працівниками:

- 1) Переконатися у відсутності небезпеки.
- 2) Провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання.
- 3) Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 4) Якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації.
- 5) Якщо у постраждалого опіки першого і/або другого ступеня:
  - а) охолодити місце опіку прохолодною водою;
  - б) після охолодження накрити пошкоджену ділянку чистою вологою серветкою;
  - в) не слід спеціально проколувати пухирі; якщо пухирі розірвались, накласти чисту, стерильну пов'язку.
- 6) Якщо у постраждалого опіки третього і/або четвертого ступеня:
  - а) накрити місце опіку чистою, стерильною серветкою;
  - б) за наявності ознак шоку надати постраждалому протишокове положення.
- 7) Не використовувати при опіках мазі, гелі та інші засоби до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 8) При опіках, викликаних хімічними речовинами, місце враження постійно промивати чистою водою кімнатної температури до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 9) Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 10) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на шок у разі опіку не медичними працівниками:

- 1) Переконатися у відсутності небезпеки.
- 2) Провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання.
- 3) Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 4) Якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації.
- 5) Усунути причину виникнення шокового стану.
- 6) Надати постраждалому протишокове положення:
  - а) перевести постраждалого в горизонтальне положення;
  - б) покласти під ноги постраждалого ящик, валик з одягу тощо таким чином, щоб ступні ніг знаходились на рівні його підборіддя;
  - в) підкласти під голову постраждалого одяг/подушку;
  - г) вкрити постраждалого термопокривалом/покривалом.
- 7) Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 8) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [150].

10. Домедична допомога при відмороженні та переохолодженні

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим з переохолодженням/відмороженням, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим з переохолодженням/відмороженням не медичними працівниками.

У цьому Порядку терміни вживаються у такому значенні:

– переохолодження – загальний стан людини, коли на всю поверхню тіла впливає холод, а температура тіла при цьому падає нижче 35°C.

– відмороження – ушкодження тканин організму з розвитком місцевих та системних змін під дією холоду.

Переохолодження/відмороження може виникнути при таких обставинах: тривалий вплив холоду, вітру, підвищеної вологості на особу в тісному або мокрому взутті, нерухомому положенні; незадовільний загальний стан постраждалого (хвороба, виснаження, алкогольне сп'яніння, крововтрата тощо).

При наданні домедичної допомоги розрізняють чотири ступені відмороження:

1) I ступінь – шкіра постраждалого блідого кольору, незначно набрякла, чутливість знижена або повністю відсутня;

2) II ступінь – у ділянці відмороження утворюються пухирі, наповнені прозорою або білою рідиною; характерні підвищення температури тіла, охолодження;

3) III ступінь – омертвіння шкіри: з'являються пухирі, наповнені рідиною темно-червоного або темно-бурого кольору; навколо омертвілої ділянки розвивається запальний вал (демаркаційна лінія); характерний розвиток інтоксикації – охолодження, потовиділення, значне погіршення самопочуття, апатія;

4) IV ступінь – поява пухирів, наповнених чорною рідиною. У постраждалого присутні ознаки шоку.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим з переохолодженням/відмороженням не медичними працівниками:

1) Переконатися у відсутності небезпеки.

2) Провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання.

3) Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.

4) Якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації.

5) При можливості усунути дію холоду: перемістити постраждалого в тепле приміщення, зняти мокрий одяг. Взуття та одяг знімати обережно, без зусиль, щоб не ушкодити вражені ділянки тіла (краще розрізати взуття та одяг).

6) Якщо постраждалий у свідомості, зігріти його: проводити загальне зігрівання постраждалого, з цією метою слід давати постраждалому безалкогольні гарячі напої. Не рекомендується інтенсивне розтирання і масаж відмороженої частини тіла.

7) Накласти на ушкоджену ділянку чисту пов'язку.

8) Забезпечити нерухомість переохолоджених пальців, кистей і стоп. При необхідності виконати іммобілізацію за допомогою імпровізованих або стандартних шин.

9) Якщо постраждалий без свідомості, але у нього збережене нормальне дихання, перевести у стабільне положення.

10) Накрити постраждалого термопокривалом/ковдрою.

11) Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

12) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [151].

11. Домедична допомога при перегріванні

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при перегріванні, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при перегріванні не медичними працівниками.

У цьому Порядку термін «перегрівання» вживається у такому значенні – це патологічний стан організму, що виникає внаслідок порушення терморегуляції та/або дії зовнішнього тепла.

При дії високих температур зовнішнього середовища у постраждалих можуть виникнути: теплові судоми, теплове перевтомлення, тепловий удар.

При перегріванні слід розрізняти такі ознаки:

1) теплові судоми – болісні скорочення м'язів (найчастіше в області гомілок або м'язів передньої черевної стінки);

2) теплове перевтомлення – нормальна або підвищена температура тіла, прохолодна, волога, бліда або почервоніла шкіра, головний біль, нудота, запаморочення або слабкість;

3) тепловий удар: висока температура тіла, іноді досягає 41°C, червона, гаряча суха шкіра, роздратованість, втрата свідомості, прискорене поверхневе дихання.

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при перегріванні не медичними працівниками:

1) При теплових судамах:

а) перемістити постраждалого в прохолодне місце;

б) дати постраждалому випити прохолодної води;

в) при можливості обережно промасажувати м'язи на місці судом.

2) При тепловому перевтомленні і тепловому ударі:

а) перемістити постраждалого в прохолодне місце;

б) дати постраждалому випити прохолодної води;

в) розстебнути одяг постраждалого;

г) розмістити вологі, прохолодні компреси в області великих судин (бокова поверхня шиї, підпахвинні ділянки) та на лобі;

г) з метою загального охолодження можна використати вентилятори, обтирання постраждалого прохолодними компресами. Не слід охолоджувати постраждалого повністю, зануривши його у воду.

3) Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

4) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [152].

12. Домедична допомога при гострих отруєннях

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на гостре отруєння невідомою речовиною, затверджений Наказом МОЗ від 16 червня 2014 року № 398, визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на гостре отруєння невідомою речовиною не медичними працівниками.

У цьому Порядку термін «гостре отруєння» вживається у такому значенні – це швидке порушення функцій чи ушкодження органів внаслідок дії отрути чи токсинів, що проникли в організм або утворилися в ньому.

Токсичні речовини можуть потрапити в організм постраждалих такими шляхами:

1) шлунково-кишковий тракт: при вживанні їжі або при контакті отруйних речовин зі слизовою оболонкою ротової порожнини (ліки, припікаючі речовини, мийні засоби, пестициди, гриби, рослини та інші різноманітні хімічні речовини);

2) дихальні шляхи: вдихання отруйних газів, парів та аерозолів (чадний газ; окис азоту; пари хлору, аміаку, клею, барвників, органічних розчинників тощо);

3) шкіра та слизові оболонки: при потраплянні на шкіру та в очі отруйних речовин у вигляді рідини, аерозолу (розчинники, пестициди тощо);

4) ін'єкції: укуси комах, тварин або змій. Під час ін'єкційного введення ліків або наркотичних речовин.

Ознаки, які вказують на гостре отруєння: відчуття «піску» або різь в очах, світлобоязнь; опіки на губах, на язиці або шкірі; біль у роті, горлі, грудях або животі, яка посилюється при ковтанні та диханні; підвищене слиновиділення, нудота, блювота (зі специфічним запахом, залишками отруйних речовин, кров'ю); порушення дихання

(задуха, гучне дихання, зміна тембру голосу, кашель); пітливість, діарея, незвичайна поведінка постраждалого (збудження, марення); м'язові посмикування, судоми, втрата свідомості; незвичайний колір шкіри (бліда, малинова, синюшна).

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на гостре отруєння невідомою речовиною не медичними працівниками:

- 1) Переконатися у відсутності небезпеки.
- 2) При огляді місця події звернути увагу на ознаки, які можуть свідчити про гостре отруєння: неприємний різкий запах, полум'я, дим, відкриті чи перекинуті ємності, ємності з-під ліків та алкогольних напоїв, відкрита аптечка, використані шприци тощо.
- 3) Уточнити, що саме та в якій кількості приймав постраждалий.
- 4) Провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання.
- 5) Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 6) Якщо у постраждалого відсутнє дихання, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації
- 7) Якщо постраждалий без свідомості, але у нього збережене нормальне дихання, перевести постраждалого в стабільне положення. Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
- 8) Якщо постраждалий перебуває в свідомості та відомо, що отрута була прийнята перорально (через рот), промити шлунок «ресторанним» або блювотним методом до отримання чистих промивних вод: дорослому необхідно випити 500-700 мл (2-3 стакани) чистої, холодної (18° С) води, потім необхідно викликати блювоту; повторювати промивання до отримання чистих промивних вод.
- 9) Після промивання шлунку дати постраждалому ентеросорбент (наприклад, до 50 грам активованого вугілля) та проносне (дорослим – 50 мл вазелінового масла). Однак, при отруєнні припікаючими речовинами (наприклад, бензином) та порушенні/відсутності свідомості забороняється викликати блювоту у постраждалого.
- 10) При потрапленні отруйної речовини в очі та/або на шкіру промити уражену ділянку великою кількістю чистої, холодної (18°С) води. За наявності хімічних опіків (після промивання водою) накласти стерильну пов'язку на місце опіку.

11) Забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

12) При погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги [153].

13. Способи штучного дихання, положення потерпілого і дії особи, яка надає домедичну допомогу. Непрямий масаж серця. Порядок одночасного виконання масажу серця та штучного дихання

Штучне дихання. Якщо дихання відсутнє, необхідно викликати його штучно, використовуючи способами рот-до-рота або рот-до-носа.

Спосіб рот до рота і носа. Для немовлят і малих дітей можна одночасно щільно охопити своїми губами рот і ніс, акуратно вдуваючи через них повітря кожні три секунди. Не треба відхиляти голову занадто далеко, щоб не заблокувати доступ повітря або самому спричинити ушкодження.

Спосіб рот-до-рота:

- покрийте рот потерпілого чистим шматком тканини або марлі;
- огляньте порожнину рота й очистіть її;
- покладіть потерпілого горизонтально на спину;
- розщепніть комір, пасок та інший одяг;
- відхиліть різко голову, для цього підкладіть, одну руку під шию, другою відсуньте чоло хворого назад;
- затисніть ніздрі;
- глибоко вдихніть самі;
- швидко та щільно притисніть свій рот до відкритого рота потерпілого;
- зробіть два вдування;
- після кожного вдування піднімайте свою голову, щоб потерпілий видихнув повітря;
- прослідкуйте за рухом повітря;
- якщо грудна клітина не піднімається, ще більше відведіть голову потерпілого назад, розігнувши шию та продовжуйте штучне дихання;
- забезпечте герметичність вдування повітря;
- після проведених двох активних вдувань, перевірте пульсацію сонної артерії на шії;
- попросіть когось викликати медичну допомогу;

– якщо пульсація відчутна, продовжуйте штучне дихання з частотою одне вдування кожні 5 секунд – для дорослих; контроль пульсу – через одну хвилину, а потім через кожні 5 хвилин.

Якщо немає пульсу, то потрібно розпочати непрямий масаж серця.

Незважаючи на велику кількість причин, які можуть привести до зупинки кровообігу, його прояви однакові у всіх хворих.

Характерні ознаки раптової зупинки серця:

- непритомність;
- відсутність пульсу на великих артеріях (сонна і стегнова);
- відсутність тонів серця;
- зупинка дихання чи раптова поява періодичного дихання;
- розширення зіниць очей;
- зміна кольору шкіри: блідо-сірий, сірий з синюшним відтінком.

При наданні першої долікарської допомоги необхідно зареєструвати час зупинки серця і початок непрямого масажу серця і штучного дихання.

Основні правила проведення непрямого масажу серця:

- хворого треба положити на тверду поверхню (підлога, дошка або низьке ліжко) для попередження можливого зміщення його тіла зусиллями рук масажиста, уникнення неефективності проведення закритого масажу серця (далі – ЗМС);
- той, хто робить ЗМС, може знаходитися з будь-якого боку від хворого;
- зона прикладення сили його рук розміщена на нижній третині груднини, строго на серединній лінії;
- для проведення масажу кладуть долоні одна на одну навхрест і тиснуть на грудину в зоні, розміщеній на 3-4 поперечних пальці (3-4,5 см) вище під місця прикріплення до груднини мечовидного відростка;
- випрямлені в ліктьових суглобах руки масажиста розміщують таким чином, щоб тиск здійснювало тільки зап'ястя;
- стиснення грудної клітки потерпілого проводиться за рахунок тиску тулуба масажиста;
- зміщення груднини в напрямі до хребта (тобто глибина вгинання грудної клітки) становить 4-6 см;
- тривалість одного стискання грудної клітки – 0,5-1 с (темпу масажу – 60 разів на 1 хвилину);

– у інтервалах руки з грудини не знімають, пальці залишаються при піднятих, руки повністю випрямлені в ліктьових суглобах.

Під час проведення *непрямого масажу серця і штучного дихання* однією людиною після двох швидких нагнітань повітря в легені потерпілого проводиться 10-12 стискань грудної клітки, співвідношення 2:12. Якщо беруть участь 2 особи, то це співвідношення 15, тобто на одне вдування приходиться 5 стискань грудної клітини. Обов'язковою умовою проведення *непрямого масажу серця* є постійний контроль за його ефективністю.

Критерії ефективності непрямого масажу серця:

– зміна кольору шкірних покривів: вони стають менш блідими, сірими, синюшними;

– звуження зіниць, якщо вони були розширені з появою реакції на світло (звуження зіниці під впливом світла);

– поява пульсового поштовху на сонній і стегновій, а інколи і на променевій артеріях потерпілого;

– поява самостійних дихальних рухів.

Непрямий масаж серця *проводять до того часу, поки не прибуде бригада швидкої медичної допомоги або не відновиться самостійне стійке дихання та діяльність серця.*

Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при раптовій зупинці серця не медичними працівниками:

1) Перед наданням допомоги переконатися у відсутності небезпеки.

2) Визначити наявність свідомості - обережно потрясти постраждалого за плече та голосно звернутися до нього, наприклад «З Вами все гаразд? Як Ви себе почуваете?».

3) Якщо постраждалий реагує:

а) якщо постраждалому нічого не загрожує, залишити його в попередньому положенні;

б) з'ясувати характер події, що сталася;

в) викликати бригаду екстреної медичної допомоги;

г) повідомити диспетчеру інформацію про постраждалого відповідно до його запитань та виконати його вказівки;

г) забезпечити нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;

4) Якщо постраждалий не реагує:

а) звернутися до осіб, які поряд, за допомогою;

б) якщо постраждалий лежить на животі, повернути його на спину та відновити прохідність дихальних шляхів. Якщо механізмом травми було падіння з висоти, вважати, що у постраждалого є травма в шийному відділі хребта;

в) відновити прохідність дихальних шляхів, визначити наявність дихання за допомогою прийому: «чути, бачити, відчувати». Наявність дихання визначати протягом 10 секунд. Якщо виникли сумніви, що є дихання, вважати, що дихання відсутнє.

5) Якщо постраждалий дихає, при відсутності свідомості:

а) перемістити постраждалого в стабільне положення;

б) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

в) забезпечити нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

б) Якщо дихання відсутнє:

а) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;

б) розпочати проведення серцево-легеневої реанімації:

– виконати 30 натискань на грудну клітку глибиною не менше 5 см (не більше 6 см), з частотою 100 натискань (не більше 120) за хвилину;

– виконати 2 вдихи з використанням маски-клапану, дихальної маски тощо. При відсутності захисних засобів можна не виконувати штучне дихання, а проводити тільки натискання на грудну клітку. Виконання двох вдихів повинно тривати не більше 5 секунд;

– після двох вдихів продовжити натискання на грудну клітку відповідно до наведеної схеми у цьому підпункті.

7) Змінювати особу, що проводить натискання на грудну клітку, кожні 2 хвилини.

8) Припинити проведення серцево-легеневої реанімації до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги при відновленні у постраждалого дихання, рухової активності [154].

14. Підготовка потерпілого до транспортування. Вимоги до транспортних засобів. Способи і порядок транспортування потерпілого

Під транспортуванням потерпілих розуміється комплекс робіт з переміщення потерпілих з місця отримання ними пошкодження до пункту прийому медичними працівниками.

Транспортування потерпілих виконується в залежності від типу надзвичайних ситуацій на початковому або заключному етапі пошуково-рятувальних робіт і є дуже відповідальною їх частиною. Невірний вибір шляхів та способів транспортування може звести на унівець усі попередні зусилля.

Етап 1: Транспортування. Виконується безпосередньо у ході рятувальних робіт. Потерпілі виводяться з місця пошкодження до пункту прийому потерпілих, який розташовано поблизу небезпечної зони. Цей етап виконується рятувальниками. Пункт прийому розгортається у тому випадку, коли потерпілих багато. Якщо потерпілих небагато, як це буває у випадках пожеж, то пункт прийому не організовується, а потерпілі відразу вивозяться з зони надзвичайних ситуацій у медичні заклади.

Етап 2: Евакуація. Потерпілі після надання їм медичної допомоги в пункті прийому вивозяться далі, в розташовані за межами зони надзвичайних ситуацій медичні заклади. Цей етап виконується працівниками медичної служби.

Вибір способу та послідовності транспортування визначається, виходячи з наступних факторів:

- стан потерпілого;
- ступінь загрози потерпілому;
- кількість потерпілих, які підлягають транспортуванню;
- наявність того чи іншого технічного обладнання для проведення транспортувальних робіт;
- підготовленість рятувальників з урахуванням їх професійного, психологічного та фізичного стану;
- стан місця початку транспортування;
- довжина шляху, яким буде проводитися транспортування та його стан.

Досвід показує, що вирішальним для вибору є фактор безпеки.

При виборі варіанту транспортування слід керуватися наступними простими правилами:

- потерпілі виводяться з небезпечної зони настільки швидко, наскільки це можливо;
- під час транспортування перш за все необхідно дбати про безпеку як потерпілого, так і пожежних, які виконують ці роботи.

– надання домедичної допомоги має перевагу над усіма іншими видами робіт, але обмежується тільки ситуаціями, які загрожують життю потерпілого та тільки в тому обсязі, який дозволить уникнути летального наслідку.

Перенесення потерпілого під час проведення транспортувальних робіт виконується за умов дотримання наступних правил:

– перенесення виконується таким способом, щоб з урахуванням отриманих потерпілим пошкоджень не погіршити його стан – це основне правило;

– погляд потерпілого повинен бути спрямований у напрямку транспортування – «геть від небезпеки», тобто потерпілий повинен бачити, куди його несуть. Винятком є випадок транспортування на гору в цьому разі голова потерпілого повинна бути у напрямку транспортування. З досягненням горизонтальної поверхні потерпілий повертається у відповідності з цими правилами;

– для скорочення часу транспортування потерпілий за будь-якої малої можливості переноситься без застосування спеціального або допоміжного спорядження – «на руках»;

– під час перенесення потерпілого потрібно весь час слідкувати за його станом і в разі погіршення, яке може призвести до летального наслідку перенесення припиняють і надають невідкладну допомогу [155].

Потерпілим перед транспортуванням, в залежності від пошкоджень та вибору способу транспортування, проводять транспортну іммобілізацію.

Питання для самоконтролю:

1. Які Ви знаєте правила і порядок огляду потерпілого?
2. Які встановлені правила при серцево-легеневої реанімації?
3. Назвіть особливості серцево-легеневої реанімації при електротравми та утопленні.
4. У чому полягає домедична допомога при порушенні прохідності верхніх дихальних шляхів?
5. Як допомогти потерпілому при гострій крововтраті та травматичному шоку?
6. Як допомогти потерпілому при травмі опорно-рухової системи?

7. Як допомогти потерпілому при травмі голови?

8. Як допомогти потерпілому при травмі грудей?

9. Як допомогти потерпілому при травмі живота?

10. Як допомогти потерпілому при термічних і хімічних опіках, опіковому шоку?

11. Як допомогти потерпілому при відмороженні та переохолодженні?

12. Як допомогти потерпілому при перегріванні?

13. Як допомогти потерпілому при гострих отруєннях?

14. Назвіть способи штучного дихання.

15. Як підготувати потерпілого до транспортування? Назвіть вимоги до транспортних засобів.

Тестові завдання:

Тест 1. До серцево-легеневої реанімації відносять:

- а) способи штучного дихання;
- б) непрямого масажу серця;
- в) тільки способи штучного дихання.

Тест 2. Способи штучного дихання:

- а) «рот до рота»;
- б) «рота до носа»;
- в) тільки «рот до рота».

Тест 3. Розрізняють повне та неповне порушення прохідності дихальних шляхів:

а) ознаки неповного порушення прохідності дихальних шляхів стороннім тілом: постраждалий може говорити, кашляти, дихати;

б) ознаки повного порушення прохідності дихальних шляхів стороннім тілом: постраждалий не може говорити, не може дихати, хрипить, здійснює безмовні спроби кашляти, може втратити свідомість;

в) тільки ознаки неповного порушення прохідності дихальних шляхів стороннім тілом: постраждалий може говорити, кашляти, дихати.

Тест 4. Розвитку травматичного шоку сприяють:

- а) нервова та фізична втома;
- б) переляк, охолодження;

- в) наявність хронічних захворювань (туберкульозу, хвороби серця, обміну речовин тощо);
- г) образа на людину.

Тест 5. Перша домедична допомога у разі травматичного шоку в потерпілого:

- а) провести огляд постраждалого, визначити наявність свідомості, дихання;
- б) викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- в) зупинити зовнішню кровотечу за допомогою здавлючої пов'язки або джгута;
- г) виконати знеболення, іммобілізацію травмованої кінцівки підручними засобами;
- г) накласти асептичні пов'язки на відкриті рани та місця опіків;
- д) забезпечити постійний нагляд за потерпілим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- е) залишити потерпілого у спокої.

Тест 6. Види травм опорно-рухової системи:

- а) перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки, викликане впливом на неї механічної сили: насильно або в результаті падіння, удару, а також внаслідок патологічного процесу, пухлини, запалення;
- б) відкритий перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки з одночасним пошкодженням шкірних покривів у проекції перелому;
- в) закритий перелом – часткове або повне порушення цілісності кістки без пошкодження шкірних покривів у проекції перелому;
- г) знерухомлення кінцівок.

Тест 7. Травму голови слід підозрювати за таких обставин:

- а) падіння з висоти;
- б) стрибки у воду;
- в) сильний удар по голові або тулубу;
- г) дорожньо-транспортні пригоди;
- г) ураження блискавкою;
- д) ураження електричним струмом;
- е) вибух;

є) занурення.

Тест 8. Ознаки травми грудної клітки з підозрою на внутрішню кровотечу:

- а) посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми;
- б) відчуття крепітації при пальпації грудної клітки;
- в) утруднене дихання;
- г) можливе кровохаркання;
- г) часте дихання (більше 20 вдихів за хвилину);
- д) бліда, холодна або волога на дотик шкіра;
- е) нудота, блювота, відчуття спраги;
- є) порушення свідомості;
- ж) звук всмоктування повітря при кожному вдиху.

Тест 9. Ознаки проникаючої травми грудної клітки:

- а) наявність рани;
- б) утруднене дихання;
- в) кровотеча з рани (кров може бути яскраво-червоною, пінистою);
- г) звук всмоктування повітря при кожному вдиху;
- г) можливе кровохаркання;
- д) бліда, холодна або волога на дотик шкіра

Тест 10. Ознаки проникаючої травми живота:

- наявність рани;
- а) біль у рані та в черевній порожнині;
- б) нудота, блювота;
- в) слабкість;
- г) відчуття тиску, «розпирання» в животі;
- г) наявність сторонніх предметів у рані (ніж, арматура тощо);
- д) наявність у рані кишківника чи сальника (евентерація);
- е) втрата свідомості.

Тест 11. Ознаки закритої травми живота з можливою внутрішньою кровотечею:

- а) посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми;
- б) відчуття хвилювання або неспокою;
- в) часте дихання;

- г) бліда, холодна або волога на дотик шкіра;
- г) нудота, блювота;
- д) відчуття спраги;
- е) втрата свідомості;
- є) відчуття тиску, «розпирання» в животі.

Тест 12. За тяжкістю ушкодження розрізняють опіки:

- а) легкі;
- б) середньої тяжкості;
- в) тяжкі;
- г) надзвичайно тяжкі опіки;
- г) змішані.

Тест 13. Переохолодження/відмороження може виникнути при таких обставинах:

- а) тривалий вплив холоду, вітру, підвищеної вологості на особу в тісному або мокрому взутті, нерухомому положенні;
- б) незадовільний загальний стан постраждалого (хвороба, виснаження, алкогольне сп'яніння, крововтрата тощо);
- в) тільки тривалий вплив холоду, вітру, підвищеної вологості на особу в тісному або мокрому взутті, нерухомому положенні.

Тест 14. При перегріванні слід розрізнати такі ознаки:

- а) теплові судоми – болісні скорочення м'язів (найчастіше в області гомілок або м'язів передньої черевної стінки);
- б) теплове перетомлення – нормальна або підвищена температура тіла, прохолодна, волога, бліда або почервоніла шкіра, головний біль, нудота, запаморочення або слабкість;
- в) тепловий удар: висока температура тіла, іноді досягає 41° С, червона, гаряча суха шкіра, роздратованість, втрата свідомості, прискорене поверхневе дихання;
- г) викликана дією хімічних речовин.

Тест 15. Токсичні речовини можуть потрапити в організм постраждалих такими шляхами:

- а) шлунково-кишковий тракт: при вживанні їжі або при контакті отруйних речовин зі слизовою оболонкою ротової порожнини (ліки,

припікаючи речовини, мийні засоби, пестициди, гриби, рослини та інші різноманітні хімічні речовини);

б) дихальні шляхи: вдихання отруйних газів, парів та аерозолів (чадний газ; окис азоту; пари хлору, аміаку, клею, барвників, органічних розчинників тощо);

в) шкіра та слизові оболонки: при потраплянні на шкіру та в очі отруйних речовин у вигляді рідини, аерозолу (розчинники, пестициди тощо);

г) ін'єкції: укуси комах, тварин або змій. Під час ін'єкційного введення ліків або наркотичних речовин;

г) тільки у шлунково-кишковий тракт: при вживанні їжі або при контакті отруйних речовин зі слизовою оболонкою ротової порожнини.

Тест 16. Характерні ознаки раптової зупинки серця:

а) непритомність;

б) відсутність пульсу на великих артеріях (сонна та стегнова);

в) відсутність тонів серця;

г) зупинка дихання чи раптова поява періодичного дихання;

г) розширення зіниць очей;

д) зміна кольору шкіри: блідо-сірий, сірий з синюшним відтінком;

е) порушення життєвих функцій організму.

Тест 17. Критерії ефективності непрямого масажу серця:

а) зміна кольору шкірних покривів: вони стають менш блідими, сірими, синюшними;

б) звуження зіниць, якщо вони були розширені з появою реакції на світло (звуження зіниці під впливом світла);

в) поява пульсового поштовху на сонній і стегновій, а інколи і на променевій артеріях потерпілого;

г) поява самостійних дихальних рухів;

г) поява рухів кінцівками.

Тест 18. Вибір способу та послідовності транспортування визначається, виходячи з наступних факторів:

а) стан потерпілого;

б) ступінь загрози потерпілому;

- в) кількість потерпілих, які підлягають транспортуванню;
- г) наявність того чи іншого технічного обладнання для проведення транспортувальних робіт;
- ґ) підготовленість рятувальників з урахуванням їх професійного, психологічного та фізичного стану;
- д) стан місця початку транспортування;
- е) довжина шляху, яким буде проводитися транспортування, та його стан;
- є) готовність лікувального закладу.

Тест 19. Перенесення потерпілого під час проведення транспортувальних робіт виконується за умов дотримання наступних правил:

а) перенесення виконується таким способом, щоб з урахуванням отриманих потерпілим пошкоджень не погіршити його стан – це основне правило;

б) погляд потерпілого повинен бути спрямований у напрямку транспортування – «геть від небезпеки», тобто потерпілий повинен бачити, куди його несуть. Винятком є випадок транспортування на гору в цьому разі голова потерпілого повинна бути у напрямку транспортування. З досягненням горизонтальної поверхні потерпілий повертається у відповідності з цими правилами;

в) для скорочення часу транспортування потерпілий за будь якої малої можливості переноситься без застосування спеціального або допоміжного спорядження – «на руках»;

г) під час перенесення потерпілого потрібно весь час слідкувати за його станом і в разі погіршення, яке може призвести до летального наслідку перенесення припиняють і подають невідкладну допомогу;

д) перенесення відбувається тільки за рішенням керівника об'єкту охорони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Профілактика виробничого травматизму та професійних захворювань за I півріччя 2021 року. Статистичні дані Фонду соціального страхування України від 05 серпня 2021 року. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk> (дата звернення: 15.09.2021).

2. Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі: Конвенції Міжнародної організації праці від 11 липня 1947 р. № 81 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 24. Ст. 1058.

3. Охорона праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

4. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України: Підручник. / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко – 3-тє вид., перероб. і доп. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. – 752 с.

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. (додаток до № 50).

7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46. Ст. 403.

8. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці. Підруч. для студ. вищих. навч. закладів. За ред. М.П. Гандзюка. К. : Каравела, 2004. 408 с.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

11. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

12. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 74. Ст. 2105.

13. Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 21. Ст. 584.

14. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

15. Методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни «Охорона праці в галузі та Цивільний захист» URL:http://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/www7/page5.htm 1 (дата звернення: 20.09.2021).

16. Типове положення про Службу охорони праці: Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 15 листопада 2004 р. № 255 / Державний комітет України з нагляду за охороною праці. *Офіційний вісник України*. 2004. № 48. Ст. 3191.

17. Типове положення про комісію з питань охорони праці підприємства: Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 березня 2007 р. № 55 / Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. *Офіційний вісник України*. 2007. № 26. Ст. 1069.

18. Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку: Закон України від 08 лютого 1995 р. № 40/95-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 82.

19. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

20. Кодекс цивільного захисту: Закон України від 02 жовтня 2012 р. № 5403-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

21. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

22. Типове положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці: Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 березня 2007 р. № 56 / Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. *Офіційний вісник України*. 2007. № 27. Ст. 1095.

23. Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 823 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 2468.

24. Про інспекцію праці в сільському господарстві: Конвенція Міжнародної організації праці від 25 червня 1969 року № 129 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 01. Ст. 12.

25. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

26. Типове положенням про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці: Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 р. № 15 / Державний комітет України з нагляду за охороною праці. *Офіційний вісник України*. 2005. № 8. Ст. 455.

27. Перелік робіт з підвищеною небезпекою: Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 р. № 15 / Державний комітет України з нагляду за охороною праці. *Офіційний вісник України*. 2005. № 8. Ст. 455.

28. Перелік робіт, де є потреба у професійному доборі: Наказ Міністерства охорони здоров'я та Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 23 вересня 1994 р. № 263/121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0018-95#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

29. Історія виникнення і розвитку соціального страхування. Про Фонд. Історія. 01 серпня 2017 року. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk> (дата звернення: 15.09.2021).

30. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

31. Про жертви нацистських переслідувань: Закон України від 23 березня 2000 р. № 1584-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 24. Ст. 182.

32. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30 вересня 2020 р. № 931-IX / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2020. № 88. Ст. 2764.

33. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 22. Ст. 262.

34. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

35. Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серпня 1992 року № 442 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-92-%D0%BF/print> (дата звернення: 25.09.2021).

36. Методичні рекомендації щодо проведення атестації робочих місць за умовами праці: Рекомендації Міністерства праці від 01 вересня 1992 р. № 41. Все про бухгалтерський облік від 25 травня 2012 р. № 48. 60 с.

37. Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21 травня 2007 р. № 246. Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2007. № 55. Ст. 2241.

38. Типовые правила внутреннего трудового распорядка для рабочих и служащих предприятий, учреждений, организаций: Постановление Государственного комитета СССР по труду и социальным вопросам по согласованию с ВЦСПС от 20 июля 1984 г. № 213. / Государственный комитет СССР по труду и социальным вопросам URL: <http://parusconsultant.com/?doc=009LDF5D86&abz=0CFU0> (дата звернення: 15.10.2021).

39. Про затвердження переліку заходів та засобів з охорони праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 року № 994 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2003. № 27. Ст. 1330.

40. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон

України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

41. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01 липня 1993 р. № 3356-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст. 361.

42. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.

43. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.

44. Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9. Ст. 352.

45. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників: Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05 лютого 2021 р. № 1217-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 19. Ст. 171.

47. Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці: Наказ Міністерства соціальної політики від 29 листопада 2018 року №1804. / Міністерство соціальної політики. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9. Ст. 352.

48. Про затвердження Технічного регламенту засобів індивідуального захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 771. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 2457.

49. Про затвердження Норм безплатної видачі спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту

працівникам загальних професій різних галузей промисловості: Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 16 квітня 2009 р. № 62 / Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Ст. 1267.

50. Порядок безплатної видачі молока або інших рівноцінних харчових продуктів робітникам та службовцям, які зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці (не застосовується на території України): Постанова органів влади СРСР № 731/П-13. *Все про бухгалтерський облік* від 25 травня 2012 року. № 48. Ст. 116.

51. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 квітня 2014 р. № 248. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 41. Ст. 1098.

52. Про затвердження Переліку виробництв, професій та посад, зайнятість в яких дає право на безкоштовне одержання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо шкідливими умовами праці: Постанова Державного комітету Ради Міністрів СРСР з праці та соціальних питань від 07 січня 1977 року № 4/п-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004400-77#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

53. Про постачання робітників гарячих цехів газованою підсоленою водою: Постанова Секретаріату Всесоюзної Центральної Ради професійних союзів від 11 червня 1934 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vn001400-34#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

54. Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9. Ст. 352.

55. Про затвердження Порядку застосування Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня: Наказ Міністерства праці та соціальної політики № 122 від 23 березня

2001 р. / Міністерство праці та соціальної політики. *Офіційний вісник України*. 2001. № 14. Ст. 634.

56. Національний Класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003-2010: Наказ Держспоживстандарт України від 28 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

57. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96 ВР Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

58. Про затвердження Списку виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, що дає право на щорічну додаткову відпустку за особливий характер праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 року № 771. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 1997. № 48. Ст. 22.

59. Про затвердження Показників та критеріїв умов праці, за якими надаватимуться щорічні додаткові відпустки працівникам, зайнятим на роботах, пов'язаних з негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів: Наказ Міністерства праці та соціальної політики № 122 від 31 грудня 1997 р. / Міністерство праці та соціальної політики. *Офіційний вісник України*. 1998. № 4. Ст. 167.

60. Об утверждении Типового положения об оценке условий труда на рабочих местах и порядке применения отраслевых перечней работ, на которых могут устанавливаться доплаты рабочим за условия труда: Постановление Государственного комитета СССР по труду и социальным вопросам от 03 октября 1986 № 387/ 22-78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2-78400-86#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

61. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

62. Про зайнятість населення: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5067-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 24. Ст. 243.

63. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. № 198/95-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*

України. 1995. № 17. Ст. 121.

64. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенції Міжнародної організації праці від 18 грудня 1979 р. Бібліотечка голови профспілкового комітету від травня 2005. 2005 р. № 5.

65. Харчук Л. Ще раз про жінок і шкідливі умови праці. *Охорона праці і пожежна безпека*. URL: http://vn.dsp.gov.ua/novini-ugravlinnyua/shche-raz-pro_6/ (дата звернення: 15.10.2021).

66. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. К. : Вікар, 2003. 725 с.

67. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 29 грудня 1993 р. № 256. Втратив чинність крім окремих положень від 22.12.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

68. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.: за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.

69. Про права дитини: Конвенція Організації об'єднаних націй від 20 листопада 1989 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990-1990 р. № 1. 205 с.

70. Професійна орієнтація. Державний центр зайнятості. 19 липня 2018 р. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/profesiynna-oriyentaciya> (дата звернення: 20.10.2021).

71. Про сприяння соціальному встановленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

72. Про затвердження Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 31 березня 1994 р. № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-94#Text> (дата звернення: 26.10.2021).

73. Про затвердження граничних норм підймання і переміщення важких речей неповнолітніми: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 22 березня 1996 р. № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-96#Text> (дата звернення:

29.10.2021).

74. Трудове право України: Академ. Курс: Підруч. / А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана та ін.; за заг. ред. Н.М. Хуторян. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 608 с.

75. Мельник К.Ю. Трудове право України : підручник / К.Ю. Мельник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.

76. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19 грудня 2017 р. № 2249-VIII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. /6-7/. Ст. 43.

77. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 21. Ст. 252.

78. Питання медико-соціальної експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2009. № 95. Ст. 3265.

79. Положення про медико-соціальну експертизу: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2009. № 95. Ст. 3265.

80. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2009. № 95. Ст. 3265.

80. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06 жовтня 2005 р. № 2961-IV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 2. /2-3/ Ст. 36.

81. Про реалізацію статей 19 і 20 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року № 70. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/65098742> (дата звернення: 26.10.2021).

82. Що можна вважати виробничим травматизмом і професійними захворюваннями: термінологія. *Охорона праці і пожежна безпека*. URL: http://vn.dsp.gov.ua/novini-upravlinnya/shche-gaz-pro_6/ (дата звернення: 09.10.2021).

83. Основні причини травматизму і захворювань на виробництві. URL: <http://um.co.ua/7/7-16/7-164922.html> (дата звернення: 09.10.2021).

84. Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року № 337. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2019. № 34. Ст. 1217.

85. Державний стандарт професійно-технічної освіти: ДСПТО 5169-ОК.74.60 2014. Професія: охоронник. Код: 5169. Кваліфікація: охоронник 1, 2, 3, 4-го розрядів. К.: 2014. 115 с.

86. Хомрач В. Травматизм та його види. Полтавський центр громадського здоров'я. URL: <https://phc-pl.com.ua/travmatyzm-ta-yoho-vydu.html> (дата звернення: 05.10.2021).

87. Про затвердження Класифікатора розподілу травм за ступенем тяжкості: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 04 липня 2007 року № 370. / Міністерство охорони здоров'я. *Офіційний вісник України*. 2007. № 59. Ст. 2368.

88. Боровинський С.Б., Булах С.М., Балабан С.М., Герасимчук Ю.В., Токар І.Ю. Методичні рекомендації до самостійних занять «Фізична підготовка». Дніпропетровськ. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2015. 88 с.

89. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 01 лютого 2016 року №70 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 19. Ст. 775.

90. Жидецкий В.Ц. Джигирей В.С. Мельников А.В. Основы охорони труда. Львов: Афиша. 2000. 351 с.

91. Про затвердження Інструкції про організацію службової діяльності органів поліції, охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 07 липня 2017 року № 577 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2017. № 69. Ст. 2088.

92. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 41. Ст. 1852.

93. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2245-III. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.

94. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 11

липня 2002 року № 956. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2002. № 29. Ст. 1357.

95. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 р. № 1035-XIV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 44. Ст. 391.

96. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5081-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 30. Ст. 1599.

97. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12. Ст. 740.

98. Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1107. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3077.

99. Про затвердження Положення про Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці: Постанова Державного комітету з нагляду за охороною праці від 08 червня 2004 року № 151. / Державний комітет з нагляду за охороною праці. *Офіційний вісник України*. 2004. № 27. Ст. 1827.

100. Про затвердження Показчика нормативно-правових актів з охорони праці: Наказ Державної служби України з питань праці від 13 вересня 2021 року № 140. / Державна служба України з питань праці. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0140880-21#Text> (дата звернення: 09.10.2021).

101. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 461. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 60. Ст. 2044.

102. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 квітня 2014 року № 248. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 41. Ст. 1098.

103. Основи охорони праці: підручник / К.Н. Ткачук, М.О. Халімовський, В.В. Зацарний, Д.В. Зеркалов, Р.В. Забарно, О.І. Палукаров, В.С. Козьяков, Л.О. Митюк. За ред. К.Н. Ткачука, М.О. Халімовського. К.: Основа. 2003. 472 с.

104. Катренко Л.А., Кіт Ю.В., Пістун І.П. Охорона праці. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Суми: ВТД «Університетська книга». 2009. 540 с.

105. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Будинки адміністративного та побутового призначення (ДБН В.2.2-28:2010): Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 30 грудня 2010 року № 570 та від 10 лютого 2011 року № 23. / Міністерство регіонального розвитку та будівництва України. URL: <http://kbu.org.ua/assets/app/documents/dbn2/73.1> (дата звернення: 09.10.2021).

106. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02 жовтня 2012 р. № 5403-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

107. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

108. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12. Ст. 740.

109. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 175. / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2002. № 8. Ст. 356.

110. Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 06 серпня 2018 року № 658 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. Ст. 2388.

111. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

112. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. *Відомості*

Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

113. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 02 жовтня 1993 р. № 3543-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

114. Основи цивільного захисту. Курс лекцій. URL: http://opcb.kpi.ua/wpcontent/uploads/2014/09/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86_%D1%8F-1.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

115. Про затвердження Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 28 листопада 2019 року № 991 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2020. № 8. Ст. 321.

116. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів: Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 06 листопада 2003 року № 425 / Міністерство надзвичайних ситуацій України. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Ст. 2857.

117. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 30 грудня 2014 року № 1417 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 26. Ст. 767.

118. ДСТУ EN ISO 7010:2019 «Графічні символи. Кольори та знаки безпеки. Зареєстровані знаки безпеки» URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_en_iso_7010_2019.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

119. Про затвердження Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 15 січня 2018 № 25 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2018. № 25. Ст. 913.

120. Про організацію охорони майна фізичних і юридичних осіб органами та підрозділами поліції охорони за допомогою засобів охоронного призначення Наказ Міністерства внутрішніх справ України 23 червня 2017 № 533 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2017. № 66. Ст. 1966.

121. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв: дис. ... канд. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 156 с.

122. Пошук та знешкодження саморобних вибухових пристроїв: метод. рек. / [Юсупов В. В., Приходько Ю. П., Фурман Я. В. та ін.]. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 31 с.

123. ДСТУ 7302:2013 «Статична електрика. Терміни та визначення основних понять». URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=59393 (дата звернення: 12.10.2021).

124. Іщейкіна Ю.О., Філатова В.Л., Нечепасєва Л.В., Буря Л.В., Саргош О.Д., Бичко М.В. Основи безпеки життєдіяльності людини. Навчальний посібник. Полтава: Вид-во ПО «ШвидкоДрук», 2013. 113с.

125. Види електричних травм. Букліб. URL: <https://buklib.net/books/31414/> (дата звернення: 14.10.2021).

126. Безпечні методи звільнення потерпілого від дії електричного струму. URL: <https://studfile.net/preview/5411142/page:25/> (дата звернення: 18.10.2021).

127. Основні причини електротравматизму на виробництві. URL: <https://studfile.net/preview/5006569/page:65/> (дата звернення: 18.10.2021).

128. Системи засобів і заходів щодо електробезпеки. URL: <https://studfile.net/preview/5388159/page:54/> (дата звернення: 18.10.2021).

129. Про затвердження Правил улаштування електроустановок: Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 21 липня 2017 року № 476 / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. URL: <https://art-energetyka.com.ua> (дата звернення: 18.10.2021).

130. Про затвердження Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів: Наказ Мінпаливенерго України від 25 липня 2006 року № 258 / Міністерство палива та енергетики України. URL: <https://uis.zp.ua/wp-content/uploads/2018/A1.pdf> (дата звернення: 18.10.2021).

131. Про затвердження Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів: Наказ Міністерства праці та соціальної політики № 4 від 09 січня 1998 р. / Міністерство праці та соціальної політики. *Офіційний вісник України*. 1998. № 8. Ст. 315.

132. Знаки електробезпеки. Служба охорони праці. URL:

<https://www.sop.com.ua/article/362-qqq-15-m9-21-09-2015-znaki-elektrobezpeki> (дата звернення: 05.11.2021).

133. Клименко Б.В. Електричні апарати. Електромеханічна апаратура комутації, керування та захисту. Загальний курс: навчальний посібник. Х.: «Точка», 2012. 340 с.

134. Анатомія людини : підручник / Г.І. Коляденко. 7-е вид. Київ : Либідь, 2018. 384 с.

135. Дії людини у надзвичайних ситуаціях та надання першої (долікарської) допомоги: практич. посіб. / В. В. Ляхов, С. М. Мирошниченко, А. П. Наконечний; Нац. ун-т «Львів. політехніка», Штаб цивіл. оборони. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2014. 104 с.

136. Як надати першу допомогу: загальні правила. Здоров'я от А до Я. Міністерство охорони здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/jak-nadati-pershu-dopomogu-zagalni-pravila> (дата звернення: 02.11.2021).

137. Федоренко М. Надання домедичної допомоги, вимоги до аптечки першої допомоги. Довідник спеціаліста з охорони праці № 8, серпень 2015. URL: <https://esop.mcfr.ua/498054> (дата звернення: 03.11.2021).

138. Про затвердження Порядку надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

139. Дорожньотранспортна пригода. Юридична енциклопедія : у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д - Й. 744 с.

140. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодях: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

141. Порядок надання психологічної підтримки постраждалим при надзвичайній ситуації: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

142. Особливості надання домедичної допомоги дітям. URL: <https://studfile.net/preview/2283162/page:46/> (дата звернення:

03.11.2021).

143. Невідкладна допомога при утоплені. URL: <https://mkrada.gov.ua/content/nevidkladna-dopomoga-pri-utoplenni.html> (дата звернення: 04.11.2021).

144. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при порушенні прохідності дихальних шляхів – обтурації стороннім тілом: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

145. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на шок: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

146. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на перелом кісток кінцівок: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

147. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму голови (черепно-мозкова травма): Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

148. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на травму грудної клітки: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

149. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

150. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим з опіками: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

151. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим з переохолодженням/відмороженням: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство

охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

152. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при перегріванні: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

153. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на гостре отруєння невідомою речовиною: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

154. Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при раптовій зупинці серця: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 16 червня 2014 року № 398. / Міністерство охорони здоров'я України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 59. Ст. 1621.

155. Пермяков П., Ржевський А. Способи та принципи транспортування постраждалих на виробництві. Охорона праці та пожежна безпека. 23 березня 2016 р. URL: <https://oppb.com.ua/content/sposoby-ta-pryncypu-transportuvannya-postrazhdaloh-na-vyrobnyctv> (дата звернення: 02.11.2021).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ.....	8
Тема 1. Поняття охорони праці та її правове забезпечення	8
Тема 2. Державне управління охороною праці.....	18
Тема 3. Організація роботи з охорони праці.....	28
Тема 4. Нагляд та контроль за охороною праці.....	41
Тема 5. Механізм здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та охорону праці.....	52
Тема 6. Навчання з питань охорони праці.....	65
Тема 7. Державне соціальне страхування у сфері охорони праці.....	76
Тема 8. Правове регулювання здійснення окремих заходів і засобів з охорони праці.....	95
Тема 9. Гарантії прав працівників на охорону праці.....	107
Тема 10. Спеціальні гарантії прав працівників, що працюють у важких і шкідливих умовах праці на охорону праці.....	118
Тема 11. Гарантії прав жінок з охорони праці.....	131
Тема 12. Гарантії прав неповнолітніх працівників з охорони праці..	142
Тема 13. Гарантії прав з охорони праці осіб із зниженою працездатністю.....	152
Тема 14. Травматизм та професійні захворювання. Заходи щодо їх запобігання.....	162
РОЗДІЛ 2. ОХОРОНА ПРАЦІ У СФЕРІ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	174
Тема 15. Охорона праці у сфері надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності.....	174
Тема 16. Охорона праці у сфері охоронної діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки.....	191
Тема 17. Основи гігієни праці та виробничої санітарії.....	204
Тема 18. Правові основи цивільного захисту.....	220

Тема 19. Основи пожежної безпеки.....	239
Тема 20. Системи забезпечення пожежної безпеки об'єкта охорони.....	255
Тема 21. Основні види диверсійно-терористичних засобів.....	271
Тема 22. Основи електробезпеки.....	284
Тема 23. Засоби та заходи щодо профілактики електротравм.....	296
Тема 24. Домедична допомога потерпілим.....	307
Тема 25. Організаційно-правові аспекти надання домедичної допомоги, у тому числі потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах. Надання першої психологічної допомоги постраждалим.....	319
Тема 26. Надання домедичної допомоги потерпілим при нещасних випадках.....	338
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	372

Навчальне видання

СМОЛЯРОВА Марина Леонідівна

**ОХОРОНА ПРАЦІ В ГАЛУЗІ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Курс лекцій

Комп'ютерний набір *Смолярова М.Л.*
Верстання *Дяченко О.О.*

Підписано до друку 29.12.2021. Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 22,67.
Тираж 100 прим. Зам. № 1023.

Національний університет «Запорізька політехніка»
Україна, 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
Тел.: (061) 769–82–96, 220–12–14

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6952 від 22.10.2019.